গল্পটো লিখা নহল

হিতেশ ডেকা

চন্দ্র প্ৰকাশ
টিহু : গুৱাহাটী

পদুলিতে

পদুলি মুখতে এটা কথা কৈ থওঁ—

কোনো ব্যক্তি বিশেষৰ চৰিত্ৰহনন কৰিবলৈ নাইবা আক্ষেপবশতঃ গল্পবোৰ লিখা নাই। সামাজিক সমস্যা আৰু সামাজিক অধঃপতনৰ বাস্তৱ চিত্ৰসমূহকহে অঙ্কিত কৰা হৈছে গল্পবিলাকৰ মাজেৰে। চৰিত্ৰবোৰ কাল্পনিক কিন্তু বাস্তৱৰ সংঘাত আৰু সামাজিক স্খলনৰ হুবহু চিত্ৰ দাঙি ধৰি সংশোধনৰ বাবে আবেদন কৰা হৈছে। কোনো ব্যক্তিৰ নাম-ধাম থাকিলেও সেইবোৰ কাল্পনিক নাম। সাধাৰণতঃ গল্প-উপন্যাসৰ নামবোৰ কাল্পনিকেই যদিও বাস্তৱক্ষেত্ৰত সেই নাম সমাজত প্ৰচলিত থাকে। গল্পকিতাপখনৰ বেলিকাও তাকেই কৰা হৈছে।

গল্পবোৰ লিখাৰ পিচত এটা এটাকৈ পঢ়ি শুনোৱা হৈছিল গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অধ্যাপক শ্ৰদ্ধেয় ড° শৈলেন ভৰালী দেৱক। ক'ব গলে তেখেতেই এই গল্পকিতাপখনৰ প্ৰথম পাঠক। দোষ-ত্ৰুটি আঙুলিয়াই দি মোক বৰ উপকৃত কৰিছে। তাৰ কাৰণে মই তেখেতৰ ওচৰত কৃতজ্ঞ। তেখেতে বস পাইছেনে নাই মই নাজানো কিন্তু আসোঁৱাহবোৰ আঙুলিয়াই দিয়াত মোৰ হলে বৰ উপকাৰ হৈছে।

'চন্দ্ৰ প্ৰকাশ'ৰ মালিক শ্ৰীমান ৰাজেন্দ্ৰ নাথ শৰ্মা বোপাই কিতাপখন ছপোৱাৰ দায়িত্ব লোৱাত কিতাপখনে ৰাইজৰ ওচৰত মুখ দেখুৱাবলৈ সক্ষম হৈছে। তাৰ কাৰণে তেওঁৰ শলাগ লোৱাৰ উপৰিও অসমীয়া সাহিত্যৰ বিভিন্ন শাখাৰ কিতাপ প্ৰকাশৰ বাবে যি চেষ্টা চলাইছে তাৰ বাবে তেওঁ অসমীয়া ৰাইজৰ মৰম পাব বুলি আশা কৰিছো। কিতাপৰ লিখক জন্মদাতা পিতৃ। কিন্তু প্ৰকাশক হ'ল পালনকৰ্ত্তা পিতৃ। পালনকৰ্ত্তা পিতাৰ দায়িত্ব অধিক

GOLPOTU ŁIKHA NOHOL : A collection of short stories in Assamese by Hitesh Deka and published by Sri Rajendra Mohan Sarma, M/s Chandra Prakash, Tihu : Guwahati. Price Rs. 32·00

প্ৰকাশক :
শ্ৰীৰাজেন্দ্ৰ মোহন শৰ্মা
চন্দ্ৰ প্ৰকাশ
টিহু : গুৱাহাটী

প্ৰথম প্ৰকাশ :
জানুৱাৰী ১৯৯২ চন

বেটুপাত

মূল্য ৩২·০০ টকা

ছপা :
তপোবন প্ৰেছ
কুমাৰপাৰা, গুৱাহাটী-৯

আৰু ব্যয়সকুল। এই পালক পিতা হৈ বাইজৰ ওচৰত কিতাপখন উলিয়াই দিয়াত মই তেওঁক কৃতজ্ঞতা জনাইছো।

কিতাপখনৰ ভিতৰত প্ৰবেশ কৰাৰ আগমুহূৰ্ততে পঢ়ুলিতে এই কেইআষাৰ কথা কৈ থলো যাতে পাঠকে ভিতৰত প্ৰবেশ কৰিয়ে পঢ়ুলিমুখৰ কথাখিনি মনত ৰাখি দোষ-ত্ৰুটি মাৰ্জনা কৰে। ইতি—

শ্ৰীহিতেশ ডেকা
৩০/১০/৯১

সূচীপত্ৰ

গল্পটো লিখা নহল

গল্প এটা লিখিম বুলি আজি বহুদিন ভাবি থাকোতেই গ'ল লিখিব নোৱাৰিলো মানসিক অস্থিৰতাৰ কাৰণে। এই অস্থিৰতাৰ কাৰণ আছিল মোৰ বাল্যকালৰ সহপাঠী বন্ধু কমল কলিতাৰ জীৱনৰ এটা নিকৰুণ অৱস্থা দেখি। আমাৰ গাওঁৰ কমলা মহাজন বোলা গেলামালৰ দোকানীজনৰ জীৱনৰ ভীষণ পৰিবৰ্ত্তন দেখিলো। কমলা কলিতাৰ নাম সকলোৰে মুখে মুখে আছিল। কমলা মহাজনৰ লক্ষ টকাৰ দোকান। গাওঁৰ ভিতৰতে আঢ্যৱন্ত লোক আছিল তেওঁ, অথচ তেওঁৰ শেষ জীৱনত এটা বেলেগ চিন্তাধাৰাই গতি কৰিলে। মোৰ অসতৰ্ক মুহূৰ্ত্তৰ এটি সাধাৰণ কথাৰ পৰা তেওঁৰ জীৱনেই গতি সলালে। মই ভবাই নাছিলো যে একোবাৰ সাধাৰণ কথাযো মানুহৰ অন্তৰত দাৰুণ আঘাত কৰিব পাৰে। তাৰ কাৰণে আজি মই অনুতপ্ত হৈছো—মোৰ চিত্তবিমৰ্ষ হৈছে। সেই বিমৰ্ষতাৰ কাৰণেই মই গল্পটো লিখিম বুলিও লিখিব পৰা নাই। মই বৰ দুখিত।

ঘটনাটো ঘটিছিল এনেভাৱে—মোৰ পুৰণা বন্ধু-বান্ধৱক দেখা কৰা অভ্যাস আছে। সিদিনা বাল্যবন্ধু কমলা মহাজনৰ দোকানলৈ গলো তেওঁক দেখা কৰিবলৈ। নানাজনে নানা কুট্চা বদনাম ৰটনা কৰিলেও কৃপণ, যখ আদি আখ্যা দিলেও এই অধ্যৱসায়ী মানুহজনক মই সদায় শ্ৰদ্ধা কৰি আহিছো। নিজৰ চেষ্টাত এই অতি দুখীয়া লৰাজনে ব্যৱসায় কৰি লক্ষপতি হৈছে, সমাজত বিশেষকৈ আমাৰ গাওঁৰ মানুহৰ মাজত ধনী বুলি খ্যাতি অৰ্জন কৰিছে। ইৰ্ষা আৰু হিংসা বশতঃ বহুজনে বহু বদনাম ৰটনা কৰিলেও তেওঁ মানুহজন আচল কৃপণ নহয়, হাতটানহে তেওঁ। আত্মনিৰ্ভৰশীল আৰু পৰিশ্ৰমীহে, নিজৰ চেষ্টাতে মানুহ হৈছে।

সিদিনা আছিল গাওঁৰ সভাৰ আগৰ ৰবিবাৰটো। মই ভেওঁৰ দোকানত উপস্থিত হলো। তেওঁ দোকানত নাছিল, ভিতৰলৈ কিবা খাবৰ বাবে সোমাই গৈছিল। চাকৰ দুজনে মাল বিক্ৰী কৰি আছে। সিহঁতে মোক বহিব দিলে। মই বহিলো। আহল-বহল ঘৰ, গদি-খন কাটাবজাৰৰ মাৰোৱাৰী মহাজনৰ গদিৰ দৰে। চাৰিটা প্ৰকাণ্ড গাৰুৰ সৈতে ধবল বিচনাৰ চাদৰেৰে আবৃত সুন্দৰ কোমল বিচনা। মই ভাত নৰঙি চিয়াৰত বহিলো।

মই ভিতৰফালে তেওঁৰ মাত শুনিলো। পাকঘৰৰ বাৰান্দাত ঘৈণীয়েকে চাউল বাচি আছিল। তেওঁৰ ঘৰ দোকানৰ লগত সংলগ্ন। তেওঁ ঘৈণীয়েকক সুধিলে—"কিয় চাউল বাচি আছা?" "চাউলত ধান, শিলগুটি আৰু তুঁহ মিহলি হৈ আছে। এই চাউল ৰান্ধিলে খাব কেনেকৈ?" ঘৈণীয়েকে উত্তৰ দিলে।

"আমি খোৱা জহা চাউলত শিলগুটি, ধান আৰু তুঁহ আছে?" তেওঁ আচৰিত হৈ প্ৰশ্ন কৰে। ঘৈণীয়েকে উত্তৰ দিয়ে "আমি খোৱা চাউল নহয়, চাকৰৰ বাবে অনা মোটা চাউল?" "মোটা চাউলত সেইবোৰ থাকেই, তাক বাচিলে কি হব?" "নাবা-চিলে চাকৰ হ'ল বুলিনো খাব কেনেকৈ—চাকৰটো আমাৰ দৰে মানুহহে। আমি ভাল জহা চাউল খাওঁ, সিহঁতক মোটা কিটা দিও, তাকো ধানে তুঁহে দিলে খাব কেনেকৈ?"

"এনেয়ে সিহঁতে এক'াহি এক'াহি খায়, তাতে আকৌ ধান তুঁহ চাফা কৰি দিলে ক'াহিয়ে-ক'াহিয়ে পেৰি পেৰি খাব। কিমান ৰান্ধিবা, কিমান দিবা? চাকৰক কোন মানুহে এনেকৈ খাব দিয়ে? সিহঁত এটায়ে আমাৰ দুজনৰ সমান খায়; ধান তুঁহ নহলে তিনিজনৰ সমান খাব

"খায় যেনেকৈ কামো কৰে তেনেকৈ। ওৰে দিনে ৰাতি দোকানখনত কিমান বস্তা দণ্ডা পৰা কৰে তাৰ লেখ ৰাখিছেনে? কামকৰা মানুহক পেট ভৰাই খাব দিব লাগে।" অলপ, তলকা মাৰি পুণৰ তেওঁ লাহেকৈ সুধিলে—"এইবোৰনো কোনে মিহলায়?"

"কোনে মিহলাব ? হোলচেলৰ ব্যৱসায় কৰা মহাজনে মিহলায়। সিঁহঁতে পঞ্জাৱ, হাবিয়ানাৰ পৰা চাউল আনোতে মধ্যপ্ৰদেশ নে ৰাজস্থানৰ পৰা বগাচাউলৰ দৰে শিলগুটিও বেলত আনে আৰু গুৱাহাটীৰ গুদামত মানুহ লগাই চাউলত শিলগুটি মিহলায় বুলি মই শুনিছো। ইফালে ধানৰ মিলত বোলে প্ৰতি বিশ কুইণ্টলত এক কুইণ্টল ধান মিহলায়। চাউলৰ দাম ধানতে পায়। তেনেকৈহে ইমান লাভ কৰি ইমান ধনী হৈছে। চাউল কিয়, চিমেণ্টৰ বস্তাতো একপ্ৰকাৰ মাটি মিহলায়।

"অ' তাকে দেখিছে আমাৰ গুদামতো চিমেণ্টত কিবা কৰে ? এইবোৰ ভাল কাম নহয়। বাইজৰ অভিশাপ লাগে। এইবোৰ পাপ কাম।"

"আজিকালি এইবোৰ চলিছেই, অকল মইহে কৰোনে—সকলো কাৰবাৰীয়ে কৰে। কাৰবাৰত একো পাপ নাই।"

এনেতে দোকানৰ পৰা চাকৰ এজনে গৈ কয়—"বাবু এজন মানুহ আহিছে। আপোনাক মাতিছে।"

"কৰপৰা আহিছে ?"

"গুৱাহাটীৰ পৰা।"

'খালে খালে। হল দে আৰু। যোগান বিভাগৰ ইনচপেক্টৰ নিশ্চয়। বিহুৰ ওচৰত আহে কিন্তু বিহু যোৱাৰ পিচত কিয় আহিল ! তেওঁ চিন্তা কৰে। তাৰ পিচত কয় "কণ্ট্ৰোলৰ চাউল, চেনিৰ সেই ...... মানে ...। মস্কিল হ'ল। কি কৰা যায়। আহিল আৰু দুইহাজাৰ নিবলৈ। কি হ'ব। বাৰু যা বহিবলৈ কগৈ, মই গৈছো।"

চাকৰজন যায়। মহাজনে কানি কাপোৰ পিন্ধি লয় ভালকৈ। এনেতে চাকৰজনে আহি পুণৰ কয়—"বাবু ! চৰকাৰী মানুহ নহয়—বেলেগ ভদ্ৰলোক। "কি পিন্ধিছে—লংপেণ্ট, চাৰ্ট কোট নহয় জানো ?"

"নহয় বাবু ধুতি পাঞ্জাবী।"

খেতভেৰি, কোনোবা আহিল আকৌ চান্দা বিচাৰি। কিমান চান্দা দিম। বিহুৰ চান্দা, শঙ্কৰদেৱৰ তিথিৰ চান্দা, সৰস্বতী পূজাৰ

চান্দা, হোমৰ চান্দা, দেউলৰ চান্দা. ৰাজনৈতিক দলৰ চান্দা,, চান্দাহে চান্দা। চাত্ৰ সকলৰ ছান্দা আনকি কাৰোবাৰ কাৰোবাৰ পিকনিকৰো চান্দা দিব লাগিব যেন পাওঁ। যা বহিব দেগৈ, মই গৈছো।"

চাকৰজন যায়। মহাজনে বিৰক্তি সহকাৰে যাবলৈ ওলায়। ঘৈণীয়েকে কৈ উঠে—"গাখীৰখিনি খাই যাওঁক।"

"পিচত আহি খাম বৰা। কোন আহিছে কি দি পাৰো খেদো। ইহঁতকতো চান্দা দিমেই অথচ পিচত মোকে কবহি, ধন-কুবেৰ, যথ। কৃপণ বুলি গালি পাৰিব। মই যেন সকলোকে হাজাৰ হাজাৰ টকা দান কৰি লাওলোৱা হ'ব লাগে।" তেওঁ দোকানলৈ সোমাই যায। দোকানৰ ভিতৰত মোক চিয়াৰত বহি থকা দেখি হাঁহি মাৰি আনন্দতে কাষলৈ আহি হাতত ধৰি কৰমৰ্দন কৰি ক'লে—"ইচ্ ৰাম। তুমিহে ডেকা। মই কোনোবা বেলেগ বুলিহে ভাবিছিলো। বাৰু কেতিযা আহিলা?"

"যোৱাকালি গধূলি।" "সভাৰ আগতে যে? সভালৈ থাকি যাবা নে নাই?" "অৱশ্যে থাকিব লাগিব। নিজৰ গাৱৰ এই মহাসভাখনলৈ আহি নোচোৱাকৈ তৎক্ষণাৎ আঁতৰি যামনে?" "তুমি তাত বহিছা কিয? আহা গাদীলৈ।" তেওঁ মোক টানিব ধৰিলে গাদীলৈ। মই কলো- "হব কলিতা ইযাতে চিয়াৰতে হ'ব।"

"কিয় গাদীলৈ আহিলে কি হয?"

"আগৰ দিনত আমি সৰু থাকোতে দেখিছিলো—গুৱাহাটীৰ কাঁহ-বাচনৰ দোকানীসকলে কঁহাৰ সক'ৰ পৰা বাচন তৈযাৰ কৰি লৈ গৈ বছৰৰ মূৰত হিচাব দিয়া সময়ত প্ৰতিমোন কঁাহ-বাচনৰ বাবদ এক টকাকৈ গাদীচতকা (গছকা) বুলি টকা লৈছিল, অথচ কঁহাৰে মহাজনৰ গাদীত কোনো দিন বহাই নাছিল। দুইশ মোন কঁাহৰ বাচনত গাদী চতকা বাবদ ২০০ টকা এনেযে কাটি ৰাখিছিল। তেতিযাৰ দিনত দুইশ টকা কম নাছিল। দুইশ টকাত ২৪০ মোন ধান পোৱা গৈছিল। মহাজনৰ লাভৰ উপৰিও এই দুইশ অন্য লাভ। এতিযা তুমিও যদি মোৰ পৰা গাদী গচকা টকা দাবী

কথা ? সেয়েহে গাদীত উঠা নাই।" মই হাঁহি কলো। তেওঁ হাঁহি মাৰি ক'লে—"তোমাক মই কেনেকৈ কম ডেকা। সকতে স্কুলত পঢ়োতে তোমাৰ বলখেলাৰ পইচা খুজি মই কিতাপ কিনিছিলো। আজিও তাৰ ধাৰ সুজিব নোৱাৰিলো।" তেওঁৰ কৃতজ্ঞতা দেখি মই মুগ্ধ হৈছিলো। বুজিলো ঐশ্বৰ্য্যই কমলা কলিতাক নিঃশেষ কৰি দিব পৰা নাই। এতিযাও অন্তৰখনৰ এচুকত মহৎ গুণ এটা সুস্থিৰ হৈ আছে। মোৰ হৃদয় দ্ৰৱীভূত হ'ল। গদীত উঠি কাষতে বহিলো।—এনেতে ডাঙৰ ল'ৰাজন আহিল। দেখাত স্বাস্থ্যবান, দেখনিয়াৰ যুবক, মোৰ চিনাত অলপ অসুবিধা হৈছিল, কিন্তু লাজতে মই নুসুধিলো। ল'ৰাজনৰ নাম জীৱন কলিতা। তেওঁ পিতাকক যেন আদেশৰ সুৰতে ক'লে--

'টকা আশী হাজাৰ দিয়া। মোৰ আগতে জমা দিয়া ত্ৰিশ হাজাৰ আছে। মাৰুতী গাড়ীত এক লাখ দহ হেজাৰ লাগিব।"

"এম্বেচদৰখন বেচিব পাৰিলেহে টকা দিব পাৰিম।"

"এম্বেচদৰখন বিক্ৰী কৰিহে গাড়ী কিনিম নেকি ? আমাৰ এটা "প্ৰেষ্টিজ" আছে।" "ইমান টকা তইঁতৰ চখত খৰচ কৰিলে কাৰবাৰ চলিবনে ?" "কাৰবাৰ চলিল বা নচলিল, মোক টকা লাগিবই আৰু মাৰুতী গাড়ী এখন কিনিমেই। অহাকালি মোক টকা দি দিবি — নহলে কথা বেয়া হ'ব।" এইবুলি কৈ তেওঁ খং কৰি ওলাই গ'ল। মোৰ উপস্থিতি লক্ষ্যই নকৰিলে। অপমানত তলমূৰ কৰিলো। কলিতা আৰু মই হতভম্ব হলো। আমি কিবা কোৱাৰ আগতে মাজু পুতেক অজিতেও আহি কৈ গ'ল—"পিতা অহা সপ্তাহত মই বোম্বেলৈ যাম ভ্ৰমণ কৰিবলৈ, টকা ছয় হেজাৰ দি দিবি।" কথা শুনায়ে ওলাই গ'ল। তেওঁ দুখমনে ক'লে—"দেখিলে ডেকা এওঁলোকৰ ব্যৱহাৰ। এই ৰকমে দাবি-ধমকি দি টকা লৈ গৈ অনৰ্থক খৰচ কৰে। মই বৰ নিঃসহায় হৈছো।"

"ডাঙৰ বোপাই কি কাম কৰে ?" মই প্ৰশ্ন কৰিলো।

"কি কৰিব আৰু; গাড়ী লৈ কলিকতা, দিল্লী মাৰি ঘূৰে।

কিবা চিনেমা ব্যৱসায় কৰা বুলি কয়, কিন্তু মোক নকয়। সিহে জানে কি ব্যৱসায় কৰে, কেতিয়াবা মোক ভুবাব। বিয়া-বাক নকৰে, ঘৰত নাথাকে, কেৱল হাজাৰ হাজাৰ টকা লৈ গৈ থাকে। দোকান-খন দেৱলীয়া কৰিব যেন পাইছো। মই নাথাকিলে দোকান, কাৰ-বাৰ জহন্নামে যাব। মোৰ দুৰ্ভাগ্য।" বৰ দুখত কয় কলিতাই। মোৰ বৰ বেজাৰ লাগিল। তথাপি সুধিলো "মাজু ল'ৰাজনে কি কৰে?"

"তাৰ কাম ভ্ৰমণ কৰা অসম, বঙ্গ, বিহাৰকে আদি কৰি সমস্ত ভাৰত ভ্ৰমি ফুৰে। পঢ়াশুনা নকৰে।'

"কি পঢ়িছিল?"

'ডাঙৰজন মেট্ৰিক ফেল আৰু মাজুজন বি এ. ফেল। সৰু ল'ৰা কনকে কলেজত পঢ়ি আছে। ডাঙৰ দুজন অবাধ্য আৰু দুৰ্দান্ত —গোসাঁই-গুৰু নামানে অৱশ্যে সৰু ল'ৰাটো শান্ত আৰু পঢ়াতেও ভাল। সিয়ে ঘৰৰ ভিতৰত ভাল ল'ৰা।"

"তোমাৰ ছোৱালী আছেনে?"

"ছোৱালী এজনী আছে।"

"তেওঁ কি পঢ়ে?"

"মেট্ৰিক দুবাৰ ফেল কৰি আছে। পঢ়াত বেয়া, কিন্তু ধুন-পেচ কি চাবা! যেন চিনেমাৰ চিত্ৰ-তাৰকাহে। মোৰ সংসাৰ বৰ দুখৰ ডেকা। ল'ৰা-ছোৱালীৰ পৰা মই একো সুখ নাপাম। কেৱল মাকৰ বাবেহে ভাত মুঠি খাই বাস কৰি আছো।—তেওঁ মোৰ লক্ষ্মী তিৰোতা। মোৰ মনত বৰ দুখ ডেকা। ধন-সম্পত্তি থাকিলেই মানুহ সুখী নহয়।'

"কথাবাৰ তুমি বহুত পলমে উপলব্ধি কৰিলা।"

টকা-পইচাৰ অভাৱ নহলে ল'ৰা ছোৱালীবিলাক বিপথগামী হোৱাৰ খুব সম্ভাৱনা। প্ৰয়োজনতকৈ অধিক ধন-সম্পত্তি দিয়া মানে সন্তানক ভৱিষ্যৎ অপকৰ্মৰ পথ খুলি দিয়াহে।" "সেইবোৰ ভাবি লাভ নাই। যাৰ ভাগ্যত যি আছে সেয়ে হ'ব। পিচে ভাগ্যৰ

কলত যে তোমাক লগ পালো। তুমি গাওঁৰ ঘৰলৈ আহি থাকা, বহুজনৰ ওচৰলৈও যোৱা, কিন্তু আজি কিমান বছৰ হ'ল তুমি মোৰ ওচৰলৈ নাহা। আজি যে কি ভাগ্যত আহিছা। আজি মোৰ ঘৰত এসাজ খাই যাব লাগিব। অ' কনকৰ মাক (কনক সৰু ল'ৰাটোৰ নাম) এইফালে আহাচোন আজি মোৰ ল'ৰাকালৰ পৰম বন্ধু ডেকা আহিছে।" দোকানৰ খিৰিকিৰে মুখ উলিয়াই পাকঘৰৰ ফালে চাই মাত লগালে। ঘৈণীয়েকে "বৰ গৈছো" বুলি কৈ পাকঘৰৰ পৰা মাত লগালে আৰু ডাঙৰ ঘৰলৈ গৈ কানি-কাপোৰ সলাই দোকানলৈ আহি, মোক দেখি হাঁহি মাৰি ক'লে—"আজি কেইবা বছৰৰ মূৰত আমাৰ ঘৰলৈ আহিবলৈ কিয় মন কৰিলে। কিমানবাৰ আহি কিমানৰ ঘৰলৈ যায়, আমি শুনিয়ে থাকো, এখেতে সৰু কালৰ বন্ধু বুলিও কয় কিন্তু আমাৰ ফালে ভুমুকিয়ে নামাৰে। আজি আমাৰ কি ভাগ্য।"

"ধনী মানুহৰ ঘৰলৈ আহিবলৈ ভয় লাগে কাৰণে অহা নাই।"
"ভয় লাগেনে ঘিণ লাগে তাকে বুজিবলৈহে টান লাগিছে।"

"এৰা, এওঁ আমাক ঘিণে কৰে যেন পাইছো।" কলিতাই ঘৈণীয়েকৰ লগত একে সুৰে সুৰ মিলায়। মই হাঁহি মাৰি কলো—"সমানে সমানে কৰিবা কাজ, হাৰিলে জিটিলে নাহিকে লাজ। সমানৰ মানুহ নহয় বাবে আহিবলৈ সমীহ কৰো। তাৰ উপৰি বলী নিৰ্বলী কিহৰ হুতাহুতি; ধনী-নিৰ্ধনী কিহৰ মাতা-মাতি। গতিকে মই নিৰ্ধনী মানুহে তোমালোকৰ দৰে ধনী মানুহৰ লগত হলি-গলি কৰিম কেনেকৈ? সেইবাবে অহা নাই।"

"আপুনি আকৌ মুখ মেলিব নালাগে।" অলপ তলকা মাৰি ক'লে—"আজি দুপৰীয়া কিন্তু ইয়াতে ভাত সাজ খাই যাব লাগিব। মই এতিয়াই ভাত ৰান্ধিম।"

"হয় হয় ডেকা, দুপৰীয়াৰ ভাতমুঠি মোৰ পঁজাতে হব লাগিব।" মই কথা নবঢ়াই সন্মতি জনালো। দোকানত বহি অতীত-ভৱিষ্যতৰ অনেক কথা, জল্পনা-কল্পনা কৰা হ'ল। সুখ-দুখৰ কথাপাতি পৰম

আনন্দ লাভ কৰিলো ছুয়োজনে। যথাসময়ত ছুয়ো ভাত খাবলৈ উঠিলো। ছুয়ো ভাতৰ পাতত বহিছো। মাছ, মাংস, কণী তিনিও বিধৰে আমিষ আহাৰ খাৰ, টেঙা আৰু দৈও অপৰ্য্যাপ্ত দিছে মোৰ পাতত। কলিতাৰ পাতত এৰঁা গাখীৰ এবাতি আৰু ভাত কেইটামান। মই ঘৈণীযেকক সুধিলো -'কলিতাক ভাত-আঞ্জা দিয়া নাই কিয়?" হাঁহি মাৰি কলিতাই ক'লে— 'মোৰ ভাগ্যত ভোগ নাই ডেকা। মোক ঈশ্বৰে ধন দিছে চাবলৈ, ভোগ কৰিবলৈ নহয়। তোমাক দিছে ভোগ কৰিবলৈ, তুমি খোৱা।

"কিয়"

"মোক গেষ্ট্ৰিক, দাইবেটিকচ (বহুমূত্ৰ), ব্লাডপ্ৰেচাৰ তিনিওবিধ ভাল বস্তুই লগ দিছে। আমিষ আহাৰ মাছ মাংস, একো খাব নোৱাৰোঁৰেই আনকি ব্লাডপ্ৰেচাৰৰ কাৰণে নিমখো খাব নোৱাৰো, দাইবেটিকচৰ কাৰণে চেনি খাব নোৱাৰো, আলু, মূলা, গাজৰ আনকি মাটিৰ তলৰ কোনো বস্তু খাব নোৱাৰো। গেষ্ট্ৰিকৰ কাৰণে শাক-পাচলী, টেঙা, তিতা, ঘি, ডাল্ডা একো খাব নোৱাৰো। মোৰ খোৱা বন্ধ ডেকা। ঈশ্বৰে মোক ভোগ কৰিব দিয়া নাই। অৱশ্যে বেমাৰ ভোগ কৰিবলৈ দিছে।"

তেওঁৰ এনে বেদনাদায়ক কথা শুনি মোৰ বৰ বেজাৰ লাগিল। খোৱাৰ আনন্দ মোৰ নাইকিয়া হ'ল। একেলগে খাবলৈ বহি মই মাছ-মাংসৰে পেট পূৰাই খাম আৰু মোৰ কাষতে বহি এজনে নিৰামিষ দূৰৰ কথা গাখীৰ-ভাতৰ বাহিৰে (চেনিও নাই) একো খাব নোৱাৰিব, এই কথা দেখি স্বাভাৱিকে মোৰ মন মৰি গ'ল। মই অলপ অলপ খাই উঠি আহিলো। কলিতাই ক'লে—'কিয় ভালকৈ নাখালে ডেকা?' ঘৈণীয়েকে কৈ উঠিল—"বোধ হয় মোৰ ৰন্ধা ভাল হোৱা নাই।" মই কৈ উঠিলো—"ৰন্ধা বৰ সোৱাদ হৈছে, কিন্তু মোৰ ভোক নাই, আঞ্জাৰ সোৱাদ ভোকতহে।"

খাইবৈ ছুয়ো আহি দোকানত বহিলো—তামোল-চাপি খাই অলপ কথা হলো। তেওঁ মোক ক'লে—জীৱনত বহুত কষ্ট কৰি এই টকা-

পইচা আৰ্জিলো ডেকা; কিন্তু মোৰ কোনো সাৰ্থকত নাছিল। সেয়ে মনটোত দুখ। যি ল'ৰা-ছোৱালীৰ বাবে বুকুৰ তেজ পানী কৰি ধন আৰ্জিলো, সেই ল'ৰা-ছোৱালী হ'ল মদাপী, ধে'ৱাখুলীয়া আৰু শ্ৰম বিমুখ যি শৰীৰেৰে ধন আৰ্জিলো সেই শৰীৰ গ'ল জীৰ্ণশীৰ্ণ হৈ। তিনিটাকৈ ডাঙৰ বেমাৰ ভোগ কৰিছো কেৱল গাখীৰ এক কিলো আৰু এশ গ্ৰাম চাউলৰ ভাত দুই সাজত খাওঁ।"

"তুমি সংসাৰত দুভোগহে ভোগ কৰিলা কলিতা। কাৰ বাবে ধন আৰ্জিলা? যি সন্তানৰ বাবে আৰ্জিলা সিহঁত হৈ গ'ল বিপথ-গামী। তোমাৰ আৰ্জিত ধন সিহঁতে বৰ্দ্ধন কৰিব দূৰৰ কথা ৰক্ষণকে কৰিব নোৱাৰিব। সিহঁতৰ যি মতি গতি। যি-দেহটোৰে ইমান ধন আৰ্জিলা সেই দেহে তাক গ্ৰহণ কৰাৰ ক্ষমতাকে হেৰুৱালে। তেন্তে তুমি কাৰবাবে, কিহৰবাবে ধন আৰ্জা? ধনৰ বাবে ধন আৰ্জাৰ কিবা সাৰ্থকতা আছেনে? মৰাৰ পিচত এই ধন নাথাকে আৰু থাকিলেও তুমি তাক চাবলৈ নাহা। ভোগ নকৰিলে ধন মিছা অকাৰণ। লোকক দেখুৱাই ফিতাহি মাৰিবলৈ ধন অৰ্জাৰ কোনো সাৰ্থকতা নাই বৰং লোকহিত সাধন কৰিব পাৰিলেহে ধন অৰ্জনৰ সাৰ্থকতা।

তুমি আৰু ধন অৰ্জাৰ কোনো সাৰ্থকতা নাই বুলি মই ভাবো।" দুয়োজনে কথা-বতৰা হৈ থাকোতে হঠাৎ তেওঁৰ মুখখন ক'লাপৰি গ'ল। মোৰ বৰ বেয়া লাগিল। নিজকে দোষী দোষী যেন লাগিল। বেচি কথা নকৈ মই ঘৈনীয়েক আৰু তেওঁক মাত লগাই বিমৰ্ষমনে ঘৰলৈ ফিৰিলো।

দুবছৰমান পিছৰ কথা। মই শুনিবলৈ পালো যে কমলা মহাজনে দোকান এৰি পেলাইছে। দোকানত তলা লগাইছে।

মোৰ বৰ কৌতুহল জন্মিল। গাৱঁলৈ গলো আৰু পোনে পোনে কলিতাৰ ঘৰ উঠিলো। উজ্জ্বল আঢ্যবন্ত এখনি ঘৰ নিষ্প্ৰাণ-নিষ্প্ৰভ হৈ পৰিছে যেন এৰাবাৰীহে। দোকান নাই, চাকৰ বাকৰ নাই, ল'ৰা-ছোৱালীৰ হাই-উৰমি নাই। নিতাল নিস্তব্ধ। বৰ দুখ

লাগিল। মই দোকানৰ ওচৰলৈ গৈ দেখিলো দোকানৰ আগফালে বাৰান্দা ছাগলীৰ লাদেৰে ভৰ্তি। বেৰবোৰত ধূলি মাকতি ছাগলীৰ মূট। মই ভিতৰলৈ সোমাই গৈ মাত লগালো—"মিঃ কলিতা।" ভিতৰৰ পৰা কলিতাৰ ঘৈণীয়েকে ওলাই আহি অতি ক্ষীণ কণ্ঠস্বৰেৰে মোক মাত লগালে—"ডেকা আহিছে? আহক, আজি বহুদিন আপোনাৰ খবৰ লৈ আছিল। আহক ভিতৰলৈ।"

ক্ষীণকায়া, মলিনবস্ত্ৰ পৰিহিতা কলিতানীক দেখি মই ম্ৰিয়মান হৈ গলো। তাৰ পিছত চোতাললৈ গৈ দেখিলো কলিতাই এটি ছাগলীৰ ঠেং এখনত বেণ্ডেজ কৰি আছে। মই অবাক হৈ গলো। কলিতাৰ শৰীৰ জীৰ্ণ-শীৰ্ণ হৈ গৈছে। মেদবহুল পেশীসমূহৰ হাৰছাল ওলাই গৈছে। চকু কোটৰাগত। দাবি চুলি ভোবোকাৰ হৈ এনে দেখা হৈছে যে আগৰ মানুহজন বুলি কোনেও ক'ব নোৱাৰিব। মই ওচৰলৈ আহি মাত লগালো।

"কলিতা কি কৰি আছা?"

তেওঁ মূৰ তুলি এবাৰ মোৰ ফালে চাই ক্ষীণ হাঁহি মাৰিকলে—"অ' মিঃ ডেকা আহিছা, আহা-আহা, বহা। আজি বহুদিন মই তোমাৰ খবৰ লৈ আছিলো; আজি অহাত বৰ আনন্দ পালো।" মোক নি বাৰান্দাত বহুৱালে। ছুয়ো বহিলো। ঘৈণীয়েকে পাকঘৰলৈ গ'ল। মই সুধিলো—"ছাগলীটোৰ কি হৈছে?"

"তাইৰ ঠেংখন কালি ভাঙি পেলাইছে মাজু ল'ৰাই।"

"কিয়?"

"মই তাক কিয় টকা নিদিও মদ খাবলৈ, সেইবাবে মোৰ গাখীৰ খোৱা ছাগলীটোৰ ঠেংখন কোবমাৰি ভাঙি পেলাইছে। এইজনীয়ে মোক জীয়াই ৰাখিছে। একিলো গাখীৰ দিয়ে; মই তাকে খাই বাচি আছো। এতিয়া ঠেং ভাঙিলত তাইৰ গাখীৰ পাম কেনেকৈ? গাখীৰ নাপালে মই কি খাম? মই গাখীৰৰ বাহিৰে অন্য একো খাব নোৱাৰো; ডাক্তৰে মানা কৰি দিছে। তাৰ মদ খোৱা

খন্ধ হোৱা বাবে-মোৰ গাখীৰ খোৱা বন্ধ কৰিছে।"

"তেওঁ এতিয়া কি কৰি আছে ?"

"কাম কাজ একো নকৰে। মদখাই বাটে ঘাটে নবদমাত্ত বাগৰি থাকে।" কথা কওঁতে কলিতাক বৰ হতাশগ্রস্ত দেখা গৈছিল। মই সুধিলো— "ডাঙৰ ল'ৰাট কি কৰিছে ?"

"শুনা নাই তুমি ? যোৱাবেলিয়ে সি দিল্লীত ব্রাগচ খাই মৰি থাকিল।" তেওঁ এটা হুমুনিয়াহ কাঢ়িলে।

মোৰ বুকুভেদি যেন বিষাক্ত এপাট কাঁড়হে সোমাল। মোৰ কান্দোন আহিল। মোৰ চকু দুটা দেখি কলিতাই হুমুনিয়াহ এটি কাঢ়ি কলে—"দুখ নকৰিবা ডেকা অপকৰ্মৰ ফল সি পাইছে। মাক-বাপেকক ব্যৱসায় কৰা বুলি ফাকি দি সি সেই ফাকিতে মৰিল। দেশৰ অলপ মঙ্গল হ'ল। এতিযা, এইজন কেতিয়া পাৰ হয়, তাৰ অপেক্ষাত আছো মই।" মই বৰ হতাশ হৈ গলো। তথাপি সুধিলো —"ছোৱালীজনী ?"

"গুৱাহাটীৰ পৰা কোনোবা পাঞ্জাৰীৰ লগত গুচি গৈছে। জঞ্জাল আতৰিছে।"

মই আৰু একো প্রশ্ন কৰিব নোৱাৰিলো। এনেতে ঘৈণীয়েকে দুয়োকো দুকাপ গাখীৰ আনি খাব দিলে। দুয়ো গাখীৰ খালো।

কলিতাই ক'লে "তোমাক মই বিচাৰিছিলো ডেকা। তোমাৰ কথাষাৰ সচা। দুবছৰ আগতে যে মোক কৈছিলা—"তুমি কাৰ বাবে, কিহৰ বাবে ধন আৰ্জা ? ধনৰ বাবে ধন অৰ্জাৰ কিবা সাৰ্থকতা আছেনে ? তুমি মৰাৰ পিছত এই ধন নাথাকে আৰু থাকি-লেও তুমি তাক চাবলৈ নাহা। এৰা মই মৰাৰ পিছত এই ধন চাবলৈ নাহো আৰু বৰ্ত্তমানে মই এই ধন ভোগ কৰিবলৈ অপাৰগ। গতিকে ইয়াক বঢ়াই কি হ'ব ; এই ভাব আহিল তুমি যোৱাৰ পিছত আৰু তেতিয়াৰ পৰা মই দোকান বাদ দিলো। চাকৰ-নাকৰ এৰি দিলো। তুমি কোৱা কথা মোৰ গাত ধৰিলে। ল'ৰাৰ গতি মতি চাই বুজিলো ধন আৰ্জিহে ভুল কৰিলো ; ল'ৰা-ছোৱালী অধঃপাতে

গ'ল। গতিকে ধনৰ চিন্তা বাদ দি দিলো। কপীয়া শৰীৰ লৈ সংসাৰত থকা দিন কেইটাত স্থাগলীজনীৰ গাথীৰখিনি খায়ে থাকিম বুলি ভাৱিছিলো ; যোৰ কালি পাষণ্ড সন্তানে ভাবো মুদা মাৰিলে। মোৰ কপালত যে আৰু কিমান দুখ আছে তাক বিধাতাইহে জানে।"
এনেকৈ কৈ মানুহজন উদাস হৈ পৰিল। মোৰ বৰ বেয়া লাগিল। নিজকে দোষী দোষী লাগিল। মোৰ সামান্য কথাষাৰতে এইহেন মহাজন এজনৰ মনৰ এনে পৰিবৰ্ত্তন হল নে? তেওঁৰ ধনাকৰ্ষণ নাইকীয়া হ'ল? মই বৰ বিমৰ্ষ যেন হোৱা দেখি কলিতাই কলে— "মিঃ ডেকা। আমি দুযো সকতে সহপাঠী বন্ধু আছিলো। এতিয়া মই বন্ধু হিচাবে তোমাক এটা অনুৰোধ জনাও তুমি মোকলৈ এটা গল্প লিখিবা। মই পঢিম।

আজিও মোৰ সেই বন্ধুজনৰ কথা মনত পৰে, মনত পৰে তেওঁ কৰা অনুৰোধৰ কথা। কিন্তু আজিও মোৰ মনত দুখ—আজিলৈ মোৰ গল্পটো লিখা নহল।

ভাগ্যৰ পৰিহাস

চুমহঙ্গীয়া অট্টালিকাটো বৰ ডাঙৰ। সমুখৰ ফুলনিখন আহল-বহল। নানা ৰঙৰ ধুনীয়া ধুনীয়া ফুল ফুলি আছে। সমুখৰ লোহাৰ গেটখনৰ মুখতে চিপাহীজন বন্দুক লৈ পহৰাদি ৰৈ আছে এটা সাৱধানী অৱস্থাত।

এগৰাকী বৃদ্ধা মহিলা আৰু এজন কৈশোৰ বয়সৰ ডেকাই গেটৰ সমুখ পাই ভিতৰ সোমাই যাব ধৰোতে চিপাহীজনে বাধা দিলে "বৰ বাবুৰ হুকুম নহলে ভিতৰলৈ যাব নোৱাৰা।" বুঢ়ী আৰু ল'ৰাজন থমকি ৰল। বুঢ়ীয়ে ক'লে—"তোমালোকৰ বৰ বাবু মোৰ মামাৰ পুতেক ভাই হয়, এইজন মোৰ ল'ৰা মাধৱ বৰ্মন। তোমাৰ বৰ বাবু জগত বৰ্মন নহয়নে?" "হয়" চিপাহীয়ে মূৰ দুপিয়াই ক'লে। "তেনেহলে যাবলৈ দিয়া।" "বৰবাবুৰ ওচৰলৈ যোৱাত গেটপাচ লাগিব।" "কি গেটপাচ লাগে তুমিয়ে আনি দিয়া বোপা, মই বুঢ়ী মানুহ আৰু মোৰ ল'ৰাজনেও একো নাজানে।"

"মই গেট পাচ চোৱা মানুহ, গেট পাচ দিয়া মানুহ নহয় আপুনি নিজে আনি লওঁক।"

"কি কৰিব লাগে আমি একো নাজানোযে" ......।

"নাজানিলে উলটি যাওঁক।"

'আমি গাওঁৰ পৰা এই গুৱাহাটীলৈ ইমান কষ্ট কৰি খৰচ-পাতি কৰি আহিছো, মোৰ মামাৰ পুতেক ভাইজনক দেখা কৰিবলৈ; এতিয়া উলটি যামনে? আমাক যাবলৈ দিয়া বোপা।" বুঢ়ীয়ে সানুনয়ে কাতৰ অনুৰোধ কৰে। চিপাহীযে কৈ দিলে—"মই সেই-বোৰ নুবুজো। গেট পাচ নহলে মামেকৰ পুতেক ভায়েক হলেও যাব দিব নোৱাৰো।" চিপাহী আৰু বুঢ়ীৰ মাজৰ কথাখিনি শুনি বিৰক্তিৰে মাধৱে ক'লে—"কথা কটাকটি কৰি একো লাভ নাই

আই ; আহ আমি গুচি যাওঁ।" "কিয় গুচি যাম : তাক লগ ধৰিবই লাগিব। তাক কৈ মিলি তোক এটা চাকৰি যোগাৰ কৰি দিব নোৱাৰিলে আমি জীয়াই থাকিম কি কৰি ? যাব নিদিলে ইয়াতে থিয় হৈ থাকিম, ওলাই আহিলে লগ ধৰিম।" চিপাহীয়ে লাহেকৈ হাঁহি মাৰি ক'লে "লাভ নহব। দহোটা বাজাতে চাৰ সোমাইছে, বাইদেউৰ লগত। কেতিয়া আহে ঠিক নাই।"

"নহওক ঠিক। আজি অফিচ ছুটালৈ বখি থাকিম।" এই বুলি কৈ বুঢ়ীয়ে গেটৰ কাষতে বহি পৰিল। ল ৰাজনে কাষতে থিয় হৈ ৰ'ল।

এনেভাৱে এঘণ্টামান অপেক্ষা কৰিলে। বিৰক্ত হৈ পুতেকে ক লে —"আমি যাওঁ বল আই। আৰু কিমান ৰখিম। আহিলে আমাক চিনিও নাপাব। ইমান ডাঙৰ অফিচাৰ মানুহ। মোকতো চিনি নাপায়ে; কিজানি তোকো চিনি নাপায়, ইমান বছৰ গাওঁলৈ যোৱা নাই!"

"মোক চিনি নাপাব ? সি সক থাকোতে মা মা ঢুকায়। তাৰ পিচত মামীও ঢুকায়। তাৰ সেই আঠ বছৰ বয়সতে আমাৰ পিতাই তাক আমাৰ ঘৰলৈ আনি আমাৰ লগতে, নিজৰ ল'ৰাৰ দৰে লালন-পালন কৰিলে। স্কুল, কলেজত পঢ়ালে, ডাঙৰ মানুহ কৰিলে। সা সম্পত্তি বিক্ৰী কৰি পিতাই তাক গুৱাহাটীত পঢ়ালে। তাৰ বাপেকৰ অৱস্থা একেবাৰে বেয়া আছিল, মাটিবাৰী একো নাছিল—হাজিৰা হাল বাইছিল। পিতাক মাক মৰাৰ পিচত আমাৰ ঘৰতে ৰাখিলে। মই তাক সেই আঠবছৰ বয়সৰ পৰাই কোলাত লৈ, বোকাত তুলি নিজৰ ভাইৰ দৰে মৰম চেনেহ কৰি ডাঙৰ কৰিলো। আমি তিনিজনী ভনীৰ বাহিৰে কোনো ভাই নথকাত সিয়ে আমাৰ ভাই আছিল ; সিও আমাক নিজৰ বায়েকৰ দৰে মৰম কৰিছিল। তাৰো কোনো নাছিল। আমি বাই, ভনী, ভাই চাৰিও লগ হৈ কিমান আনন্দ কৰি কটাইছিলো। আজিও মনত পৰিলে মোৰ চকুলো আহে। মোৰ বিয়াত তাৰ কান্দোনত আমাৰ বাই ভনী পিতা আইৰ চকুলোৰে যেন নদী বৈ গৈছিল।

তাক বুকুত সাৱটি ধৰি পাৰোমানে কান্দিছিলো। আজিও সেই কথা মনত পৰিলে মোৰ চকুলো ওলায়। সকতে এদিন সি মৰাত পৰিছিল। মই ডুব মাৰি তুলি নলা হলে আজি তাক ক'ত পালো-হেঁতেন। এদিন পাকঘৰত তাক জুয়ে পোৰা হাতখন পুৰিছিল; মই তাক পন্ধৰ দিন ভাত খুৱাই দিছিলো। অলপ অসুখ হলেই সি মোক কাষত ৰাখিছিল। তাক মূৰ পিছি, গা পিছি হাত ভৰিত নহক মিঠাতেলত ভাজি সেই তেল মালিচ কৰি দি শুৱাই থৈছিলো, আজিও মোৰ মনত পৰে। সেইবোৰ কথা তাৰ জানো মনত নাই। নিশ্চয় আছে।"

"আছে যদি আজি ইমান বছৰে আমাৰ খবৰ নলয় কিয়?"

"চাকৰি পোৱাৰ পিচত সি যোৰহাটৰ ছোৱালী বিয়া কৰায় আৰু ছুবাৰো ঘৰলৈ গৈছিল। তাৰ পিচত বেলেগ বেলেগ ঠাইত বদলি হোৱা বাবে গাৱঁলৈ যাব পৰা নাই বুলি কৈছিল। আমি ভনী তিনীজনী বিয়া হৈ যোৱাৰ পিচত আই পিতা ঢুকাল আৰু আমাৰ ভেটিত কোনো নথকা হোৱাত ঘৰ মাটিখিনি বিক্ৰী কৰি আমি ভগাই ললো। সিও আমাক নুকুলালে। মোৰ বাহিৰে অৱশ্যে ভনী দুজনীৰ ভাল হৈছে—মোৰ হে লাওলোৱা অৱস্থা হল দেউতা মৰাৰ পিচৰ পৰা। তোক পঢ়াই মেট্ৰিক পাচ কৰাব যে পাৰিছো এইটো প্ৰভু ভগবন্তৰহে দয়া। এতিয়া এটা চাকৰি পালে কোনোমতে দুবেলা দুমুঠি খাই জীয়াই থাকিব পাৰিম। ইশ্বৰে দিলে সি নিশ্চয় আমাক সহায় কৰিব। আজি সকলো কথা খুলি কম আৰু বাই-ভাই দুয়োজন তাৰ ঘৰত গৈ এসাজ খাই বৈ থাকিম।"

বুঢ়ীয়ে অতীত জীৱনৰ এটা অধ্যায় অলপ সময়ৰ ভিতৰতে সমাপ্ত কৰিলে। বুঢ়ীৰ কথা চিপাহীজনেও শুনি আছিল। তাৰ বৰ কৌতুহল হল। এই বুঢ়ী আৰু ল'ৰাজন ইমান আপোন মানুহ হোৱা সত্বেও চাহাবে ইইঁতক এনেভাৱে ৰাখিছে। অন্ততঃ এটা সৰু পিয়ন চাকৰি হলেও এই ল'ৰাজনক দি ঘৰখন ৰক্ষা কৰিব পাৰে। কৃতজ্ঞতা

স্বৰূপে চাকৰি এটি যোগাৰ কৰি দিয়া চাহাবৰ উচিত আছিল। তেওঁৰ হোজামনত এনেভাবেই খেলি গল।

বুঢ়ীয়ে চকু পচাবতে অতীত ইতিহাসৰ এটি অধ্যায় সমাপ্ত কৰি ভাগকৰা হৈ পৰিল। আবেগ অনুভূতিয়ে বুঢ়ীৰ ভাগ্যত যথেষ্ট অৰি- হণা যোগালে। এটা হুমুনিয়াহ কাঢ়ি মোমায়েকৰ পুতেক ভায়েক ডাঙৰ অফিচাৰজনক অপেক্ষা কৰি থাকিল।

এঘণ্টামান পিচত এখন এম্বেচেদৰ গাড়ীত এগৰাকী ভদ্ৰ মহিলাক লৈ বাবু যাবলৈ আহিল। গেটৰ সমুখ পোৱাত নিঃশব্দে লাহেকৈ চিপাহীয়ে গেট খন খুলি দিলে। তেওঁক দেখি বুঢ়িযে চিনি পাই খৰক বৰককৈ ওচৰলৈ গৈ হাঁহি মাৰি নাম কাঢ়ি মাতিলে—

'জগত। মই তোক লগ ধৰিম বুলি ডেৰঘণ্টামান ইয়াত বৈ আছো। তই মোক চিনিছনে?' বটীযে গাড়ীৰ কাষলৈ গৈ দৰ্জ্জাৰ আযনাৰফাকেৰে মাত লগালে। জগত বৰ্মণে হঠাতে নিজৰ নাম কাঢ়ি মতা এগৰাকী বুঢ়ী দেখি অপ্ৰস্তুত হৈ গ'ল। অলপ পৰ বুঢ়ীৰ মুখলৈ চাই থাকিল। বুঢ়ীযে কলে "মোক চিনা নাই? চিন হেৰাবও পাৰে. আজি বাৰ বছৰ মান তোৰ মোৰ দেখা দেখি নাই। মই তোৰ বাইদেউ কাঞ্চন মতী। চিনিছানে এতিয়া?" বুঢ়ীয়ে নিজৰ নাম কৈ তেওঁৰ মুখলৈ চাই ৰল। বৰ্মণে এইবাৰ চিনিব পাৰিলে। কিন্তু বুঢ়ী বাযেকৰ জৰা জীৰ্ণ চেহেৰা দেখি আৰু জীৰ্ণ- শীৰ্ণ মলিযন বস্ত্ৰ দেখি ইত-স্তত: ভাৱ খেলিলে। ওচৰতে বহি আছে ঘৈণীয়েক আৰু গেটৰ কাষত থিয হৈ আছে চিপাহীজন। তেওঁ বৰ লজ্জিত হ'ল। এনেকুৱা মলিযন বস্ত্ৰ পৰিহিতা ভগ্নস্বাস্থ্যৰ অশিক্ষিতা গাৱঁলীয়া এগৰাকী তিৰোতাই তেওঁৰ নাম কাঢ়ি মতা দেখি বৰ ক্ষুণ্ণ হ'ল। হাজাৰ হলেও তেওঁ এজন উচ্চপদস্থ চাকৰিয়াল। তেওঁৰ এটা সন্মান আছে। হব পাৰে মোমাযেকৰ পুতেক ভায়েক. খাব পাৰে তেওঁলোকৰ ভাত তথাপি আজিৰ এই উন্নত অৱস্থাত বাজ চাকৰিযাল এগৰাকীক তেওঁৰ ঘৈনীয়েকৰ সমুখতে এজন চিপাহীৰ আগত নাম কাঢ়ি মতাত বৰ অপমানিত বোধ কৰিলে। তেওঁৰ

আগত নাম কাঢ়ি মতাত বৰ অপমানিত বোধ কৰিলে। তেওঁৰ মুখ ক'লা পৰি গ'ল। অলপ কৰ্কশ সুৰত ক'লে—"কি হ'ল?"

"মই তোক লগ ধৰিব আহিছো।" পুতেকক দেখুৱাই ক'লে—"ই মোৰ একমাত্ৰ ল'ৰা: মেট্ৰিক পাছ কৰিছে; তাক এটা চাকৰি দিব লাগে।" এইবাৰ তেওঁৰ বৰ খং উঠিল; চকু থিৰ কৰি কৈ দিলে—"এনেকৈ বাটে-পথে চাকৰি নাপায় ঘৰলৈ যোৱা।"

এই বুলি কৈ তেওঁ গাড়ী ষ্টাৰ্ট দিলে। বুঢ়ী হতবাক হৈ গ'ল। তেওঁৰ কালে চাই ব'ল সজল নয়নে। জগত বৰ্মণে আগৰ কালে চাই গাড়ী চলাবলৈ ষ্টিয়াৰিঙত ধৰোতে ঘৈণীয়েকে সুধিলে—"এওঁ কোন? তোমাক যে তই বুলি মাতিলে?"

"কোন হব, আমাৰ গাওঁৰ ঘৰত কাম-বন কৰিবলৈ ৰখা তিৰোতা। সৰুৰেপৰা আমাৰ ঘৰত থাকি আমাক "তই" বুলি সম্বোধন কৰি মাতিছিল সৰুকালিতে, এতিয়াও আগৰ দৰে ভাবি আছে।" এই-বুলি কৈ গাড়ী চলাই দিলে।

চিপাহীজনে আৰু পুতেক মাধৱে কাণ্ড দেখি তবধ মানিলে। বুঢ়ীৰ অৱস্থা তেতিয়া পুতৌ লগা। বৰ বিশ্বাস আৰু আশা কৰি আহিছিল, আৰু বৰ গৰ্ব কৰি কৈছিল—"কিয় নিচিনিব, মোৰ মামাৰ পুতেক ভাই হয়।"

এতিয়া?

লাজ অপমানত বুঢ়ী কাঞ্চনমতী নিথৰ হৈ ব'ল।

তেওঁৰ সোতোৰা গাল দুখনেৰে দুধাৰি চকুলো বৈ আহি মাটিত পৰিল।

উহ! ভাগ্যৰ কি পৰিহাস!

প্ৰতিবিম্ব

সিদিনা মই বৰ বিব্ৰত অৱস্থাত পৰিছিলো। মোৰ ঘৰৰ ওচৰত বাস কৰা চৌধুৰীৰ এটা ঘৰুৱা সমস্যাই মোকো বিব্ৰত কৰিছিল।

ঘটনাটো আছিল চৌধুৰীৰ এগৰাকী জীয়েকক লৈ। চৌধুৰীৰ তিনিজনী জীয়েক আৰু এজন ল'ৰা। ল'ৰাজন ডাঙৰ আৰু তাৰ বয়স দহ বছৰমান হব। বৰ দুষ্ট। নাম তাৰ জগদীশ। ডাঙৰ ছোৱালীৰ বয়স সাত বছৰ মান—তাইৰ নাম প্ৰতিভা। সিদিনা চৌধুৰীয়ে তিনিটা কমলা টেঙা কিনি সিহঁতলৈ পঠাই দিছিল অফিচৰ পৰা।

চাৰিজন ল'ৰা-ছোৱালীৰ মাজত তিনিটা কমলা। ভগোৱাটো বৰ জঞ্জাল। আকৌ ল'ৰাজন বৰদুষ্ট, কমলা পৰিল তাৰ হাতত। সি চোতাললৈ ভনীয়েকহঁতক মাতি আনি প্ৰতিভাৰ হাতত দুটা কমলা দি নিজৰ বাবে এটা ৰাখি কলে—"এই দুটা তহত তিনিও ভগাই খা।"

"আমি তিনিটাৰ ভিতৰত দুটা ভগাই খাব লাগে আৰু তই অকলে এটা খাবি নেকি? তেনেহলে ময়ো এটা খাম, বাকীটো সিহঁত দুয়ো খাওঁক।"

"তহঁতে তিনিওজনে ভগাই খাবই লাগিব।"

"মই অকলে এটা খাম।"

"তই অকলে খাব নোৱাৰ।"

"কিয়?"

"তইতো মোৰ আচল ভনি নহয়।"

তাই অবাক হৈ তাক প্ৰশ্ন কৰিলে—"মই তেন্তে কৰ?"

"তই আমাৰ ঘৰৰ নহয়। গতিকে তই মোৰ সমান পাবি কেনেকৈ?"

"মই যদি এই ঘৰৰ নহয় তেন্তে কৰ পৰা আহিলো।"

"মোৰ ভনি নথকাত পিতাই তোক চাংচাৰিৰ পৰা আনিছে।"

"চাংচাৰিৰ কৰপৰা কেনেকৈ আনিলে?"

সি ইমান সুন্দৰ ভাৱে যি হি সুৰত তাইৰ কাষত বহি কলে—"পিতাই কৈছে, তেওঁ হেনো চাংচাৰিত কেম্প কৰি থকা বাংলা দেশৰ শৰণাৰ্থীৰ মাজৰ পৰা তোক আনিছে। তোৰ বাপেৰে মাৱাৰে নাই,

"সচানে"?

- তই ঘাত মাউৰা। কোনো নোহোৱা দেখি পিতাই লৈ আহিছে।"

"সচা।"

তই কাকো নকবি নহলে তোক সকলোৱে জোকাব।" তাৰ কথা কোৱাৰ ভঙ্গি ইমান গহীন আছিল যে তাই বিশ্বাস কৰিবলৈ বাধা হ'ল। তাইৰ মুখখন মলিন হৈ গ'ল; সক ছোৱালীৰ সৰল অন্তৰ, ক্ষন্তেকতে দুচকুৰে দুধাৰী চকুলো বৈ আহিল। তাইৰ হাতত থকা কমলা টেঙা দুটা দুই ভনীয়েকৰ হাতত দি তাই গৈ বিচনাত শুই উচুপিব ধৰিলে।

ইফালে সি তেনেকৈ কৈ তাৰ হাতৰ কমলাটেঙাটো লৈ বাটলৈ ওলাই আহি খালে আৰু খেলিবলৈ গুচি গ'ল।

মাকে পাকঘৰৰ পৰা আহি দেখে যে ডাঙৰ জীয়েক প্ৰতিভাই উচুপি আছে, সৰু দুটিয়ে তাই কন্দা দেখি কমলা দুটা হাতত লৈ আছে। মাকে আহি সুধিলে--"তোৰ কি হৈছে প্ৰতিভা? কান্দিছ কিয়?' তাই কান্দি কান্দি উচুপি শুধিলে—"হয় নে আই. মই বোলে তইঁতৰ নহয়—চাংচাৰিৰ পৰা আনিছে?"

"কোনে কলে তোক?"

"জগদীশে।"

"সি মিছাই কৈছে। কোনে তোক আনিব?"

"পিতাই—বোলে চাংচাৰিৰ পৰা বাংলাদেশী কেম্পৰ পৰা মোক আনিছে।'

"মিছা কথা। তই তাকো বিশ্বাস কৰা নে?

নাকান্দিবি। মিছাকৈ। উঠি আহ।

"মিছা নহয়। সি কিয় মিছা কথা কব?"

মাকে বাৰে বাৰে বুজায়; কিন্তু তাইৰ অন্তৰত এবাৰ যি কথা সোমাল সি দৃঢ় খোপনি পুতিলে। কোনো ৰকমে মাকে বুজাই শান্তি কৰাব নোৱাৰিলে।

মহা মুস্কিল কথা। তেওঁৰ মনত পৰিল আজি দুসপ্তাহ মান আগতে কথা প্ৰসঙ্গত গিৰিয়েকে কোৱা কথা। অসমত বিদেশী প্ৰশ্নলৈ উদ্ভৱ হোৱা বিদেশী বিতাৰণ আন্দোলনৰ প্ৰশ্ন লৈ দুয়োৰো মাজত আলোচনা হৈ আছিল। শিক্ষিতা মহিলা হিচাবে কেতিয়াবা গিৰিয়েকৰ লগত দেশৰ নানা কথা আলোচনা কৰে। সিদিনা ১৯৭১ চনত হোৱা বাংলাদেশৰ স্বাধীনতা যুদ্ধৰ কথা ওলাইছিল। পূব-পাকিস্থানৰ নেতা মজিবুৰ ৰহমানৰ নেতৃত্বত স্বাধীনতাৰ যুদ্ধ হয়। পশ্চিম পাকিস্থানৰ সামৰিক ৰাষ্ট্ৰপতি য়াহায়াখানৰ কবলৰ পৰা পূব—পাকিস্থানক ফালি আনি গণতান্ত্ৰিক ৰাষ্ট্ৰ কৰিবলৈ কেনেকৈ মজিবুৰে যুদ্ধ কৰিছিল আৰু ভাৰতৰ সহায় ভিক্ষা কৰি প্ৰধানমন্ত্ৰী ইন্দিৰা গান্ধীৰ পৰা সহাৰি পাইছিল তাৰ কথা বিৱৰি কলে। সেই যুদ্ধৰ পিচতে পূব পাকিস্থানৰ নাম বাংলাদেশ হয়। যুদ্ধৰ ফলত তাৰ পৰা বহু ভগনীয়া আহি ভাৰতত আশ্ৰয় লয়। এই ভগনীয়া শিবিৰ এটা চাংচাৰিটো পাতিছিল অৰু বন্ধু চৌধুৰীয়ে চৰকাৰী কৰ্মচাৰী হিচাবে ভগনীয়া সংস্থাপনৰ কামত তালৈ গৈছিল। সেই শিবিৰৰ মানুহৰ দুখৰ বিৱৰণ শুনি ঘৈণীয়েকে মৰ্মান্তিক বেজাৰ পালে— "মানবতাৰ অপমান। মানুহ হৈ মানুহৰ ওপৰত কৰা অবৰ্ণনীয় পাষবিক অত্যাচাৰৰ কাহিনী শুনি তেওঁ মৰণান্তিক বেজাৰ পাইছিল। তেওঁ ম্ৰিয়মান হৈ গৈছিল সিদিনা।

এই কথা আলোচনা কৰি থাকোতে জগদিশে মাকৰ কাষতে বহি আছিল আৰু সকলো শুনিছিল। আজি সুযোগ পাই সি প্ৰতিভাৰ ওপৰত প্ৰয়োগ কৰিলে। মহাভাৰতত অভিমন্যুই মাকৰ গৰ্ভতে চক্ৰব্যুহ ভেদ কৰা কথা বাপেক অৰ্জুনৰ মুখে শুনি জ্ঞান

লাভ কৰি মহাভাৰতৰ যুদ্ধৰ সময়ত প্ৰয়োগ কৰাৰ দৰে সিও জমলা খোৱা যুদ্ধত প্ৰয়োগ কৰিলে। এতিয়া মাকে জীয়েকক শত্ৰুৰ যুজায়ো পতিয়ন নিয়াব নোৱাৰি বৰ বিপাঙত পৰিল আৰু গিৰিয়েক অহাটো বাট চাই থাকিল।

এতিতা উচুপিয়ে থাকিল।

ঠিক সেই সময়তে চৌধুৰী অফিচৰ পৰা গৈ ঘৰ ওলাল। ঘৰ পাই জীয়েক পুতেকৰ কাণ্ড দেখি হতভম্ব হ'ল। তেওঁ জীয়েকক কিমান বুজালে; কিমান কি প্ৰলোভন দেখুৱালে; কিন্তু জীয়েক কতো সন্তুষ্ট নহয়। তাই কেৱল বাৰে বাৰে পিতাকক সোধে—"হয়নে পিতা! মই যোগে তইঁতৰ নহয়, তই হেনো মোক চাংচাৰিৰ পৰা আনিছ?" চৌধুৰীয়ে প্ৰথমে হাঁহি উৰাই দিছিল, কিন্তু পিচত যেতিয়া জীয়েকক একোতে পতিয়ন নিব নোৱাৰিলে তেতিয়া মানুহজন নিৰুপায় হ'ল। ঘৈণীয়েকে চাহ দি গল; কিন্তু জীয়েকৰ ক্ৰন্দনত অৱস্থা দেখি চাহ খাবলৈ ইচ্ছা নগল। বহু বুজায়ো ছুয়ো গিৰি-য়েক ঘৈণীয়েকে তাইক শান্ত কৰিব নোৱাৰিলে। তাই উচুপি উচুপি কান্দি কান্দি চকু উখহাই পেলালে। তেওঁলোক নিৰুপায় হ'ল। ঘৈণীয়েকে কলে—"ডেকাক এবাৰ মাতি আনি কথাবাৰ জনাওঁক আৰু তাইক কেনেকৈ শান্ত কৰা যায় তাৰ ব্যৱস্থা সুধক।" সেই মৰ্মে তেওঁ মোৰ ওচৰলৈ আহিল আৰু ঘটনাৰ আদ্যপান্ত মোক জনালে। ময়ো হতবাক হৈ গলো। কি দুষ্ট ল'ৰা। এটি সাধাৰণ কথাৰ দ্বাৰা কেনেকৈ মাক পিতাকক হাৰাবাণ কৰি মাৰিব ধৰিছে।

তেওঁ মোক কলে—"আপুনি কিবা বুদ্ধি নকৰিলে মোৰ কোনো উপায় নাই ডেকা। আপুনি কিবা বুদ্ধি কৰি তাইক শান্ত কৰক নহলে ঘটনা বিষম হব।"

কোমল মনত কিছুমান সাধাৰণ কথায়ো বিষম আঘাত হানে।

মই হাঁহি মাৰি চৌধুৰীক কলো "বাকবলক, চাওঁচোন আপো-নাৰ ছোৱালীক কি ভূতে ধৰিছে।"

মই গৈ চৌধুৰীৰ ঘৰ পালো। ঘৈণীয়েকে মোক আগবঢ়াই

নি থকিবলৈ দি যব দুখ আক উদ্বিগ্নতাৰে মোৰ কাণে চাই কলে—কিবা এটা কৰি তাইক শান্ত কৰক ; নহলে তাইৰ কিবা হৈ যাব পাৰে ভেকো। আমি নিৰুপায় হৈছো।"

মই তাইৰ ওচৰলৈ গলো আক বহুত বুজালো, তাই একোতে বিশ্বাস নকৰে। তাই কাকো বিশ্বাস নকৰে। বহুত বুজায়ো একো কৰিব নোৱাৰি মই চোতাললৈ ওলাই আহি চিয়াৰখনতে বহি ভাবিব ধৰিলো—

"কি কৰা যায়। মোৰ বিফলতা দেখি চৌধুৰীয়ে মহা চিন্তিত হৈ তলমূৰ কৰি বল। ঘৈণীয়েকে চকুলো টুকিলে –"আপুনিয়ে যেতিয়া তাইক শান্ত কৰিব নোৱাৰিলে আক কোনে কৰিব? মোৰ কি দুৰ্কপাল। কি দুষ্ট ল'ৰা দিলে ঈশ্বৰে।"

তেওঁ মূৰে কপালে হাত দি বহি পৰিল। এই সৰল সহজ দম্পতিহালৰ এনে আকস্মিক আক অপ্ৰত্যাশিত দুখ দেখি মোৰ অন্তৰত গভীৰ বেদনা উপজিল। বহু সময় মই তলমূৰা হৈ ভাবিব ধৰিলো।

হঠাৎ মোৰ এটা উপস্থিত বুদ্ধি খেলালে। চৌধুৰীক মই কলো—"চৌধুৰী আপুনি এখন ডাঙৰ আইনা আনক।"

তেওঁ তৎক্ষণাৎ কৈ উঠিল—ড্ৰেচিং টেবিলৰ আইনা খনকে খহাই আনো ?"

"ৰাক খহাব নালাগে, আমিয়ে আইনাৰ ওচৰলৈ যাম। বলক ড্ৰেচিং টেবুলৰ ওচৰলৈ।" মই তেওঁক হাতত ধৰি লৈ গলো আক ড্ৰেচিং টেবুলৰ আয়নাৰ সন্মুখত ঠিয় হৈ থাকিবলৈ কলো। তেওঁ তাতে ঠিয় হৈ বল। মই গৈ প্ৰতিভাক বিচনাৰ পৰা তুলি দাঙি আনি দেউতাকৰ কাষত ঠিয় কৰাই দিলো। বাপেক-জীয়েক দুয়ো আইনাৰ সন্মুখত ঠিয় হৈছে। মই প্ৰতিভাক সুধিলো—"প্ৰতিভা। তোমাৰ দেউতাৰাৰ মুখখন দেখিছানে ?"

তাই উত্তৰ দিলে—"হয় দেখিছো।"

"তোমাৰ মুখখন দেখিছানে ?"

"হয় দেখিছো।"

"দুয়োজনৰে মুখ একে যেন নেদেখিছানে? দুয়োখন মুখৰ মিল আছে নে?"

"আছে।"

"তুমি যদি দেউতাৰাৰ নিজৰ ছোৱালী নহয় তেন্তে দুয়োখন মুখৰ মিল থাকিব কিয়?"

তাই এবাৰ পিতাকৰ মুখ আৰু নিজৰ মুখৰ ফালে ভালকৈ চাই ললে। অলপ সময় তলকা মাৰি হাঁহিব ধৰিলে।

"এতিয়া বুজিছা?"

"বুজিছো।"

"কি বুজিছা?"

"বদমাচ জগদীশে মিছা কথা কৈছে।"

তাইৰ হাঁহি মুখৰ কথা ফাকিয়ে মাক বাপেকৰো হাঁহি তুলি দিলে।

প্ৰতিবাদৰ কণ্ঠ ৰুদ্ধ আজি

সেইদিনা আছিল ১৯৯০ চনৰ নবেম্বৰ মাহৰ দহ তাৰিখ। সন্ত্ৰাসবাদৰ ভয়পক চলিছে পঞ্জাব, কাশ্মিৰ আৰু অসমত।

বৰপেটাৰ পৰা গুৱাহাটী অভিমুখে অহা বাচখনত সৰ্থেবাৰীৰ পৰা এজন বয়সীয়া লোক উঠি আহিছে। তেওঁৰ বয়স সত্তৰ বছৰৰ ওচৰাওচৰি হ'ব। বাচত মানুহ নধৰা হৈ আহিছে—বহুতে থিয় হৈ আহিছে। কোনো ৰকমে মানুহগৰাকীয়ে ভিৰৰ মাজতে আহি বাচৰ সোঁফালৰ চিটত বহি আহিছে। বেলি তেতিয়া গধূলিৰ হবিষত বহিবলৈ আগবাঢ়ি গৈছে।

বাচ আহি নলবাৰী পালে। হাজোলৈ অহা ৰাস্তাত বাচ ৰাখিলে। তাতে উঠিল এহাল নৱ-দম্পতি। ডেকাজন সুঠাম-সুশ্ৰী নহলেও গাৰ অঙ্গি ভঙ্গিত অনুমান কৰা যায় যে ডেকাজনৰ মৰামৰি কৰাত নিশ্চয় অভ্যাস আছে। গাভৰু গৰাকী (ঘৈণীয়েক) কিছু নৰম, লেহুকা। কোলাত এটা কেঁচুৱা। দুয়ো আহি বৈ থকা বাচখনত উঠিল। বাচৰ ভিতৰত উঠিয়ে ডেকাজনে গাড়ীৰ ভিতৰত বহি থকা এগৰাকী গাভৰুক ধমকৰ সুৰত আদেশ দিলে--"তুমি উঠা, এওঁ বহিব লাগে।" তেওঁ ঘৈণীয়েকক আঙুলিয়াই দেখুৱাই দিয়ে। গাভৰু দুগৰাকী এখন চিটত বহি আছিল, তেওঁলোক বৰপেটাৰ পৰা আহিছে। বৰপেটাৰ ছোৱালী নিৰ্ভীক। তেওঁ কৈ উঠিল— "মই কিয় উঠিম? বৰপেটাৰপৰা বহি আহিছো; গুৱাহাটীলৈ যাম।"

"তুমি উঠিবই লাগিব।"

"কিয়?"

"এওঁ বহিব লাগিব। ভালকৈ কৈছো উঠা।" তেওঁ খং ভাব দেখুৱাই কয়। গাভৰু গৰাকী সাহসিনী। তেওঁ বহিয়ে থাকিল— "মই নুঠো।"

ডেকাজনে তেওঁৰ ওচৰলৈ আহি ধমক দি ক'লে—"উঠা বুলি

কৈছো, উঠা। নহলে এতিয়াই টানি বাহিৰ কৰি দিম।"

কাণ্ড দেখি থাচত বহা আটাই মানুহে বিদুৰ্তি খালে। দুৰ্বল পৰা বহি অহাজনে উঠিব লাগে আৰু এতিয়াই অহাজনে বহিব লাগে। আচৰিত কথা। সকলো অবাক। ডেকাজনে ধৈৰ্ণীয়েকক কৰ্কশ সুৰত ক'লে-

"তাইক তুলি দি তুমি বহা।"

ধৈৰ্ণীয়েকে লাজ পাই খিয় হৈয়ে থাকিল। তেওঁ আকৌ ধমকনিৰ সুৰত কলে—"নবহা কিয়?"

"মই নবহো। মানুহৰ ওপৰত বহিব লাগে নেকি?"

দেখাত ছোৱালীজনী নম্ৰ আৰু ভদ্ৰ যেন অনুমান হ'ল। বোধ হয় অশিক্ষিতা গাৱঁলীয়া ছোৱালী। লাজকুৰীয়া যেনেৰী। তেওঁ লাজতে তলমূৰ হল। গিৰিয়েকৰ এনে কটা ব্যৱহাৰ দেখি বৰ লাজ পাইছে। এনেতে গিৰিয়েকে বৰ লক্ষ জক্ষ কৰি বহি থকা ছোৱালীজনীক কৰ ধৰিলে—"এতিয়াই বাহিৰ কৰি দিম, উঠ। উঠ।" ছোৱালীজনীৰ কাষত বহা ছোৱালীজনীয়ে কৈ উঠিল—"তেওঁক উঠিবলৈ কবৰ আপোনাৰ কি অধিকাৰ আছে? যদি উঠিব লাগে বাচৰ কণ্ডাক্টৰক কওক, উঠিব লাগিলে উঠাই দিব।"

"কণ্ডাক্টৰক কম? কোন কণ্ডাক্টৰ সি। মই তাক সুধিম? উঠ। উঠ।"

"কিয় উঠিব?"

"তেনেহলে ভয়ে উঠ।"

"মই কিয় উঠিম? মুঠো।"

"টানি বাহিৰ কৰি নিদিলে মুঠা দেখিছো; বহ তেন্তে টানি উলিয়াই দিওঁ।"

"দেচোন চাওঁ কেনেকৈ বাহিৰ কৰা ক'ব।" ছোৱালীজনীয়ে কেৰ পাভিলে। ডেকাজনে চোচা ললে। সকলো অবাক হ'ল।

সকলোৱে ভয় পাইছে কাৰণ এই সময়ত সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষ আৰু অসমত সন্ত্ৰাসৰ ৰাজত্ব চলিছে। সন্ত্ৰাসবাদী সকলৰ ভয়ত সকলো

কম্পমান। এই সুযোগতে এচাম নকল সন্ত্রাসবাদী বাহিৰ হৈ সুযোগ গ্রহণ কৰিছে। তেওঁলোকে যেই সেই মানুহক ভীতি প্রদর্শন কৰি ধন লয়, বেল, মটৰত মানুহক ধমক দি বস্ত্র-বাহানি কাঢ়ি লয় আৰু বজাৰ বোৰত লুটপাত কৰে। এচাম ডেকা ল'ৰাই অফিচ আদালতত ধমক দি কাম আদায় কৰিবলৈ চায়, ঠিকা-ঠুকুলি ধমক দি লয়।

আজি কালি এটা শব্দ ওলাইছে—"দাদাগিৰি অৰ্থাৎ 'দাদাগিৰি' কৰি সকলোতে ধমক দি কাম আদায় কৰা। এই সকল সন্ত্রাসবাদী সকলৰ উৎপাতত গাওঁ, নগৰ কতো মানুহে শান্তিৰে থাকিব নোৱাৰা হৈছে। এই শ্রেণী নকল সন্ত্রাসবাদীয়ে দাদাগিৰি কৰিছে ধন সম্পদ জনসাধাৰণৰ পৰা লুটপাত কৰি অতি কম দিনতে ধনী হৈ পৰিবলৈ। এই সকলক ডকাইত বুলি কব পাৰি। দৰ্কাৰ হলে সিহঁতে পিষ্টল, বন্দুক বা বোমাও ব্যৱহাৰ কৰে আৰু মানুহ মাৰি হলেও ধন লুটে। চৰকাৰে এই শ্রেণী নকল সন্ত্রাসবাদীক বাধা দিব নোৱাৰা অৱস্থা হৈছে। দেশত ইহঁতৰ উপদ্ৰৱ দিনে দিনে বাঢ়ি আহিছে! এই দাদা সকলেই বেল মটৰ আদিত মানুহক ধমক দি চিট দখল কৰে; সুবিধা পালে মালবস্তুও লুট কৰে। এইচাম নকল সন্ত্রাসবাদী দাদাৰ উৎপাতত জনসাধাৰণৰ নিৰাপত্তাৰ অভাৱ ঘটিছে। কোন মুহূৰ্ত্তত ইহঁতে কাক কি কৰে তাৰ ঠিকনা নাই। এই ডেকাজনো নিশ্চয় এই দাদা শ্রেণীৰে লোক বুলি বাচৰ ভিতৰত থকা আটাই লোকে ধৰি লৈছে, নহলে হঠাতে এনে ব্যৱহাৰ কোনো ভাল মানুহে নকৰে। ইয়াকে ভাবি সকলো ভীত, সন্ত্রস্ত। বাচত বহুত ডেকা মানুহ আছিল কিন্তু ভয়তে কোনেও একাবাৰ মাত নামাতিলে জানোচা নিজকে আক্রমণ কৰে? ইয়াকে ভাবি সকলো নীৰৱ। বয়োবৃদ্ধ সকলে বিশেষকৈ বৃদ্ধাসকলে বৰ অসহায়ৰ দৃষ্টিৰে ইজনীয়ে সিজনীৰ মুখলৈ চোৱা-চুই কৰিছে, ল'ৰা-ছোৱালীহঁতে ভয়তে মাকৰ মুখলৈ চাইছে। বাচত থকা কোনো লোকে এই অন্যায়ৰ প্রতিবাদ নকৰিলে। এই উদ্ধত্তৰ সমুচিত প্রতিবাদ জনাব নোৱাৰিলে। বাচৰ ভিতৰৰ সকলো মানুহ যেন ভীত-সন্ত্রস্ত—অসহায়। সৌৰ্য্যবীৰ্য্যশালী তাহানিৰ অসমীয়া

মানুহ যেন আজি নিস্তেজ, নিঃসহায়, নির্বাক, নিষ্ফল। সকলোৱে সন্দেহ কৰিছে এওঁ নিশ্চয় সন্ত্রাসবাদী নহলে বাচৰ তিতৰত গোমায়ে নিজৰ তিৰোতাৰ সুবিধাৰ কাৰণে হঠাতে এনে অন্যায় আৰু অসৎ ব্যৱহাৰ কৰিব নোৱাৰে। সন্ত্রাসবাদী বুলি সন্দেহ কৰিয়ে কোনোৱে প্ৰতিবাদ নকৰিলে, কিজানি পিষ্টল চিষ্টল লগত লৈ আছিছে। গুলীৰ ভয়ত প্ৰতিবাদৰ কণ্ঠ আজি ৰুদ্ধ হৈ পৰিছে।

মহাভাৰতৰ কৌৰৱ সভাত দ্ৰৌপদীৰ বস্ত্ৰ হৰণত সকলো হতভম্ব, ভীত, সন্ত্রস্ত হৈ অধোমুখে থকাৰ দৰে হৈছে। আনকি ভীষ্ম, দ্ৰোন, কৃপাচাৰ্য্যও নিৰ্বাক-নিস্পন্দ আছিল।

অন্যায়ৰ প্ৰতিবাদ কৰিবলৈ আজি কাৰো সাহস নাইকিয়া হ'ল। প্ৰতিবাদৰ কণ্ঠ ৰুদ্ধ আজি। যিয়ে মৰে মৰক নিজে বাচি যাব পাৰিলেই ৰক্ষা, এনে ভাব সকলোৰে মনত। কথাবাৰ ভাবি বৰ বেয়া লাগিল সেই গৰাকী বৃদ্ধৰ। সত্তৰৰ দেওনা পাৰ হোৱা বৃদ্ধই খঙত জ্বলি উঠিল। সেই উদ্ধত ডেকাজনৰ উদ্ধতালি বা দাদাগিৰি সহ্য নহল। তেওঁ দৃঢ় কণ্ঠে মাত লগালে—"ববা, তুমি আগ নাবাঢ়িবা। ছোৱালীৰ গাত হাত নিদিবা, কথা বৰ বেয়া হব।" বুঢ়াৰ কথা শুনি ডেকাজনে চকু লাল কৰি কৈ উঠিল—"কি কথা বেয়া হব বুঢ়া ঢেকুৰা, এতিয়াই তোৰ মজাপালি দিম।" এইবাৰ তেওঁৰ ওচৰলৈ ডেকাই চোচা ললে। বুঢ়াই ভাবিলে যে কোনোবা ডেকা মানুহে নিশ্চয় মাত মাতিব। কিন্তু বৃথা। কোনেও নামাতিলে, বাধা নিদিলে। বুঢ়াৰ বৰ বেয়া লাগিল আৰু মানুহবিলাকৰ ওপৰত বৰ খং উঠিল; কিন্তু কি কৰিব তেওঁ? খং উঠিলেও কাকো একো কব নোৱাৰে। নিৰুপায় হৈ পৰিল। বেয়াকৈ ক'লে ডেকা মানুহৰ "ইগো"ত আঘাত কৰা হ'ব আৰু তেতিয়া পৰিস্থিতি আৰু বেয়াৰ কালে ঢাল খাব। তাকে ভাবি বুঢ়াই ডেকাসকলৰ কাপুৰুষালিক ঢাকিবলৈ উপস্থিত বুদ্ধিৰে কৈ উঠিল—"তুমি মোক মাৰিব পাৰিবা, কিন্তু বাচত থকা ইমানবোৰ ডেকা মানুহে এনেয়ে নাথাকিব। বাচ চলি যোৱাৰ পিচত হায়ো পোৱাৰ আগতে আওহতীয়া ঠাইত

কত কথাই তোমালোক মুখেৰে টানি নমাই, কিয় আৰু কাৰ্তিক আজিকালিত তোমালোকৰ কি অৱস্থা হব ভাবি চাইছানে? সেই মতলবত কোনেও মঙ্গা নাই। এওঁলোকৰ মতলব তুমি বুজি পোৱা নাই। মোক মাৰিব পাৰিবা কিন্তু তুমি নিজক বচাব নোৱাৰিবা। তোমাৰ নিজৰ ঠাই নগৰবাসী এৰিলেই তোমাৰ গতি লাগিব।”

বুঢ়াৰ কথাত বাচৰ মানুহ বিলাকে এবাৰ বুঢ়াৰ কাণে আৰু এবাৰ ডেকাজনৰ কাণে চাব ধৰিলে। ডেকা সকলেও বুঢ়াৰ এই বুদ্ধিত এটা নতুন উপায় পালে। নিজৰ নিজৰ দুৰ্বলতা ঢাকিবলৈ দুজনে সিজনৰ মুখলৈ চাই বুঢাক চকু টিপিয়াই সমৰ্থন কৰিলে। ডেকাজনে তেওঁলোকৰ ফালে চাই এই দৃশ্য দেখা পালে আৰু ভয় পাই গল। বুঢাই তাৰ দুৰ্বলতাৰ গম ধৰিব পাৰিলে আৰু এই অবাঞ্ছিত পৰিস্থিতিৰ হাত সাৰিবলৈ এটা নতুন বুদ্ধি উলিয়ালে। বুঢ়াই নিজৰ চিতৰ পৰা উঠি ক'লে—“তুমি মোক মাৰিলে মাৰা, কিন্তু মই তোমাক ভয় নকৰো। মোক মাৰা, কিন্তু তুমি নাৰীৰ ওপৰত হাত নুতুলিবা। তেওঁ তোমাৰ ভনীয়েৰাৰ বয়সৰ—তোমাৰ ভনীৰ সদৃশ। ভনীয়েৰাক জানো তুমি ছুলি দি অপমান কৰিবা ইমান মানুহৰ মাজত? তুমি মিছাকৈ খং কৰিছা; মই ঘটনা লক্ষ্য কৰি আছো। বেচেৰী ছোৱালী দুজনী ৰবপেটাৰ পৰাই আহিছে। তেনেস্থলত তোমাৰ উঠাই দিবৰ কি অধিকাৰ আছে? তোমাৰ বৈণীয়েৰাৰ কাৰণে ভনীয়েৰাক উঠাই দিবানে? তাকে নকৰি তুমি যদি মোক কলাহেঁতেন তেন্তে মই তাৰ ব্যৱস্থা কৰিব পাৰিলোহেঁতেন। এতিয়াও কোনো কথা নাই বোপা। মই থিয় হৈছো তোমাৰ বৈনীয়েৰা মোৰ ছোৱালী আৰু কেচুৱাটি মোৰ নাতিনী। মই নাতিনী-জনীক কি কৰিব লাগে জানো।” তাৰ পিছত বৈনীয়েকক ক'লে—“আইটি তুমি মোৰ চিতত বহা নহলে নাতিনীজনীয়ে বৰ কষ্ট পাব।”

এই বুলি কৈ বুঢ়াই চিতটো এৰি দি একাষৰীয়া হৈ থিয় দিলে। তিৰোতা গৰাকীয়ে বৰ লাজ পালে আৰু কলে—“দেউতা। আপুনি বহক, মই নবহো; থিয় হৈয়ে যাব পাৰিম। এওঁ যে কিমান কাণ্ড

কৰিব গুলাইছে। "মই এতিয়াই নামি যাম।" তিৰোতা গৰাকীৰ সৰল আৰু ভদ্ৰ ব্যৱহাৰত বুঢ়া আৰু বাচৰ মানুহখিনি বৰ মুগ্ধ হৈ গ'ল। পিৰিয়েকে সেমেনা সেমেনি কৰি পিচমুখ দিলে। বুঢ়াই ক'লে "আইটি। তুমি বহিবই লাগিব নহলে মোৰ নাতিনীজনীয়ে বৰ কষ্ট পাব। তুমি ঠিয় হৈ যাব লাগিলে কেচুৱাটিক ধৰি ৰাখিবা কেনেকৈ? গতিকে তুমি বহা। মই ঠিয় হৈ যাব পাৰিম।" বুঢ়াই যোৰ কৰাত তেওঁ বহিল। বুঢ়া ঠিয় হৈ থল।

এনেতে সেই ছোৱালী দুজনীয়ে ঠিয় হৈ কলে—"আতা আমাৰ চিতত আপুনি বহক। আমি ঠিয় হৈ যাব পাৰিম।"

"নালাগে আইটিহঁত। তোমালোক বহা. মই ঠিয় হৈ যাব পাৰিম" মই মতা মানুহ।"

"নহয় আতা। আপুনি বুঢ়া মানুহ, বাচ চলিলে পৰি যাব পাৰে। আমি ডেকা ছোৱালী, ওপৰৰ হেণ্ডেলত ধৰিও ঠিয় হৈ যাব পাৰিম।" ছোৱালী দুজনী ঠিয় হৈ থকা দেখি বুঢ়াই আকৌ কলে—"তোমালোক বহা, মই ঠিয় হৈয়ে যাম।' এইবাৰ দুয়ো-জনীয়ে ঠিয় হৈ বৰ অনুৰোধৰ সুৰত কব ধৰিলে "আপুনি অনুগ্ৰহ কৰি বহকহি আতা। আমি মিনতি কৰিছো। বুঢ়াই হাঁহি মাৰি ৰগৰ কৰি কলে—"তোমালোকে মোৰ ছোৱালীজনীকে বহিব নিদিলা; মই কিয় বহিম? বৰং মই জোঁৱাইৰ লগত একেলগে ঠিয় হৈয়ে যাম।" বুঢ়াৰ ৰগৰ দেখি বাচৰ আটাইবিলাক মানুহে গিৰ্জনি-মাৰি হাঁহি দিলে—ছোৱালীদুজনীয়েও। বেচেৰা জোৱাই লাজতে তল-মূৰা হৈ আইভাৰৰ চিটৰ ফালে মুখ কৰিলে।

ধিক্কাৰ

আজিকালি বাচত উঠা আৰু ঘোৰাতো এটি বৰ ডাঙৰ বিপদ হৈছে। হেচা ঠেলাৰ কাৰণে বাচ যাত্ৰা শুচি মৰণ যাত্ৰাহে যেন হৈছে। বাচখনৰ ভিতৰৰ 'চিট' বিলাকত বহা মানুহে ঠাহ খাই খাই ধৰাৰ পিচত মাজত ঠিয় হোৱা মানুহৰ ভিৰ কি চাবা যেন নিমখৰ বস্তাহে জাপি জাপি তুলি দিয়া হয়। যাত্ৰীৰে বাচ ভৰ্ত্তি হোৱাৰ পিচতো বাচবোৱা ঠাইবোৰত বাচ ৰাখিলে বাচৰ হেণ্ডিমেন পোৱালিইঁতে চিঞৰ ধৰিব—আহক আহক খালি বাচ উঠক। "খালি" মানে ছুটা অৰ্থ কৰিছে—তয় বাচখন খালি নহয় বেচি মানুহ উঠি বাচখনকে খালি, অৰ্থাৎ বাচখনকে নষ্ট কৰি পেলালি।

সিদিনা এনে ভীৰৰ মাজতে নলবাৰীত উঠিলে সদানন্দ পাঠকে। গুৱাহাটীলৈ আহিব। গতিকে আগতে হেচা ঠেলা কৰি আহি আগৰ বেৰখনত কোনোৰকমে এটি 'চিটত' বহিল। ৰক্ষা কোনোৰকমে।

ডেকা ল'ৰা এজন। দেখনিযাৰ, ওঠৰ আগত হুঁাহিটো লাগি আছে। কানি কাপোৰ পৰিপাতি— ইস্ত্ৰি কৰা লংপেণ্ট আৰু চাৰ্ট চুলিখিনি বাতি কাটৰ নাকৰ আগত হিটলাৰী গোফ ধুতুৰীত লেনিনী দাৰী। দেখাত লহ পহীয়া—ওখ পাশ মজবুট শৰীৰ, চালে চকু ৰোৱা দেহৰ অৱয়ৱ। হাতত এখন আলোচনী লৈ পঢ়া চুতা কৰি গম্ভীৰ হৈ আছে যাতে ভদ্ৰলোকৰ সন্তান জ্ঞান কৰি কোনেও দিগদাৰ নিদিয়ে।

তেনে সময়তে এগৰাকী আলৰ বুঢ়ীও উঠিল। বুঢ়ীজনী ক্ষীণ, কলা বৰণৰ, হাতত এডাল লাখুটি; কোনোমতে তাতে ভৰ দি হেচা ঠেলাৰ মাজেৰে উঠি আহিল। থৰক বৰক গা, কপা কপা মাত। বুঢ়ী মানুহজনী হেচাত চেপেতা হবৰ উপক্ৰম। একো উপায় নাপাই বুঢ়ীয়ে সদানন্দৰ ওচৰত ঠিয় হৈ কপা কপা মাতেৰে কলে—"বোপা, মোকো অলপ ঠাই দিয়া বহিবলৈ; মই পৰি যাম।" কথা শুনি

সদানন্দই এবাৰ বুঢ়ীৰ কাণে চাই নাক কোচাই কলে—"ঠাই নাই, ঠাই নাই। পিচৰ বাচত উঠিবি বুঢ়ী।"

নহয় বোপা। মোৰ ল'ৰানক মেডিকেল কলেজত থৈছে; মই এতিয়াই যাব লাগে, অলপ ঠাই দে বোপাই, ধৰ্ম্ম হব, ঈশ্বৰে তোমাৰ মঙ্গল কৰিব।"

"ঈশ্বৰে মঙ্গল কৰিব নালাগে, তহঁতে অমঙ্গল নকৰিলেই হ'ল। অলপ আতৰি যা মতা মানুহৰ গাৰ ওচৰলৈ তিৰোতা মানুহ আহিছ কিয়?"

"হেচাত বৰ নোৱাৰিহে তোমাৰ ওচৰ পাইছো বোপা। মোক অলপ বহিবলৈ ঠাই দিয়া।"

'ঠাই নাই বুঢ়ী, পিচলৈ যা।" এই বুলি কৈ সদামন্দ পাঠকে বুঢ়ীক পিচলৈ ঠেলি দিলে।

বাচখোৱা ঠাই ঘগ্ৰাপাৰ পালে। মানুহ নামিল যিমান উঠিল তাতকৈ বেচি। এইবাৰ হেচা আৰু বেচি হ'ল। সদানন্দই বৰ বিৰক্তি বোধ কৰিলে। এনেতে ভিৰৰ মাজেৰে এগৰাকী ধুনীয়া গাভৰু ছোৱালী উঠি আহিল। বাচখন এৰি দিলে। গাভৰু গৰাকীয়ে ধাক্কা খাই পিচুৱাই আহি সদানন্দৰ গাতে পৰিব ধৰিছিল; কোনো মতে ওপৰৰ মোৰ ৰেলিংডালত ধৰি নপৰাকৈ ৰৈ গ'ল। ধুনীয়া গাভৰু ছোৱালীৰ অসুবিধা দেখিলে সাধাৰণতঃ ডেকা ল'ৰাৰ মনত অলপ অনুকম্পা জাগে। সদানন্দও তাৰ ব্যতিক্ৰম নহয়। ই এটা ডেকা মনৰে দুৰ্ব্বলতা। তেওঁৰ কঠোৰ মন আৰু কৰ্কশ ভাৱণ কোমল আৰু মোলায়েম হৈ পৰিল। অজ্ঞানিতে মনৰ মাজত কিবা এটা আবেগৰ ঢৌ খেলি গ'ল। তেওঁ মিচিকীয়া হাঁহি এটা মাৰি সৰুকৈ কলে—"অনুগ্ৰহ কৰি আপুনি ইয়াতে বহক।" এই বুলি কৈ তেওঁ নিজৰ "চিট"তো এৰি দি ঠিয় হ'ল। গাভৰু জনীয়ে নৰম সুৰত লাজ মিশ্ৰিত লেনিয়া সুৰত কলে—"নেলাগে, আপুনি মিছাকৈ মোৰ বাবে কষ্ট কৰিব নেলাগে, আপুনিয়ে বহক, মই ঠিয় হৈ যাব পাৰিম।"

"নহয়; আপুনি কওক; আপুনি ছোৱালী মানুহ ঠিয় হৈ যাব আৰু মই মতা মানুহে বহি থাকিম নে? তিৰোতাই ঠিয় হৈ যাব আৰু মতাই বহি থাকিব? আপুনি বহক।" তেওঁ ঘোৰকৈ কলে এইবাৰ। তেওঁৰ কাৰণে বহা মতা মানুহজনে এবাৰ তেওঁৰ ফালে পোকোৰাকৈ চাই বাহিৰলৈ মুখ কৰিলে: মনতে বোধ হয় ভাবিলে—"অলপ আগতে বৃটীজনীৰ ওচৰত এই সুমতি নাছিল কিয় দয়ালু মহাশয় কিন্তু একো নকলে; কেৱল কেৰাহিকৈ চাই থাকিল।

গাভৰু গৰাকীয়ে লাজ আৰু কৃতজ্ঞতা মিশ্ৰিত নয়নে এবাৰ তেওঁলৈ চাই বহি পৰিল। সদানন্দই কাষতে ঠিয় হৈ পুলকিত নয়নে নিৰীক্ষণ কৰি বল। তেওঁ যেন ত্যাগৰ আনন্দ উপভোগ কৰিছে। --বহা "চিট" ত্যাগ কৰা আনন্দ! এই ত্যাগ নিস্বাৰ্থ ত্যাগ নে? প্ৰশ্ন হয় নিজৰে।

গাড়ী আহি থাকিল। বজীয়া পালে তাতো মানুহৰ উঠা নমা ভিৰ। হেচা ঠেলা। সদানন্দই ওৰে বাটে যেন আনন্দ লাভ কৰি আহিছে। এই হেন হেচা ঠেলাৰ পৰা এগৰাকী ধুনীয়া গাভৰুক ৰক্ষা কৰিছে—আনন্দ দিছে, ইয়ে তেওঁৰ অনন্দ। এবাৰ সদানন্দই গাভৰুৰ ফালে চালে; গাভৰুৱে তেওঁৰ চকুলৈ চাই মিচিক্ কৰে হাঁহি মাৰি দিলে। সদানন্দৰ যেন শৰীৰত আনন্দৰ শিহৰন জাগিল। গাভৰুৰ মিঠা হাঁহিয়ে যুৱকৰ মনো মন্দিৰত আনন্দৰ হিল্লোল তোলে। গাৰীৰ জোকাৰণিত যেন এইবাৰ সদানন্দই বিৰক্তি বোধ কৰা নাই বৰং আনন্দকে লাভ কৰিছে। তেওঁ লাহেকৈ গাভৰুক সুধিলে—"আপুনি কলৈ যাব?"

"জালুকবাৰীলৈ।" মিচিকিয়াই হাঁহি গাভৰুৱে উত্তৰ দিলে।

"আপোনাৰ ঘৰ ক'ত?" সদানন্দই সোধে। গাভৰুৱে উত্তৰ দিলে "জালুকবাৰীত।"

"জালুকবাৰীত কি কৰে।"

"বিশ্ববিদ্যালয়ত নাম ভৰ্তি কৰিম আজি।"

"বিশ্ববিদ্যালয়ত পঢ়িব বুলি জানি সদানন্দৰ আৰু আনন্দ লাগিল।

হাপাই হ'ল ওপৰতে গিৰি। চালা অফিচাৰ।" সিজনে ক'লে—'আমি কিমান কষ্ট কৰি খাতি আৰু ড্ৰাইভাৰক অন্যায় কৰি পালো চুপকৈ আৰু ইহঁত অফিচাৰ চাৰিজনে ওপৰতে বিনা কষ্টে বাৰশ টকাৰ তিনি শকৈ ভাগত পাৰ। কি অন্যায়! কি অবিচাৰ! এইখন ৰাজ্য বসাতলে যাব—ইমান অন্যায় অধৰ্ম চলি থাকিলে দেশত কি শান্তি থাকিব, কি সুখ থাকিব?"

এৰা আজি দেশত অন্যায় সহ্য কৰাজনৰতো শান্তি নায়েই আনকি অন্যায় কৰাজনৰো শান্তি নাই।

কাৰো শান্তি নাই।

এম. এল. এৰ নমুনা

সেয়া ১৯৮৩ চনৰ অবৈধ চৰকাৰৰ দিনৰ কথা। অসমত অসমীয়া ৰাইজে নিৰ্ব্বাচন বৰ্জন কৰিছিল আৰু নিৰ্ব্বাচনত অংশ গ্ৰহণ কৰা নাছিল। কিন্তু ৰাজনৈতিক দলসমূহে বিশেষতঃ সৰ্ব্বভাৰতীয় দলবিলাকে সংবিধানৰ দোহাই দি যোৰ পূৰ্ব্বক নিৰ্ব্বাচন পাতিবলৈ ভাৰত চৰকাৰক টানি ধৰিছিল। অসমতো সৰ্ব্বভাৰতীয় সাতটা ৰাজনৈতিক দলৰ মৰ্চ্চা বা যোট বনাই নিৰ্ব্বাচনত নামিছিল। অসমীয়া ৰাইজে কিন্তু ভোট নিদিলে। প্ৰত্যেক সমষ্টিৰ পৰা মাত্ৰ ২ টাৰ পৰা ১৫ টালৈ ভোট পাই বিধান সভাৰ সদস্য নিৰ্ব্বাচিত হৈছিল। ই এক প্ৰহসন—নিৰ্ব্বাচনৰ নামত প্ৰহসন হে আছিল। সেইবাবে চৰকাৰখনো প্ৰহসন চৰকাৰ হৈছিল। এই নিৰ্ব্বাচন বৰ্জনৰ কাৰণ আছিল বিদেশী নাগৰিকৰ দ্বাৰা নিৰ্ব্বাচিত চৰকাৰক ৰাইজে স্বীকৃতি নিদিয়ে আমাৰ ৰাজনৈতিক ভাগ্য নিৰ্ণয় কৰিবলৈ দিয়া নহয়।

সেই সময়ত বিদেশী বিতাৰণ আন্দোলনৰ ভৰপক। ১৯৭৯ চনৰ পৰা ১৯৮৪ চনলৈ এই ছয় বছৰ পূৰ্ণোদ্দমে আন্দোলন চলিছিল। সদৌ অসম ছাত্ৰ সন্থা আৰু গণসংগ্ৰাম পৰিষদৰ নেতৃত্বত অসমত অভূতপূৰ্ব্ব গণ আন্দোলন চলিছিল আৰু অসমৰ পৰা বা ভাৰতৰ পৰা বিদেশী বিতাৰণ কৰিব লাগে বুলি ৰাইজে দাবী কৰিছিল। সেই সময়ৰ কংগ্ৰেছী (আই) অসম চৰকাৰ নাইবা আই কংগ্ৰেছী ভাৰত চৰকাৰে অসমীয়া ৰাইজৰ ন্যায্যদাবী মানিলোৱা নাছিল বৰং দুৰ্ঘোৰ নিৰ্য্যাতনহে কৰিছিল। অসমত অসমীয়া মানুহ ছয়শৰো অধিক শ্বহীদ হৈছিল। সেই সময়ৰ কথা।

বাৰটা বা পনৰটা ভোট পাই এখোটা বিধান সভাৰ সমষ্টিৰ পৰা এম. এল. এ নিৰ্ব্বাচিত হৈ (জনপ্ৰিয় প্ৰতিনিধি হৈ) অসমৰ ৰাজধানী দিচপুৰত তেতিয়া খলক লগাইছিল। চি আৰ,পিৰে পৰিবেষ্টিত

এম, এল, এ নাইবা মন্ত্রীসকল পুতলাৰ দৰে ভাৰত চৰকাৰৰ নির্দ্দেশত চলিব লাগিছিল। মন্ত্রী, এম, এল, এ, সকলে বাইজৰ কাষলৈ যাব নোৱাৰিছিল মন্ত্রী সকল বাইজৰ মাজলৈ যাব নোৱাৰিছিল ভয়তে। লগত ৰাইফল ধাৰী এ'কাদর্জন চি, আৰ, পি পুলিচ লৈ কেতিয়াবা গাৱঁলৈ গলেও বাইজে দেখা নকৰিছিল। তেওঁ-লোকেও কাৰো ওচৰ নাচাপিছিল। দুই এজন নিজৰ দলৰ লগৰ মানুহক লগ ধৰিছিল। সিও অতি সংগোপনে। এনে অবস্থাত একশ্রেণী দালালে চৰকাৰৰ পৰা বেচ ধন লুটিছিল। তেওঁলোকে মন্ত্রী এম, এল, এ সকলৰ লগ লাগি চৰকাৰী ধন লুট কৰাৰ উপৰিও বাইজৰ পৰাও দুর্নীতি কৰি ধন লুটিছিল। প্রত্যেক মন্ত্রী নাইবা এম এল, এৰ দুই চাৰিজন হাতৰ মানুহ থাকে; তেওঁলোকেই বাইজ আৰু মন্ত্রীৰ মাজৰ লোক। বিযাৰ ঘোটকৰ দৰে ৰাজনৈতিক দালাল। এওঁলোকে ঠিকা ঠেকুলি চাকৰি বাকৰি দিম বুলি কৈ হয়তো পাঁচ হেজাৰ টকা লব আৰু তাৰে হেজাৰ খাই বাকী চাৰি হাজাৰ মন্ত্রী নাইবা এম, এল এক দিব। মন্ত্রীসকলেও বাইজৰ পৰা এনেভাবে এই শ্রেণী লোকৰ সহায়ত দুপইচা ঘটে। ই সর্ব্বজন বিদিত প্রকাশ্য গোপন কথা। বাঘৰ লগত ফেউৰা থকাৰ দৰে এওঁলোকৰ লগতো দালাল থাকে। কব গলে এইসকল ফেউৰা। বাঘ যত ফেউৰা তত আৰু মন্ত্রী যত দালালো তত। বাঘৰ লগত ফেউৰা থকাৰ কাৰণ, বাঘে কিবা জন্তু মাৰি তেজ আৰু মাংস খাই আতৰি গলেই ফেউৰাই বাঘে এৰি যোৱা মাংসখিনি খায। নিজে চিকাৰ কৰিব নালাগে। সেইবাবে বাঘৰ উচিষ্ট খোৱা ফেউৰাৰ দৰে মন্ত্রী এম, এল, এৰ এৰা খোৱা এই দালাল শ্রেণীৰ লোককো আমি ফেউৰা লোক বুলিব পাৰো। এওঁলোক পিন্ধন উৰণত ভদ্রলোক হলেও আচলতে ফেউৰা-লোকহে।

অবৈধ চৰকাৰৰ এম-এল-এ দাস ডাঙৰীযা। এজন অর্দ্ধশিক্ষিত দোকাণী মানুহ আছিল। সেই সময়ত কোনো ভাল মানুহে কোনো দলৰে টিকট বিচৰা নাছিল। তেওঁ আই কংগ্রেছৰ এম-এল-এ। তেওঁৰ

দালাল আছিল মিষ্টাৰ ৰতনলাল চৌধুৰী। অন্যজন এম এল,এ মিঃ তালুকদাৰ। এওঁ আছিল চি পি,এম, দলৰ লোক। এওঁৰ দালাল আছিল অৰ্থাৎ ফেউৰা আছিল মিঃ বিজন চৰকাৰ। এই দুয়োজন এম,এল, এৰ সমষ্টি লগলগা। কিছুমান এনে গাওঁ আছে—যাক কোন জনৰ এলেকাত অৰ্থাৎ কোন সমষ্টিত পৰে তাক ধৰা বৰ কঠিন। সমষ্টিৰ মেপৰ সীমা সৰল ৰৈখিক নহয় বৰং নদীৰ দৰে বেঁকাহে। সেই লৈ দুয়ো এম-এল-এৰ লগত কেতিয়াবা জোট-পোট লাগে। প্ৰত্যেক এম-এল-এৰ বাবে ধনৰ বাবে একোটা কোটা ব্যৱস্থা থাকে নিজৰ সমষ্টিত খৰচ কৰাৰ বাবে। গতিকে নিজৰ সমষ্টিৰ বাবে ধাৰ্য্য কৰা টকা নিজে সেই সমষ্টিত খৰচ কৰে। তেনেদৰে নিজৰ সমষ্টিৰ মানুহকহে ঠিকা বা চাকৰি দিয়ে। সেইবাবে নিজৰ সমষ্টিৰ মানুহে দিয়া চাকৰিৰ বাবে উৎকোচ বা ভেটি গ্ৰহণ কৰা টকাৰো আইনে ভাগ নাপায়। সেই লৈ সিদিনা আমাৰ এম, এল, এ মহাশয় দুজনৰ মাজত বেচ আমোদজনক এটা ঘটনা ঘটিছিল।

ঘটনাটো আছিল এজন প্ৰাইমাৰী শিক্ষকৰ টকাক লৈ। মিঃ দাস এম, এল, এ, মহাশয়ক বিধান সভাৰ সদস্য সকলে একো নজনা বুলিয়ে ধৰি লৈছে আৰু তেওঁক ঠাট্টা কৰে মিঃ বেলবুং বুলি। মিঃ তালুকদাৰ এম-এল-এ মহোদয়ক সকলোৰে মিঃ কেঙেৰু বুলি মাতে। এওঁ ইমান চালাক যে কেঙেৰু জন্তুৰ দৰে বুদ্ধি কৰি ধন আদায় কৰিব জানে। কেঙেৰুৱে বনৰ মাজৰ ৰাস্তাৰ বনৰ ওপৰত মুতি থয়, আন জন্তু সেই ৰাস্তাৰে আহিলে কেনেবাকৈ সি মুতি থোৱা বন চকুত লাগিলে অন্ধ হৈ পৰে। তেতিয়া সেই কণা জন্তুটোক বধ কৰি সি তাক খায়। মিঃ তালুকদাৰো তেনে বিধৰ লোক। ফান্দ পাতি পেচত পেলাই লোকৰ পৰা ধন আদায় কৰিব পাৰে। সিদিনা এই দুজনৰে গোলমাল লাগিল। মিঃ বেলবুং অৰ্থাৎ মিঃ দাসৰ বাবে তেওঁৰ ফেউৰা অৰ্থাৎ দালাল চৌধুৰীয়ে এজন মোক্কেল যোগাৰ কৰি আনিলে। তেওঁ প্ৰাইমাৰী স্কুলৰ শিক্ষক। চাক-ৰীৰ কাৰণে আহিছে। ডেকাজনৰ ঘৰৰ অৱস্থা শোচনীয়। মেট্ৰিক

পাচ কৰি ট্ৰেইনিং পাচ কৰিছে। এটা প্ৰাইমাৰী স্কুলৰ শিক্ষকৰ চাকৰি লাগে। শিক্ষকৰ চাকৰিটো ললে কোনোমতে বেচেৰাই মাক আৰু ভনীয়েক দুজনীক পোহপাল দিব পাৰে। সেই কাৰণেই চাৰি বিঘা মাটি বিক্ৰী কৰি দহ হেজাৰ টকা লৈ আহিছে। মিঃ চৌধুৰীয়ে টকা দহ হেজাৰ গণি লৈ দিচপুৰত এম, এল, এ, হোষ্টেলৰ কোৱাৰ্টাৰত মিঃ দাসৰ ঘৰত ঠিয় দিলে। বেণবুং দাস ভিতৰৰ পৰা ওলাই আহি ডেকাজনৰ সমুখত বহি সুধিলে— 'তোমাক যে চাকৰি দিব লাগে তুমি জানো মোক মাননি দিছা?"

"হয় চাৰ, এখেতৰ হাতত দিছো।" চৌধুৰীক আঙুলিয়াই দেখুৱাই দিলে।

চৌধুৰীয়ে তপৰাই মাত লগালে "হয চাৰ, এওঁৰ মাননী লোৱা হৈছে। এয়া তাৰে টোপোলা।" এই বুলি কৈ চৌধুৰীয়ে টকাৰ টোপোলাটো এম, এল, এ,ৰ টেবুলত থলে। তেওঁ টকাব টোপোলাটো হাতত লৈ ক'লে—"তুমি এতিয়া যোৱা, অহা সপ্তাহত মই তোমাৰ চাকৰীৰ অৰ্ডাৰ কৰিম।" ল'ৰাজনে উঠি গল। এম, এল, এ-ই এটা হাঁহি মাৰি চৌধুৰীক সুধিলে—"কিমান?"

"দহ হেজাৰ চাৰ।"

"ঠিক আছে বাৰু।" এই বুলি কৈ টোপোলাটো খুলি টকাৰ বান্দিল দুটা চৌধুৰীক দি ক'লে—"নিয়া এই দুই হেজাৰ।" চৌধুৰীযে মিচিকিয়াই হাঁহি ক'লে—"মানে চাৰ.......।" বৰ কষ্ট কৰি।

'তেন্তে ধৰা আকৌ" বুলি কৈ আৰু এটা হাজাৰ টকাৰ বাণ্ডিল চৌধুৰীক দিলে। চৌধুৰীয়ে হাঁহি মাৰি তুলি ললে।" চৌধুৰী গলগৈ। বাঘৰ সাত হাজাৰ আৰু ফেউবাৰ তিনি হেজাৰ। বাট ওলায়ে চৌধুৰীয়ে ল'ৰাজনক লগ পালে। সি তেওঁক বাটচাই আছিল। লৰাজনক দেখি চৌধুৰীয়ে ক'লে— "এতিয়া? মই তোমাৰ পইচা এপইচাও নাৰাখিলো। সকলো দিছোনে নাই? মোক তুমি টকা খোৱা বুলি ধৰিবা বুলিয়ে মই তোমাৰ আগতে টোপোলাটো দিছো।"

"হয় চাৰ মই দেখিছো, আপোনাক টকা খোৱা বুলি মই কেতিয়াও ভবা নাই। পিচে মোৰ চাকৰিটো সঁচাকৈ হবনে চাৰ?"

"কিয় নহব? এম এল, এ চাহাবে তোমাৰ আগতে কৈছে নিজমুখেৰে। তোমাৰ চাকৰি অনিবাৰ্য।"

"হ'ব চাৰ। আপুনি মোক দয়া কৰিব।"

"নিশ্চয়, নিশ্চয়"

এনেকৈ কৈ দুয়ো দুইফালে গল।

এই দৃশ্য কিন্তু কাষৰ ঘৰৰ এম, এল্ এ, তালুকদাৰৰ দালালে দেখিলে। এজন ডেকাৰ লগত মি° চৌধুৰীয়ে কথা পাতিছে সক সকৈ অতি গোপনে। তেওঁ জানিলে যে চৌধুৰীয়ে দাস বেলবুঙৰ বাবে মোক্কেল যোগাৰ কৰিছে। তেওঁ তৎক্ষণাৎ ভিতৰলৈ সোমাই গল আৰু তালুকদাৰক জনালে। তালুকদাৰ কেডেৰুটোৱে তৎক্ষণাৎ তাৰিফ কৰিলে। তেওঁ চুট পিন্ধি ওলাল আৰু দাসৰ ঘৰলৈ সোমাই গল। দাসে সেতিয়া টকাৰ টোপোলাটো আলমাৰিত থৈ তালা মাৰিলেহে মাত্র এনেতে বাহিৰত কাৰোবাৰ মাত শুনি ওলাই আহি ড্রইংৰুমত তালুকদাৰক দেখি হাঁহি মাৰি কলে - তালুকদাৰ আহিছে। আহক। এই বুলি কৈ সমুখৰ চিয়াৰখনত বহিব দিলে আৰু নিজেও অন্য এখনত বহিল। তাৰ পিচত হাঁহি মাৰি সুধিলে -"কিয় আহিল তালুকদাৰ? কিবা কথা আছে নেকি?"

"এৰা কথা অতি গুৰুতৰ কথা।"

"কি কথা?"

"আপোনাৰ ঘৰলৈ অলপ আগতে কোন ল'ৰা আহিছিল।"

"মোৰ সমষ্টিৰ এখন সৰু গাওঁৰ পৰা এজন আহিছিল।"

"আপুনি তাক কি কলে?"

"সি এটা পণ্ডিত চাকৰি বিচাৰিছে। মই চেষ্টা কৰিম বুলি কলো।"

"আপুনি নিশ্চয় মাল হাত কৰিলে।"

"অলপহে ।"

"কিন্তু এটা গুৰুতৰ অভিযোগৰ সমুখীন হব আপুনি?"

"কি অভিযোগ?"

"সি জানো আপোনাৰ সমষ্টিৰ ল'ৰা হয়?

"হয়" বুলিয়েতো আহিছে।"

"সাধাৰণ মানুহে একো নাজানে। তেওঁ আপোনাৰ সমষ্টিৰ নহয়? সি মোৰ সমষ্টিৰ। আজি কেইবা মাহ আগতে মোৰ ওচৰলৈ আহিছিল।"

'কৈনেকৈ হয়। সি মোৰ সমষ্টিৰ

"কেনেকৈ জানিলে আপুনি?"

"তাৰ খলিহামাৰি গাওঁখন মোৰ সমষ্টিৰ বেচামাৰিৰ ওচৰত।"

"তেনেহলে মোৰ সমষ্টিত পৰে।"

"নহয়, সমষ্টিত কাষতেই থাকিলেই একে সমষ্টিত নপৰিবও পাৰে। সমষ্টিৰ মেপখন তাৰ কিমান ভিতৰলৈ সোমাই গৈছে। আপোনাৰ ওপৰত মই মুখ্যমন্ত্ৰীৰ ওচৰত এই অভিযোগ দিম। আপুনি মোৰ মানুহজনক চাকৰি দিব ওলাইছে।

দাসে ভয় পালে। তালুকদাৰ গহিন হৈ কলে—সেই সময়ত মুখ্যমন্ত্ৰীক সহায় কৰিছিল চি, পি, এম, দলে গতিকে আই কংগ্ৰেছৰ মুখ্যমন্ত্ৰীয়ে নিশ্চয় চি, পি, এম, সদস্যৰ ফালে যাব। তেওঁলোকৰ মানুহ হলেও তেওঁক সমৰ্থন নকৰিব। তাকে ভাবি দাস নৰম হৈ পৰিছে। তালুকদাৰে তওঁৰ মানসিক দুৰ্বলতাৰ সুযোগ ললে। তেওঁ এক প্ৰকাৰ ধৰ্মক দি কলে—"এইবাৰ দেখা হব দাস আপুনি কিমান পানীৰ মাছ।"

"আপুনি খং নকৰিব। ইয়াৰ এটা মীমাংসা কৰা হব।"

'কি মীমাংসা কৰিব?"

"সি আপোনাৰ সমষ্টিৰ ··· বব।" দাস ঘৰৰ ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল আৰু আলমাৰিৰ পৰা টকাৰ টোপোলাটো লৈ আহি তালুকদাৰৰ সমুখত থৈ কলে—"আপুনি খং নকৰিব। যদি আপোনাৰ সমষ্টিত পৰে তেন্তে তেওঁক এই টোপোলাটো।" এই বুলি কৈ দাসে

টকাৰ টোপোলাটো তালুকদাৰৰ হাতত দিলে। তালুকদাৰে টকাৰ টোপোলাটো লৈ গহীন হৈ কলে—"এনে কাম আপুনি কেতিয়াও নকৰিব। মই আপোনাক সাৱধান কৰি দিলো।"

এনেকৈ ধমক দি টকাৰ টোপোলাটোলৈ তালুকদাৰ উঠিল। মনতে কিন্তু এটা কুটিল হাঁহি মাৰিলে।

তেওঁ শুচি গ'ল। দাসে তেওঁ যোৱা ফালে চাই ৰ'ল।

হায়! এম এল এৰ নমুনা।

নিকা প্ৰশাসন

নতুনকৈ চৰকাৰ গঠন কৰা মন্ত্ৰীসভাই ৰাজ্যখনৰ শান্তি শৃঙ্খলাৰ বাবে মন দিবলৈ মনস্থ কৰিছে আৰু ৰাজ্যৰ ৰাজহ বৃদ্ধি কৰি নতুনকৈ ঘাটি বাজেট পৰিপূৰণৰ বাবে চেষ্টা কৰিছে। এইক্ষেত্ৰত কৃষি, আৰু বনবিভাগৰ ওপৰত অধিক নজৰ দিছে। নতুনকৈ ভাৰ লোৱা বনমন্ত্ৰীয়ে সেই কাৰণেই বন বিভাগৰ কৰ্মচাৰী সাল সলনি কৰিবৰ আয়োজন কৰিছে। একেৰাহে তিনিবছৰ একেটা অফিচতে চাকৰি কৰা কৰ্মচাৰী সকলক বদলিৰ নিৰ্দ্দেশ দিছে। সেই কাৰণে সমগ্ৰ ৰাজ্যখনতে বন বিভাগৰ কৰ্মচাৰীসকলৰ মাজত এটা বিৰাট অসন্তুষ্টিৰ ভাৱে বিৰাজ কৰিছে। তিনিবছৰ একেটা অফিচ বা একে-খন জঙ্ঘলতে কাম কৰিলে ভেটি ভুটা খোৱাত যথেষ্ট সুবিধা হয়। সংশ্লিষ্ট লোক সকলৰ লগত ঘনিষ্ঠ বন্ধুত্ব হলে দুৰ্নীতিত লিপ্ত হবলৈ বাধ্য হয়। মূলতঃ কোনো কৰ্মচাৰী বেয়া বা দুৰ্নীতি পৰায়ণ নহয়, কিন্তু এনে কিছুমান মানুহৰ পাল্লাত পৰে যে দুৰ্নীতি কৰিবলৈ তেওঁ-লোক বাধ্য হয়। হয়তো নিজৰ অজ্ঞতাৰ বাবে, নহয় ধনৰ লোভৰ বাবে। এই দুই কাৰণতে দুৰ্নীতিৰ পোহৰ মেলা হয়।

এইবাৰ বনমন্ত্ৰীয়ে এই দুৰ্নীতি মষিমূৰ কৰিবলৈ আপ্ৰাণ চেষ্টা কৰিব বুলি প্ৰতিশ্ৰুতি দিছে। সেইমতেই বদ বদলৰ হুকুম কৰিছে। কৰ্মচাৰীসকলৰ যেন ত্ৰাসৰ সৃষ্টি হৈছে।

মন্ত্ৰী মহোদয়ে আন্দাৰ চেক্ৰেটাৰীক মাতি পঠালে। তেওঁ আহিল। দুয়োজনে অন্দৰ মহলত আলোচনা কৰিলে।

"মই বন বিভাগটো নিকা কৰিবলৈ মন কৰিছো ৰবা আপুনি এই বিষয়ত মোক সহায় কৰিব লাগে। এই বিভাগটোৰ বৰ বদনাম হৈছে। কি কৰিলে সংশোধন কৰিব পাৰিম তাৰ দিহা আপুনি মোক দিব লাগে ৰবা।"

তেওঁ আন্দাৰ চেক্ৰেটৰী ৰবাক কয়। ৰবাই কিছু চিন্তা কৰি

লাহে লাহে কয় -"এই বিভাগটো নিকা কৰা বৰ জটিল চাৰ। আগৰ চৰকাৰ সিলাকে একেবাৰে নষ্ট কৰি থৈ গৈছে।" তাৰ পিচত অলপ ভলকা মাৰি পুনৰ কলে—"কিছু নিকা কৰিব পৰা হব যদিহে আপুনি সাহসেৰে আগবাঢে।"

"মই নিশ্চয় সাহস কৰিম কাৰণ বিভাগটো মোৰ হাতত। মই কাকো ভয় নকৰো।" মন্ত্ৰীযে উত্তৰ দিয়ে। বৰাই অলপ হাঁহি মাৰি কলে--"আপুনি আগবাঢিলে কৰ্মচাৰীসকলে আপোনাৰ বিৰুদ্ধে যাব চাব আৰু দালালসইঁতৰ দ্বাৰা মুখ্যমন্ত্ৰীক কৈ আপোনাৰ হাতৰ পৰা বিভাগটো কাঢ়ি নিব। আগে পিচে তেনে কাৰবাৰখন ঘটি আছিছে চাৰ।"

"মুখ্যমন্ত্ৰীয়ে যদি মোৰ হাতৰ পৰা দপ্তৰটো কাঢি লয় তেনে-হলেও মই খাতিৰ নকৰো। এই দুৰ্নীতিক প্ৰশ্ৰয় দিব নোৱাৰিম। আপুনি মোক কি কৰা উচিত হব তাকে কওঁক।"

বৰাই অলপ লজ্জিত আৰু শঙ্কিত হৈ কলে "বদৰদল কৰা কাৰ্য্য যদিও বিপদসঙ্কুল তথাপি তাকে কৰাটো উচিত হব চাৰ।"

"তেনেহলে কামফেৰা আপুনি আৰম্ভ কৰক।"

"প্ৰথমে কোন ফালৰ পৰা আৰম্ভ কৰা ভাল হব চাৰ?"

"আপুনিহে জানে ক'ত ক'ত গোলমাল আছে। বেচি গোল-মাল থকা ঠাইতে আমি কাম আৰম্ভ কৰিব লাগিব।"

"তেনেহলে পশ্চিম ফালৰ পৰাই আৰম্ভ কৰা যাওক। পশ্চিম-ফালে গছ গছনি বেচি আছে, তাৰ উপৰি গাৰো পাহাৰৰ পৰাও চুৰি কাঠ আহে। এই অঞ্চলত একশ্ৰেণী দালালৰ সহায়ত বন বিভাগৰ গছ গছনি আজি প্ৰায় শেষ হৈযে গৈছে। এই চোৰ কৰি গছকটা আৰু চালান দিয়া লোক বেচি ভাগেই বাংলাদেশী লোক। ইহঁত ইমান পাকৈত চোৰ যে ধৰিবৰ কোনো উপায়ে নাই। মানুহ বিলাক অশিক্ষিত যদিও বৰ বুদ্ধিমান। আমাৰ কৰ্মচাৰীৰ চকুত ধূলি মাৰি ট্ৰাকে ট্ৰাকে কাঠ লৈ গৈ ব্ৰহ্মপুত্ৰত পেলায় আৰু নাৱেৰে বাংলাদেশলৈ চালান দিয়ে।"

"আমাৰ বনবিভাগৰ কৰ্মচাৰী জৰিত নাথাকিলে কেনেকৈ নিব ?"

"আমাৰ কৰ্মচাৰীও লগ আছে চাৰ।"

"সেই বাবেই এই ঘুঘু কৰ্মচাৰীক বদলি কৰিব লাগে—একেবাৰে সুৰমা উপত্যকালৈ। আপুনি তাৰে ব্যৱস্থা কৰক। পিচত যি হয় দেখা যাব।"

এনেভাৱে আলোচনা কৰি হুয়ো উঠিল। বনমন্ত্ৰীৰ কথামতে কাম হ'ল। ধাম ধুম বদলিৰ হুকুম হ'ল বন কৰ্মচাৰীসকলৰ। ভয়ত সকলো ম্ৰিয়মান। নতুন মন্ত্ৰী একা চেকা কাৰো হাক বচন নুশুনে নিজৰ মতে কাম কৰি যায়। এই বাৰ সেনৰ এক্সাত।

দালাল সকলে মুখ্যমন্ত্ৰীক লগালে। মুখ্যমন্ত্ৰীয়ে কলে—দপ্তৰটো বুজি লৈছে হে কাম কাজ কি কৰে চোৱা যাওঁক তাৰ পিচত ব্যৱস্থা হব।' দালাল সকল ফিৰিল বিষন্ন মনেৰে।

মহিম তালুকদাৰ নামনি অসমৰ এজন ডাঙৰ ঠিকাদাৰ—ফোৰেষ্ট বিভাগৰ। গোৱালপাৰা আৰু অবিভক্ত কামৰূপ জিলাৰ বনবিভাগৰ প্ৰায়বোৰ ডাঙৰ ঠিকা তেওঁৰে হাতত। তেওঁৰ হাতত 'কইবাজনো দালালো আছে এওঁলোকৰ দ্বাৰাই তেওঁ অফিচত সমস্ত কাম আদায় কৰে। ফোৰেষ্টাৰ, ৰেঞ্জাৰ ডি, এফ, ও আনকি স্বয়ং কনজাৰভেটৰ চাহাবো তেওঁৰ হাতৰ মুঠিত। মুঠিয়ে মুঠিয়ে টকা দলিয়াই সকলোকে হাত কৰি তেওঁ সমস্ত ঠিকা-ঠুকুলি লৈ লাখ লাখ টকা কৰিছে। ঘৰ মাটি বহু লাখ টকাৰ। এই ৰেঞ্জ অফিচৰ ৰেঞ্জাৰৰ বদলিৰ হুকুম অহাত তালুকদাৰ চিন্তিত হৈ পৰিল। এই ৰেঞ্জাৰ হাজৰিকাৰ পৰা তেওঁ চুৰ কৰি গছ কটা আৰু মেঘালয়ৰ পৰা চুৰ কৰি গছ অনা কাৰবাৰ কৰি লাখ লাখ টকা কৰিছে আৰু হাজৰিকাকো বহু লাখ টকা ভেটি দি আধ্যবন্ত কৰি তুলিছে। হাজৰিকাৰ বদলি মানে তালুকদাৰৰ ব্ৰহ্মতালুত ফেটি সাপে খোট মৰাৰ দৰে হ'ল। তেওঁ বৰ চিন্তিত হৈ ৰেঞ্জাৰ হাজৰিকাৰ বাসভৱনত গৈ তেওঁক লগ ধৰিলে। হাজৰিকাই বদলিৰ হুকুমটো পাই বজ্ৰপৰা মানুহৰ দৰে হৈছে। হাঁহি মাত বন্ধ হৈ গৈছে। তালুকদাৰক দেখি ভিতৰলৈ মাতি নি বহুৱাই বৰ দুখেৰে

ক'লে—"মোৰ খবৰটো শুনিছে নহয় তালুকদাৰ ?"

"হয় হাজৰিকা ; যোৱা কালি মই খবৰটো শুনিয়ে ৰাতি টোপনি অহা নাই। কি কাণ্ড কৰিলে এই নতুন মন্ত্রীজনে।"

"এতিয়া কি কৰা যায় তালুকদাৰ ?" হাজৰিকাই একান্তমনে তালুকদাৰৰ মুখলৈ চাই সুধিলে। তালুকদাৰে ক'লে—

"হতাশ নহব হাজৰিকা। বদলি বন্দ কৰিব লাগিব। যি কি উপায়ে নহওঁক বদলি বন্দ কৰিবই লাগিব। মই মানুহ লগাম। মন্ত্রীৰ দলৰ মানুহ মোৰ হাতত আছে। চেষ্টা কৰা যাব।"

"মই বৰ চিন্তিত।"

"আপুনি নিশ্চিন্ত থাকক, কেৱল টকাৰ যোগাৰ ৰাখক।"

"কিমান টকাৰ দৰ্কাৰ হব অনুমান ?"

"আপুনি এতিয়া এক লাখ পঞ্চাশ হাজাৰ যোগাৰ ৰাখক বাকী খিনি মই যোগাৰ কৰিম। আন্দাৰ চেক্রেটৰীক পঞ্চাশ হাজাৰ আৰু মন্ত্রীক এক লাখ দিব পাৰিলে নিশ্চয় বদলি ৰোধ কৰিব পৰা যাব। মই কনজাৰভেটৰক চল্লিচ পঞ্চাশ হাজাৰ দিম।"

দুয়ো আলোচনা কৰি চাহ তাহ খাই উঠিল। পিচদিনা তালুকদাৰৰ দালালৰ দলটোক তালুকদাৰে নিযোগ কৰিলে। তেওঁলোকে দহোটা-মান বজাত দিছপুৰলৈ গ'ল। আন্দাৰ চেক্রেটৰীক লগ ধৰি কথা হ'ল। দালাল চৌধুৰীয়ে ক'লে—"আগে পিচেও এনেকৈ বদলিৰ হুকুম বন্দ কৰা হৈছিল চাৰ। আপুনি যোৱা বেলি তেনে কাম কৰিছিল এইবাৰো কৰক চাৰ, মই পাৰ লগা খিনি আপোনাক দিম। তেওঁ আন্দাৰ চেক্রেটৰীৰ মুখলৈ চাই উত্তৰলৈ অপেক্ষা কৰিলে। আন্দাৰ চেক্রেটৰীয়ে ক'লে—"যোৱা বেলিৰ কথা বেলেগ আছিল। পুৰণা চৰকাৰ কিছু উদাৰ আছিল, এইবেলি নতুন চৰকাৰ বৰ কঢ়া। গতিকে কামটো বৰ জটিল হব।"

"সকলোৰে দুদিনৰ লৰাধৰা চাৰ, শেষত সকলো ধনৰ কথা ধন দিলে সকলো উনতি যায়। আপুনি সম্মত হওক চাৰ মন্ত্রীৰ কথা ঠিকাদাৰ তালুকদাৰে কৰিব।"

তালুকদাৰ ঠিকাদাৰৰ নাম শুনি তেওঁ অলপ ভাবিলে—"মহিম তালুকদাৰ এলা পেচা ঠিকাদাৰ নহয়। যোৱাবেলি তেওঁ মন্ত্ৰীক পানী খুৱাই দিছে। অৱশ্যে এওঁ কৰিব নোৱাৰা কাম নাই। বাৰু চেষ্টা কৰিম। কিন্তু তাৰ বাবে ?"

"তাৰ বাবে মই আপোনাক এই বিশ হাজাৰ টকা দিলো চাৰ।"

"বিশ হাজাৰেৰে কি হব। মোক চল্লিচ হেজাৰ লাগিব।"

"আৰু দহহেজাৰ দিলো চাৰ? আৰু নকৰ। আমি মন্ত্ৰীকো দিব লাগিব নহয়।" এই বুলি কৈ পকেটৰ পৰা নোটৰ বাণ্ডিল উলিয়াই দি দিলে। আন্দাৰ চেক্ৰেটৰীয়ে টকাখিনি লৈ উঠি কলে—"মন্ত্ৰীকো ঠিক কৰক গৈ, তেন্তে মই অৰ্ডাৰ বদলি কৰিব পাৰিম। ইয়াত বহুত লেঠা।"

"হব চাৰ। আমি মন্ত্ৰীক ঠিক কৰিম।"

এনেভাবে এওঁ উঠিল। আন্দাৰ চেক্ৰেটৰী টকাখিনি ঘৰত থৈ অফিচলৈ বাওনা হ'ল। দালালবো কুৰি হেজাৰ বল।

পিচদিনা তালুকদাৰে মন্ত্ৰীৰ ঘৰ উঠিল। তালুকদাৰ পুৰণা ঠিকাদাৰ। অফিচ, আদালত, মন্ত্ৰী, বিষয়া সকলোৰে নাৰী নক্ষত্ৰ তেওঁৰ জনা আছে। সেইবাবে কোনো সঙ্কোচ ভাব মনত নাই। ঠিকাদাৰ পোনে পোনে মন্ত্ৰীৰ কোঠাত সোমাই গ'ল। মন্ত্ৰীয়ে হাঁহি মাৰি কলে— "কি খবৰ তালুকদাৰ বাবু? আপোনাৰ বেলৱগ্নিপাৰৰ ঠিকাটো হ'ল নে?"

"হ'ল চাৰ। পিচে হলে কি হব, মোৰতো আচল মানুহজনক আপুনি বদলি কৰিদিলে। মই এতিয়া বহুত অসুবিধাত পৰিম চাৰ।"

"কি অসুবিধা হব? অন্য এজন বেঞ্জাৰ পাব নহয়। তেৱেঁ কাম কৰি দিব।"

"সকলোৱে সকলো কাম কৰিব নোৱাৰে চাৰ। নহলেতো ময়ো মন্ত্ৰী, এম, এল, এ হব পাৰিলোহেঁতেন।"

মন্ত্ৰীয়ে ইঙ্গিত বুজে। হাঁহি কয়—"তেন্তে কি কৰিব লাগে? নিকা চৰকাৰ এখন কৰিব লাগিলে তেনে কৰিবই লাগিব।"

"আপুনি জানেই চাৰ। হাজৰিকাক ৰাখি দিয়ক চাৰ। তাৰ-

ৰাবে মই যি ভৰিব লাগে ভৰিম ।"

মন্ত্ৰীয়ে হাঁহি মাৰি কয়—"কিমান ভৰিব পাৰিব ?"

"পঞ্চাশ হেজাৰ।"

'মোক টকাৰ লোভ নেদেখুৱাব। মই ধন বিচৰা মানুহ নহয়। আপুনি যাব পাৰে।" তেওঁ কঠোৰ হয়। এনেতে ভিতৰৰ পৰা ঘৈণীয়েক ওলাই আহে আৰু মাত লগায় - "ঘৰলৈ অহা লক্ষীক ফিৰাব নালাগে।"

মন্ত্ৰীৰ ঘৈনীযেকৰ কথা শুনি সাহ পাই তালুকদাৰে কৈ উঠিল---"মায়ে ঠিকেই কৈছে। ঘৰলৈ অহা লক্ষীক ফিৰাব নালাগে। আপুনি সন্মত হব লাগে চাৰ।"

"মোক তেনে কথা নকব তালুকদাৰ। মই উৎকোচ গ্ৰহণ নকৰো। এখন নিকা চৰকাৰ গঠন কৰিব লাগিলে তেনে কাম নহব। আপুনি উঠি যাওক।'

তালুকদাৰে সেমেনা সেমেনি কৰি উঠি গ'ল। আজিহে তেওঁ লগ পালে এনে এজন মানুহ যিযে উপযাচি ধন দিলেও গ্ৰহণ নকৰে। তেওঁ সাধুনে বুৰ্ব্বক একো ধৰিব নোবাৰিলে তালুকদাৰে। তেওঁ জীৱনত আজিহে এনে মানুহ লগ পালে। সংসাৰত যে কিমান ধৰণৰ মানুহ আছে আজিহে তালুকদাৰে গম পালে। পৃথিৱীতসকলো মানুহ ধনৰ বশ নহয়। তেওঁ বাহিৰ ওলাই আহিল।

ইফালে মন্ত্ৰীৰ ঘৈণীয়েকে কঠোৰ ভাৱে মন্ত্ৰীক কৈ দিলে—"এতিয়া এনেকৈ ধনক অৱমাননা কৰি পিচত পোন্তাব লাগিব। পিচতহে গম পাব ধন কি বস্তু আৰু তাক লাভ কৰিব লাগিলে কিমান কষ্ট কৰিব লাগে। পঞ্চাশ হেজাৰ টকা। উহ। কিমান টকা।"

"তুমি ধন দেখি পাগল হৈছা কিয় ? তিৰোতা ধনৰ বশ। তুমি ধন বিচাৰিছা কিন্তু দেশ চিনা নাই। দেশবাসীক চিনা নাই। দৰিদ্ৰ দেশখনত এই ধৰণৰ লোকেই সম্পদ লুট কৰিছে। মই ইহঁতক প্ৰশ্ৰয় দিব নোৱাৰো।"

মহিম ঠিকাদাৰ গুলী খোৱা বাঘৰদৰে হৈছে। খং অপমানত

উত্তেজিত হৈ মনতে প্ৰতিজ্ঞা কৰিছে—"এইবাৰ বনমন্ত্ৰীক মই গুচাইছে এৰিম ।"

পিচদিনা ৰাজনৈতিক কৰ্ম্মীৰ এটা দল লৈ গৈ মুখ্যমন্ত্ৰীৰ বাসভৱন উঠিল। দলীয় কৰ্ম্মীসহ ঠিকাদাৰ মহিম তালুকদাৰক দেখি মুখ্যমন্ত্ৰীয়ে মিচিকীয়া হাঁহি মাৰি বহিবলৈ কলে আৰু আগমনৰ কাৰণ সুধিলে।

দলীয় কৰ্ম্মী ললিত খুকনে কলে—"আমি এটা অতি দৰকাৰী সকামত আপোনাৰ ওচৰলৈ আহিছো।" ঠিকাদাৰক আঙুলিয়াই কয় "এখেতক আপুনি জানেই। এখেতৰ বন্ধু আৰু আমাৰ দলৰ অতি হিতৈষী লোক বেজ্ঞাৰ শ্ৰীহাজৰিকাৰ বদলিৰ হুকুম হৈছে। এওঁ আমাৰ দলৰ কাৰণে নিৰ্ব্বাচনৰ সময়ত পঞ্চাশ হেজাৰ টকা আৰু চৰকাৰী গাড়ীখনেৰে সহায় কৰিছিল। এখেত তালুকদাৰেও লাখৰ ওচৰা-ওচৰি টকা দি আৰু মানুহ দুনুহ গাড়ী মটৰাদ সহায় কৰি আমাক আপোনাক জয়যুক্ত কৰি আনিছে। এতিয়া আমাৰ চৰকাৰ হোৱাৰ লগে লগে হাজৰিকাৰ বদলিৰ হুকুম হল আৰু তালুকদাৰৰ ঠিকাবো মুদা মৰিল। গতিকে হাজৰিকাৰ বদলিৰ হুকুম বাতিল কৰিব লাগে। আমি যাৰ সহাযত নিৰ্ব্বাচনত জিকিছো সেইলোকৰ অপকাৰ হব দিব নোৱাৰো। আপুনি বদলিৰ হুকুম বদ কৰক।" দলীয় কৰ্ম্মীৰ কথা শুনি মুখ্যমন্ত্ৰীয়ে হাঁহি মাৰিকলে—"বনমন্ত্ৰীযে কামটো কৰিব পাৰে। তেওঁক ধৰক।"

তেতিয়া তালুকদাৰে মাত লগালে—"বনমন্ত্ৰীৰ ওচৰলৈ গৈছিলো চাৰ। পিচে

"পিচে কি ক'লে ?" মুখ্যমন্ত্ৰীয়ে উৎকণ্ঠাৰে উত্তৰলৈ বাট চালে।

ঠিকাদাৰে ইফাল সিফাল চাই কলে—"কি কম চাৰ, কবলৈ লাজ লাগে আৰু দুখ লাগে। তেখেতক লাগে

"কি লাগে ?"

"টকা লাগে চাৰ। মোটা অঙ্ক চাৰ

"টকা লাগে ?" আচৰিত হৈ মুখ্যমন্ত্ৰী তেওঁৰ ফালে চাই ৰয়।

বাকী কেইজনেও কৈ উঠে—"হয়, তেওঁক টকা লাগে।"

"মই বিশ্বাস কৰিবলৈ টান পাইছো।"

"আমাকো বিশ্বাস কৰা নাই নেকি? দলীয় কৰ্ম্মী সকলে কয়। "তেওঁক টকা দিলে বেঙ্গাৰে টকা উলিয়াবই লাগিব আৰু টকা উলিয়াব লাগিলে চোৰাংকৈ গছ কাটিবই লাগিব চাৰ লগতে চোৰাং কাৰবাৰ কৰাত উৎসাহ যোগাবই লাগিব। দেশৰ বনজ সম্পদ এনেকৈ শেষ হৈ যাব ধৰিছে চাৰ। দেশত নিকা প্ৰশাসন এনেভাবে নচলিব চাৰ। আপুনি এবাৰ ভাবি চাওক। নিকা প্ৰশাসন চলাব লাগিলে আপুনি এইবোৰ দুৰ্নীতি বন্ধ কৰিব লাগিবই। আমাৰ দৰে মানুহে বদনাম সহ্য কৰিব নোৱাৰো। হাজৰিকাৰ বদলিৰ হুকুম বাতিল কৰক আৰু বনমন্ত্ৰীক বন বিভাগৰ দপ্তৰৰ পৰা আতৰ কৰক। বন বিভাগক দুৰ্নীতিমুক্ত কৰক। আমি অলপতে স্মাৰক পত্ৰ যোগে সকলো কথা আপোনাক জনাম।"

তালুকদাৰৰ কথা আৰু দলীয় কৰ্ম্মীৰ হুমকিত মুখ্যমন্ত্ৰী স্তব্ধহৈ বল। কিছুপৰ চিন্তা কৰি কলে—"বাৰু মই বদলিৰ হুকুম বাতিল কৰিম। আপোনালোকে যাওঁক।"

এনেভাবে আলোচনা কৰি মুখ্যমন্ত্ৰীয়ে তেওঁলোকক বিদায় দিলে। তেওঁলোকে অতি আনন্দিত হৈ ওলাই আহিল। তালুকদাৰে মনতে কলে—"এইবাৰ বনমন্ত্ৰীৰ পাল। মই তালুকদাৰক অপমান কৰে। দেখিম এওঁ কিমান ধৰ্ম্ম যুধিষ্ঠিৰ। এইবাৰ মোৰ পালাত হে পৰিছে।"

এই সংবাদ হাজৰিকাই পাই পৰম হৰিষত উল্লাষিত হৈ গধুলি ছয় বজাত তালুকদাৰৰ ঘৰ উঠিল।

এমাহ মান পলমে বাতৰি কাকতত দেখা গল নতুন চৰকাৰৰ মন্ত্ৰীদপ্তৰৰ সাল-সলনি ঘটিছে। বৰ্ত্তমান বনমন্ত্ৰী আৰু শিক্ষা মন্ত্ৰীৰ দপ্তৰ সলনি কৰা হৈছে।

বনমন্ত্ৰীয়ে অবাক হৈ বাতৰি কাকতখন জপাই থলে।

নিৰাপত্তা

ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰ শিলেৰে বন্ধোৱা চাৰিলাখ টকাৰ ঠিকাটো পোৱাৰ পিচত বীৰেণ শইকীয়াই গডকাপ্তানি মন্ত্ৰীক লগ ধৰিবৰ কাৰণে দিচ-পুৰলৈ লৰ ধৰিলে। মন্ত্ৰীৰ হুকুমমতে ঠিকাটো পালে, গতিকে মন্ত্ৰীৰ লগত লেনদেন খিনিৰ এটা মোকামিলা কৰিলেহে কামত নামিব পৰা যাব। সেইকাৰণে দিচপুৰলৈ খৰধৰ কৰি আহিছে। মন্ত্ৰী ডাঙৰীয়াই বা কি মূৰ্তি ধৰি আছে কোনে জানে; জানোচা লাখৰ ঘৰতে অঙ্ক পাতিছে? ভয়ে ভয়ে শইকীয়াই মন্ত্ৰীৰ কোঠাত সোমাই গল। মন্ত্ৰীৰ পালি পহৰীয়া সকলে শইকীয়াক চিনে; গতিকে মন্ত্ৰীক লগ ধৰাত তেওঁৰ কোনো দিগ্-দাৰ নাই। আন মানুহৰ দৰে গেটৰ মুখত তিনিঘণ্টা থিয় দিব লগা নহয়। দেখা মাত্ৰেই গেটৰ চকিদাৰে গেট খুলি দিয়ে। হাজাৰ হলেও ঠিকাদাৰ মন্ত্ৰীৰ মানুহ।

শইকীয়াই ভয়ে ভয়ে সোমাই গল। গডকাপ্তানি মন্ত্ৰীয়ে তেওঁক ভিতৰৰ কমত বহিব কলে; কোঠাটো সক কিন্তু চাফচিকুণ। চোফাত বহিল শইকীয়া। চাহ-বিস্কুটৰ যোগান ধৰিলে মন্ত্ৰীৰ ঘৰত কাম কৰা ল'ৰাজনে।

কিছু সময়ৰ পিচত মন্ত্ৰী ডাঙৰীয়া কোঠাত প্ৰবেশ কৰিলে। গম্ভীৰ-ভাৱে বহি শইকীয়াক প্ৰশ্ন কৰিলে—"মইতো কামটো দিয়ে দিলো। এতিয়া। আপুনি মোৰ কি দিহা কৰিছে শইকীয়া?"

হাঁহি মাৰি শইকীয়াই উত্তৰ দিলে--'আপোনাৰ দিহা নকৰিলে চলিবনে চাৰ! মই সেইকাৰণেই আহিছো।" এই বুলি কৈ শইকীয়াই নোটৰ বাণ্ডিল এটা উলিয়াই আগত দিলে।

"এই দহ হেজাৰ আজি মাননি হিচাবে দিলো চাৰ। কাম আৰম্ভ কৰাৰ পিচত ৰানিং বিল পালে বাকীখিনি দিম।" নোটৰ বাণ্ডিলটো মোনাত ভৰাই লৈ মন্ত্ৰী ডাঙৰীয়াই গহীনভাৱে সুধিলে—"আৰু কিমান দিব?"

শইকীয়াই মিচিকিয়া হাঁহি এটা মাৰি ক'লে—"আপোনাৰ কথা-

মণ্ডেহে হব চাৰ। পিচে এবাৰ মোৰ ফালে চাব চাৰ; যোৱাবেলি মোৰ প্ৰায় পনৰ হেজাৰ টকা লোকচান হৈছিল চাৰ, এইবেলি কি হয় নাজানো।"

"চাওক শইকীয়া কিমানজন ঠিকাদাৰ আহিল আৰু তেওঁলোকৰ বহুতৰ ৰেটো কম আছিল; মই আইন-কানুন নামানি আপোনাক দিছো গতিকে এবাৰ ভাবি চাব।

"মই ভাবিছো চাৰ। তথাপি এবাৰ মোৰ মুখলৈ চাই আপুনি অলপ দয়া কৰিব চাৰ।"

"আপুনি কিমান দিব বুলি ভাবিছে?"

"আপুনিয়ে কওক চাৰ।"

"চাৰিলাখ টকাৰ ঠিকা। মোক পঞ্চাশ হেজাৰ দিব লাগিব।"

শইকীয়াই চকুদুটা ডাঙৰ কৰি মেলি ওপৰলৈ চালে— আৰু মনতে এটা হুমুনিয়াহ কাঢ়িলে—"পঞ্চাশ হেজাৰ।' তেওঁ নীৰৱ হ'ল। মন্ত্ৰী ডাঙৰীয়াই ক'লে—"একো নামাতিলে যে শইকীয়া?"

"মাতিম কি চাৰ। মোৰ দেখো লাভে নহব পঞ্চাশ হেজাৰ।"

"চাৰি লাখ টকাৰ শিল ব্ৰহ্মপুত্ৰত পেলাওঁতে দুই লাখ টকা আপোনাৰ লাভ হব। আপুনি দুইলাখ টকাৰ শিলহে পেলাব?"

"দুই লাখ টকাৰ পেলালে মোক জানো ইঞ্জিনিয়াৰে নধৰিব চাৰ তেওঁৰ কাৰণে কি ৰাখিম? তেওঁকো এটা মোটা অঙ্ক দিব লাগিব চাৰ, নহলে বিল পাচ কৰিব কিয়?

চাৰি লাখ টকাৰ শিল ব্ৰহ্মপুত্ৰত পেলাব লাগে। তাৰে দুই লাখ পেলাই বাকী দুই লাখ টকাৰ শিল ব্ৰহ্মপুত্ৰই উটাই নিয়া বুলি কৈ বিল পাচ কৰিব। সকলো ঠিকাদাৰে তাকেই কৰে। সেই দুই লাখৰ মোক পঞ্চাশ হেজাৰ, ইঞ্জিনিয়াৰ, অভাৰচিয়াৰ আদিক পঞ্চাশ হেজাৰ দিলেও আপোনাৰ এক লাখ থাকিব। গতিকে নোৱাৰিব কিয়?"

"দুই লাখ নহয় চাৰ, তিনিলাখ টকাৰ শিল পেলাব লাগিব। তেতিয়া এক লাখহে ৰব। সেই এক লাখৰ পঞ্চাশ হেজাৰ আপোনাক আৰু বাকী পঞ্চাশ হেজাৰ ইঞ্জিনিয়াৰক দিলে মোৰ কি থাকিব চাৰ?"

মন্ত্ৰী ডাঙৰীয়াই তলমূৰ কৰি কিছু সময় নীৰৱ থাকি পিচত মাত লগালে—"বাৰু মোক চল্লিশ হাজাৰ দিব। বাকীখিনি আপুনি মিলাই লব।"

"নহয় চাৰ, আপুনি ত্ৰিশ হাজাৰ লব।"

"আপুনি এইখন মাছ বজাৰ যেন পাইছে নেকি?"

মন্ত্ৰীৰ খং উঠা দেখি শইকীয়াই হাঁহি মাৰি ক'লে—"নহয় চাৰ, আপুনি খং নকৰিব। মই বাৰু চল্লিশ হেজাৰকে দিম চাৰ; কিন্তু মোক ৰাণিং বিল দিওঁতে সোনকালে কৰিব।"

'সেইটো কৰা যাব। বাৰু এতিয়া মই যাওঁ। বহুত মানুহ বৈ আছে। আপুনি আজি যাওঁক।"

মন্ত্ৰী মহোদয় উঠিল। শইকীয়াও উঠিল।

বাটে বাটে শইকীয়াই ভাবি গৈছে—মন্ত্ৰীক চল্লিশ হেজাৰ দিব লাগিব। এতিয়া ইঞ্জিনিয়াৰে বা কি মূৰ্তি ধৰি আছে! ইহঁত সকলো ঘৰীয়াল—মুখ মেলি থাকে।

পিচদিনা গধুলি শইকীয়া ইঞ্জিনিয়াৰৰ ঘৰ উঠিল। তিনি-মহলীয়া অট্টালিকা—মোজেইক কৰা। ৰাজপ্ৰাসাদ যেন অট্টালিকা ইঞ্জিনিয়াৰ চাহাবৰ। শইকীয়া ভিতৰ সোমায়ে মাত লগালে—"ইঞ্জিনিয়াৰ চাহাব ঘৰত আছেনে?"

তেওঁ ঘৰত আছিল। মাত শুনি বাহিৰলৈ ওলাই আহিল। শইকীয়াক দেখি হাঁহি মাৰি আগবঢ়াই নিলে—'আহক, আহক শয়কীয়া ভিতৰলৈ আহক। মই অলপ আগতেহে আহি পাইছো।"

ভিতৰৰ কোঠাত দুয়ো বহিল। কিছু সময় পিচতে লুচি, কেক্, ৰসগোল্লা, লালমোহন আদি মিঠাই সহ চাহৰ কাপ আহিল। দুয়ো কথা-বতৰা কৈ থাব ধৰিলে। আন কথাৰ লগতে ইঞ্জিনিয়াৰে শয়কীয়াক সুধিলে—"পিছে কি কি ব্যৱস্থা কৰিলে? শিলবিলাক অতি সোনকালে পেলাব লাগিব নহলে বানপানী হলে ৰাস্তা-ঘাট বন্ধ হৈ শিল আনিবই নোৱাৰিব।"

এই সপ্তাহৰ ভিতৰতে শিল পেলাম চাৰ। মই গাড়ী পঠাইছো

শিলৰ কোৱেৰিলৈ। দুই-এদিনতে শিল পৰিব। পিচে তাৰ আগতে এটা পাকা বন্দৱস্ত কৰিবলৈহে মই আহিছো।"

"কি বন্দবস্ত কৰিব কৰক।"

ঠিকাদাৰে জেপত হাত ভৰাই এটা নোটৰ বাণ্ডিল উলিয়াই ইঞ্জিনিয়াৰৰ আগত থলে আৰু ক'লে—"আজি এই দহ হেজাৰ বহনি কৰিলো। ইয়াৰ পিচত ৰাণিং বিল পালে ব্যৱস্থা কৰিম।"

"নোটৰ বাণ্ডিলটো জেপত ভৰাই ইঞ্জিনিয়াৰ ৰবীন চৌধুৰীয়ে ঠিকাদাৰক প্ৰশ্ন কৰিলে--"আৰু কিমান দিব বুলি ভাবিছে?"

"আপুনিয়ে কওক চাৰ।" তেওঁ ইঞ্জিনিয়াৰৰ কিমান থক আছে তাকে জুখিবলৈ বৈ থাকিল। গহীনভাৱে ইঞ্জিনিয়াৰে ক'লে—"আপুনি আৰু মোক ষাঠি হেজাৰ টকা দিব লাগিব।"

"বহুত ক'লে চাৰ। চাৰি লাখ টকাৰ শিলৰ ঠিকা এটাত আপোনাক ষাঠি যোগ দহ অৰ্থাৎ সত্তৰ হেজাৰ টকা দিব লাগিলে মন্ত্ৰী আৰু এচ-ডি-ও, ওভাৰচিয়াৰ, মহৰি আদিক কি দিম চাৰ? চাৰি লাখ টকাৰ ঠিকাত এক লাখহে বৰ, সিও ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰত শিলৰ বান্ধ দিয়া ঠিকা বাবেহে। তাৰে পঞ্চাশ হেজাৰ মই মন্ত্ৰী ডাঙৰীয়াক দিবই লাগিব বুলি কৈছে। তেতিয়া পঞ্চাশ হেজাৰ থাকিল। তাৰে পৰা আপোনাক সকলোকে দি মোৰ বাবেওতো অলপ ৰাখিব লাগিব চাৰ। গতিকে কম কৰি কওক তেহে মই সাতুৰিব পাৰিম।"

মন্ত্ৰীৰ বাদে আনক আৰু আপুনি দিব নালাগে, মই দিম। মোৰ তলৰ কৰ্মচাৰীক দিব লাগিব কাৰণে সত্তৰ হেজাৰৰ কথা কৈছো। চাওক এচ্, ডি, ওক কমেও বিশ হাজাৰ, ওভাৰচিয়াৰক দহ হেজাৰ, মহৰিক পাঁচ হেজাৰ মুঠ পয়ত্ৰিশ হেজাৰ টকা মই দিব লাগিব। তেতিয়া মোৰ ভাগত ৰব পঁয়ত্ৰিশ হেজাৰ। তাৰে দহ হেজাৰ টকা মই কাষৰ গাওঁৰ মুখীয়াল আৰু ছাত্ৰ নেতাক দিব লাগিব; তেতিয়া মোৰ ভাগত থাকিব পঁচিশ হেজাৰহে। গতিকে মই অধিক কোৱা নাই।"

"গাওঁৰ মুখীয়াল আৰু ছাত্ৰ নেতাক দিব লাগিব চাৰ। মই মন্ত্ৰীক দিম যেতিয়া মন্ত্ৰীয়ে গাওঁৰ দলীয় নেতাক দিব আৰু ছাত্ৰ নেতাক নিদিলেও চলিব। তেওঁলোক ঢোৰাসাপ, বিষ নাই। বাতৰি কাকতত কেইটামান বিবৃতি দিব আৰু চৰকাৰলৈ স্মাৰকপত্ৰ দিব,, আৰু কি? এইবোৰৰ কাৰ্য্যকৰি দিশ নাই। গতিকে আপুনি ছিচাপটো অলপ কম কৰক চাৰ"

"আপুনি ছাত্ৰ নেতাৰ কথা কৈছে। অৱশ্যে তেওঁলোক ঢোৰা সাপহে, এই কথা সচা আৰু নিৰামিষো—টকা দাবী নকৰে। পিচে মই কৈছো সন্ত্ৰাসবাদী ছাত্ৰ নেতাৰ কথাহে তেওঁলোক ঢোৰাসাপ নহয়—ফেটিসাপ। বিষম বিষ—খোট মাৰিলেই মৃত্যু অনিবাৰ্য্য। এই ফেটিসাপক ধনন্তৰীৰ ঔষধ স্বৰূপে টকা দিব লাগিব। টকাও কম নহয়—একেবাৰে লাখৰ ঘৰত। গতিকে মোৰ 'ৰিস্ক' আছে। সেই ভাবিহে কৈছো।"

"তথাপি আপুনি কম কৰক চাৰ" শইকীয়াই হাতযোৰ কৰে।

ইঞ্জিনিয়াৰে অলপ গনি চাই লাহেকৈ কলে—"বাৰু। আপুনি মোক দহহেজাৰ কম দিব। মই বাকীবিলাক ঠিক কৰি দিম"

"নহয় চাৰ। আপুনি মুঠমাঠ পঞ্চাশ হেজাৰ কৰক। এই দহ হেজাৰ দিলো আৰু ৰাণিং বিল পালেই বাকী চল্লিশ হেজাৰ দিম।"

ইঞ্জিনিয়াৰে গহীন হৈ কলে—"কোন দিনা বা মোক কেইলাখ দাবী কৰে তাৰ ঠিকনা নাই। মই মহা ভয়ত আছো।"

"তথাপি চাৰ এবাৰ মোৰ প্ৰতি ভাবক।"

"বাৰু দেখা যাওক।"

এনেভাবে বন্দবস্ত কৰি শয়কীয়া উঠিল।

কেইদিনমান পিচত কাম আৰম্ভ হ'ল। শিলৰ লৰী আহি ব্ৰহ্মপুত্ৰপাৰত শিল পেলাব ধৰিলে। ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰৰ পৰা শিল পেলাই পাৰবান্ধি আছে॥ প্ৰায় দুই লাখ মান টকাৰ শিল পৰাৰ পিছত ইঞ্জিনিয়াৰ অভাৰচিয়াৰে আহি জুখি মাখি চালে। গাৱৰ বহুত মুখীয়াল মানুহে আহি গোচৰ দিলে চাৰি লাখ টকাৰ শিল পৰা নাই।

ঠিকাদাৰে উত্তৰ দিলে—"চাৰি লাখ টকাৰ শিল পেলোৱা হৈছে ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পানীয়ে বহুশিল উটাই নিছে।

কাৰ কথা কোনে শুনে। বজাই ভাল পায় যাক ঢেকিপথলী নালাগে তাক। বিল পাচ হৈ গ'ল। ঠিকাদাৰে অফিচৰ পৰা বিল পাচ কৰি আদায় কৰি নিলে।

আজি সমগ্ৰ পৃথিৱীতে সন্ত্ৰাসবাদ চলিছে। ভাৰতবৰ্ষও তাৰ পৰা বাদ পৰা নাই। তাৰ সাক্ষী পঞ্জাবৰ শিখৰ খালীস্থান আন্দোলন, কাশ্মীৰৰ স্বাধীনতাৰ আন্দোলন, তামিলনাডুত তামিল আন্দোলন, ঝাৰখণ্ডত ঝাৰখণ্ডৰ পৃথক ৰাজ্যৰ আন্দোলন, নক্সালপন্থীৰ সশস্ত্ৰ সংগ্ৰাম আন্দোলন, পশ্চিমবঙ্গৰ দাৰ্জ্জিলিং জিলাত গোৰ্খা আন্দোলন; অসমত আলফাৰ স্বাধীন অসমৰ অন্দোলন, কোকৰাঝাৰ জিলাত বড়ো ছাত্ৰসংস্থাৰ দ্বাৰা পৃথক বড়োৰাজ্যৰ (বড়োলেণ্ড) আন্দোলন আদি লেখজোখ নোহোৱা আন্দোলন আৰু সশস্ত্ৰ বিপ্লৱে সমস্তভাৰতবৰ্ষ এক অগ্নিগৰ্ভ অৱস্থাত পতিত কৰিছে। এইবোৰৰ গইনালৈ এদল আন্দোলনকাৰীয়ে সৰ্ব্বসাধাৰণলোকক ভীতি প্ৰদৰ্শন কৰি ধন আত্মসাৎ কৰাত লাগি গৈছে। তাৰ মাজত ভুৱা আন্দোলনকাৰীও আছে। আজিকালি চোৰ ডকাইত বিলাকেও আন্দোলনকাৰী হৈ পৰিছে আৰু জনসাধাৰণক লুটপাত কৰিব ধৰিছে। নিতৌ ৰাতিৰি কাকতত হত্যা, লুণ্ঠন, অপহৰণ আদিৰ বাতৰিয়ে মানুহক সন্ত্ৰাসিত কৰি আছে। চৰকাৰ যেন আজি নিঃ সহায়। দেশত যেন আজি চৰকাৰেই নাই, এনে এটা অৱস্থা হৈছে। জনসাধাৰণ ত্ৰাসিত হৈছে। এই অশান্তিৰ কেতিয়া কেনেকৈ অন্ত পৰে কোনেও কব নোৱাৰে। দেশবাসী ত্ৰাসিত-সন্ত্ৰাসিত. চৰকাৰ বিপৰ্য্যস্ত।

কেইদিনমান পিছত এদিন ৰাতিপুৱা হঠাতে এখন নোটিছ পালে ঠিকাদাৰ শইকীয়াই এটা সন্ত্ৰাসবাদী দলৰ পৰা। তেওঁক দুই লাখ টকাৰ দাবী কৰি নোটিছ দিছে আৰু সাতদিনৰ ভিতৰত দিব নোৱাৰিলে তেওঁৰ ল'ৰা দুটাক অপহৰণ কৰা হব। নোটিছ পায়ে শইকীয়াৰ মুখ শুকাই গ'ল। সন্ত্ৰাসবাদীৰ নোটিছ, কথা অনুযায়ী কাম। কি কৰিব এতিয়া। টকা দুইলাখ নিদিলে সন্তান হেৰুৱাব লাগিব। টকা

দুই লাখ নাই; গতিকে ঘৰ-মাটি বেচিব লাগিব। হয় ধন নহয় জন হানি হবই। ৰক্ষা নাই। তেওঁ মুৰেকপালে হাত দি বহিল। ঘৈণীয়েকে কাৰণ সোধাত বুজাই কলে। ঘৈণীয়েকেও গালত হাত দি কান্দোন-মুৱা হৈ কলে—"মোৰ বাচাহঁতৰ বাবে ঘৰমাটিকে বেচক; মগনীয়া হৈ খুজি খাম, তথাপি মোৰ ধনহঁতক ৰাখক?" গিৰিয়েক ঘৈণীয়েকে যুগুতি কৰি শেষত কাকো নজনোৱাকৈ ঘৰমাটি বিক্ৰী কৰাকে সিদ্ধান্ত কৰিলে; কিন্তু বেচে কাৰ ওচৰত? লোকে জানিলে মান সন্মান যাব আৰু লোকে আচল কাৰণ জানিলে নিকিনিবও পাৰে। পুলিচকো খবৰ জনাব নোৱাৰি—কিজানি পুলিচক জনোৱা বুলি গম পালে গুলি-য়াই মাৰি থৈ যায়। ইপিনে কোনো ধনীআত্মীয়লোকো নাই। শেষত উপায় নাপাই ইঞ্জিনিয়াৰ চাহাবৰ ওচৰলৈ যোৱাটোকে স্থিৰ কৰিলে।

পিচদিনা ৰাতিপুৱাতে ঠিকাদাৰ ইঞ্জিনিয়াৰ চাহাবৰ ঘৰ উঠিল। তিনিতলাৰ ওপৰলৈ উঠি গৈ চাহাবক মাত লগালে। চাহাব ঘৰতে আছিল। ঠিকাদাৰক দেখা পাই বহিবলৈ কলে।

ঠিকাদাৰে কলে— 'বৰ গোপনীয় কথা চাৰ, ভিতৰতহে কব পাৰিম।" দুয়ো ভিতৰৰ গোপন কোঠাত বহিল। ইঞ্জিনিয়াৰে দেখিলে ঠিকাদাৰ শইকীয়া বৰ বেয়াকৈ বিবৰ্ণ হৈ গৈছে। মানুহজন খিন হৈছে আৰু মুখৰ বৰণ সেতা পৰি গৈছে। এবাৰ ভালকৈ চাই দেখিলে মানুহজন বৰ হতাশ হৈ গৈছে। ইফালে ঠিকাদাৰেও ইঞ্জিনিয়াৰ চাহাবৰ চেহেৰা একেবাৰে তেজহীন যেন দেখিছে। মানুহজন যেন হঠাৎ বৰ ডাঙৰ বেমাৰৰ পৰাহে উঠিছে। ঘৰখনতো হাই উৰুমি নাই—নিতাল নিস্তব্ধ। এটা গহীন পৰিবেশৰ সৃষ্টি হৈছে। চাহাবে মাত লগালে—' কি কথা আছে কওক শইকীয়া, মোৰ গা-মন ভাল নহয়। মই বৰ উদ্‌বিগ্ন হৈ আছো।" ঠিকাদাৰে লাহেকৈ নোটিছখন উলিয়াই চাহাবৰ আগত থলে আৰু কলে—"কালি ৰাতিপুৱা এইখন দিছে। এতিয়া মই নিৰুপায়। পুলিচকো জনাব নোৱাৰো আৰু টকা দুইলাখো দিব নোৱাৰো—টকা নাই। গতিকে ঘৰমাটিখিনি বিক্ৰী কৰি হলেও দিব লাগিব। তাকে ভাবি মই আপোনাৰ ওচৰলৈ আহিছো। আপুনিয়ে মোৰ ঘৰমাটিখনি

বাখক ; মই বেজেষ্ট্ৰি কৰি দিওঁ। মোৰ কোনো আধ্যৱস্ত মিতিৰ কুটুমো নাই আৰু আন ধনী বন্ধুও নাই। আপুনিয়ে মোৰ ল'ৰা ছুটিক ৰক্ষা কৰিব লাগিব চাৰ। মই মিনতি কৰি কৈছো" এনেকৈ কৈ তেওঁ চকুলো মচিলে। ঠিকাদাৰৰ ফালে করুণ দৃষ্টিৰে চাই ইঞ্জিনিয়াৰ চাহাবে এটা হুমুনিয়া কাটিলে আৰু ওপৰলৈ মুখ কৰি কিছু সময় কিবা ভাবি থাকিল। তাকে দেখি ঠিকাদাৰে ঠোকাথুকি মাতেৰে কব ধৰিলে—

"মোক বচাওক চাৰ। মোৰ ঘৰমাটিৰ মূল্য অন্ততঃ চাৰিলাখ হব। গুৱাহাটীৰ বজাৰৰ ওচৰৰে মূল্যৱান মাটি ; আপোনাৰ লোকচান নহয় চাৰ বৰং লাভ হে হব।"

এটা হুমুনিয়াহ কাটি চাহাবে কলে— 'আপুনি বহক, মই পৰিবাৰৰ ওচৰৰ পৰা আহো।" এইবুলি কৈ তেওঁ ভিতৰলৈ উঠি গল। ঠিকাদাৰে এটা সেপ ঘুটি নিশ্বাস চাৰিলে। কিজানি ঈশ্বৰে মিলায়ে। বোধহয় বৈণীয়েকৰ লগত আলোচনা কৰিব। ঈশ্বৰে যেন বৈণীয়েকৰ মন ঘুৰাই দিয়ে আৰু ঘৰমাটিখিনি কিনিবলৈ সুমতি দিয়ে তাকে কামনা কৰি ভগবানৰ উদ্দেশ্যে ওপৰলৈ হাত দুখন তুলি এটা সেৱা জনালে।

কিছুসময় পিচত চাহাব আহিল আৰু চিয়াৰত বহিল। হাতত এখন কাকত। এওঁ ভাবিলে যে ভাগ্য সুপ্ৰসন্ন। চাহেবে বায়নাপত্ৰৰ কাগজকে লৈ আহিছে। তেওঁ বৰ উৎকণ্ঠাৰে চাহাবৰ ফালে চাই থাকিল। চাহাবে এটা হুমুনিয়াহ কাটি কাকতখন শইকীয়াৰ হাতত দিলে। তেওঁ আথে-বেথে কাকতখন হাতত ললে। চাহাবে কলে—"পঢ়ি চাওক।"

শইকীয়াই কাগজখন পঢ়ি চালে—। এইখন এখন নোটিছ। তেওঁক দিয়া নটিছখনৰ দৰেই। একে সংগঠনৰ পৰাই যোৱা কালি বাতিপুৱা জাৰি কৰা হৈছে। দুয়োখন একে কেৱল ইয়াত টকাৰ সংখ্যা অধিক। ভিনিমহলা অট্টালিকা হোৱা বাবে তিনি লাখ দাবী কৰা হৈছে। নটিছখন পঢ়ি শইকীয়া হতভম্ব হৈ পৰিল। কি কব কি নকব, কি কৰিব কি নকৰিব একো স্থিৰ কৰিব নোৱাৰি তেওঁ কপি কপি নোটিশখন ইঞ্জিনিয়াৰৰ হাতত দিলে। ইঞ্জিনিয়াৰে কলে—

আমি একে পথৰ যাত্ৰী শইকীয়া। আমাৰ আৰু ৰক্ষা নাই। আপোনাৰ ল'ৰা অপহৰণ কৰিব কিন্তু মোক মানুহজনকে অপহৰণ কৰিব। এতিয়া মই কি কৰিম ? মোৰতো তিনিলাখ কিয় একলাখো টকা নাই। মোৰ মৰণ অনিবাৰ্য্য শইকীয়া। সিহঁতে মোক অপহৰণ কৰি নি বধ কৰিব, মই বুজি পাইছো। চৰকাৰেও মোক ৰক্ষা কৰিব নোৱাৰিব, অৱশ্যে মই আজি চৰকাৰক জনাম। নোটিশখনো দিম। মোৰ নিৰাপত্তাৰ ব্যৱস্থা চৰকাৰে কৰক।

"মই কি কৰিম চাৰ।"

"আপুনিও চৰকাৰক জনাওক আৰু নিৰাপত্তাৰ ব্যৱস্থা লওক।"

একেপথৰ যাত্ৰী দুযো। দুযো দুযোৰে মুখলৈ চোৱাচুই কৰি বল। মনত ভাব—'কি কৰা উচিত হ'ব ?"

সাতদিন পলমে বাতৰি কাকতত ডাঙৰ ডাঙৰ হৰফেৰে বাতৰি ওলাল—"গুৱাহাটীৰ মাজমজিযাৰ পৰা দুজন কৈশোৰ বয়সৰ ল'ৰা সন্ত্ৰাসবাদীৰ দ্বাৰা অপহৰণ আৰু ইঞ্জিনীয়াৰ ৰবীন চৌধুৰীক গুলিযাই হত্যা।

চৌধুৰীৰ অংৰক্ষীৰ হাতৰ পৰা ষ্টেনগান এটাও সন্ত্ৰাসবাদীয়ে কৰায়ত্ব কৰে আৰু কিশোৰ দ'ৰা দুজনৰ গাৰক্ষী দুজনক অচিনাক্ত দুৰ্বৃত্তই গুলিযাই হত্যা কৰে।

দেশত জনসাধাৰণৰ জীৱন আৰু সম্পত্তিৰ নিৰাপত্তা চৰকাৰে দিব পৰা নাই। জীৱন আৰু সম্পত্তিৰ নিৰাপত্তা দিব নোৱাৰিলে চৰকাৰৰ গাদীত থকাৰ অধিকাৰ থাকেনে ?

———

উপলব্ধি

সেই সময়ত অসমৰ ৰাজধানী শ্বিলঙতে আছিল, গুৱাহাটীলৈ অহা নাছিল।

মহিম বৰা পুলিচ অফিচাৰ। তেওঁ ভদ্ৰ, শিক্ষিত আৰু দাৰ্শনিক প্ৰকৃতিৰ লোক তেওঁ কিন্তু বিজ্ঞানৰ স্নাতকহে আছিল। বিয়াৰ পিচদিনা বৰকইনা একেখন বাছ গাড়ীতে আহিল টেক্সীত নাহিল। ৰাইজৰ বিশেষকৈ গাঁওৰ ৰাইজৰ মানুহে ফিটাহি এবা পুলিচ অফিচাৰ বুলি যাতে নাভাবে সেইভাবে বৰযাত্ৰী ৰাইজৰ লগতে আহিল আৰু কইনাকো লগত আনিলে। বাচৰ আগফালে বৰ কইনা বহি আহিছে, কাষত বয়োবৃদ্ধ সকল, মাজত ডেকাসকল আৰু পিছখণ্ডত চেঙেলীয়া-লৰাহঁত আহিছে যাতে হাই উকমি কৰি স্ফুৰ্ত্তি কৰি যাব পাৰে। ডাঙৰৰ আগত কথাবতৰা কোৱা আৰু হাঁহি ধেমালী কৰা বৰ লাজৰ কথা, সেইবাবে পিছখণ্ডত কিছুমানে বহিছে আৰু কিছুমানে ঠিয়হৈ আহিছে।

বাচ চলি গ'ল। লৰাহঁতে হাঁহি তামচা কৰি গান গাব ধৰিলে। গানৰ মাজে ইমান চৰিলা যে কাৰো মাত কোনেও নুশুনা হ'ল। গান গালে, চাপৰি বজালে লগতে কিছুমানে বাচৰ দৰ্জা, খিৰিকি আদিতো বাজনা বজাব ধৰিলে। বাচ যোৰেৰে চলাই দিলে ড্ৰাইভাৰে, সিহঁতেও বিহু গান আৰম্ভ কৰি দিলে। বিহুগানৰ লগত বিহুনাচ নাচিব ধৰিলে বাচৰ ভিতৰতে। লৰাহঁতৰ উৎপাতত বয়সীয়াসকল অতিষ্ঠ হৈ উঠিল তিৰোতাসকলে বিৰক্তি পালে আৰু গাভৰুছোৱালীবিলাকে লাজতে তলমূৰ কৰিব ধৰিলে। লৰাহঁতৰ লক্ষ্য কিন্তু গাভৰুহঁতৰ ওপৰত। সিহঁতে বেচি যোৰেৰে গাব আৰু বাজনা বজাব ধৰিলে।

ড্ৰাইভাৰে বৰ বিৰক্তি পালে; কিন্তু একো কব নোৱাৰে কাৰণ কাষতে বৰবেশী পুলিচ অফিচাৰ বহি আছে। বাট ভাল নহয়। গাৰলীয়া

বাষ্টা। তেওঁ যোৰেৰে চলাই দিলে। এনেতে বাষ্টাৰ কাষতে জবথ (এৰল) দিয়া হালোৱা গৰু এটা হঠাৎ বাষ্টাৰ মাজলৈ আহিল। বাচৰ গণ্ডগোলত সি চক খাই দৌৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলে। ড্ৰাইভাৰে ভালকৈ ষ্টিয়াৰিং ধৰিলে, 'কিন্তু ব্ৰেকফেল হ'। আৰু গাড়ীখন গৰুটোৰ ওপৰেৰে উঠি কেকুৰীটোৰ কাষৰ ডাঙৰ আহঁত গছজোপাত খুন্দা খাই খাৱৈত বাগৰি পৰিল। হঠাৎ দুৰ্ঘটনা ঘটি গ'ল। আনন্দত বিঘিনী।

মানুহবিলাক কোন কোনফালে চিটিকি পৰিল তাৰ ঠিকনা নাইকীয়া হ'ল। বাচখন কেইগুটিমান খাই কাটি কৈ পৰিছে। ভিতৰৰ মানুহৰ বহুতৰ খুন হ'ল। বৰকইনা চিটিকি আহি দুৰৈত পৰিল। ড্ৰাইভাৰ পলাল। মতা-তিৰোতাৰ বহুত আঘাত হ'ল। বৰৰ ভৰি এখন ভাঙি গ'ল। মূৰতো আঘাত পালে। কইনাই মূৰত বৰ দুখ পালে আৰু মূৰ ফাটি তেজ ওলাবলৈ ধৰিলে। হঠাৎ হোৱা দুৰ্ঘটনাত ভীষণ চিঞৰ-বাখৰ লাগিল। তেতিয়া ৰাতিপুৱা সাতটা বাজিছে। কাষৰ গাওঁৰ মানুহ আহি ওলাই পৰিল। মানুহবিলাকে খুন জখম হোৱা মানুহবিলাকক শুশ্ৰূষা কৰিব ধৰিলে। কিছুমানে বাচৰ ভিতৰৰ পৰা বহুত মানুহক টানি উলিয়ালে। ভীষণ হুলস্থুল লাগি পৰিল।

কিছুসময়ৰ পিছত বাচৰ ভিতৰৰ পৰা মানুহ বিলাকক বাহিৰ কৰি অনাত দেখা গ'ল যে দুজন ল'ৰা আৰু এগৰাকী বুঢ়ী মৰিছে। আনফালে বৰক দাঙি ধৰি এৰৰ মানুহৰ ঘৰলৈ নি বেণ্ডেজ কৰা হ'ল। তাৰউপৰি এখন গাড়ী আনি জখম হোৱা মানুহ বিলাকক গুৱাহাটী মেডিকেল কলেজলৈ নিয়া হ'ল লগতে দৰা কইনাকো নিলে কিন্তু অতি পৰিতাপৰ কথা যে মূৰত আঘাত বেযাকৈ হোৱাত কইনাজনী দেৰঘণ্টামান পিছত গুৱাহাটী মেডিকেল কলেজ পোৱাৰ আগতেই বাটতেই ঢুকাল।

এই দুৰ্ঘটনাৰ তিনিমাহমান পিচতহে বৰা সুস্থ হ'ল। তেওঁৰ ভৰি ভাল হ'ল কিন্তু মন ভাঙিল। বিয়াৰ কইনা ঘৰ নাপালে, বাটতে ঢুকাল। এই ঘটনাই বৰাৰ মনত বিষম আঘাত দিলে। তেওঁৰ

মানসিক জগতখন যেন ওলোট পালত হৈ গ'ল। তেওঁ কথা কম কয় আৰু সদায় ম্রিয়মান হৈ থাকে। ঘৰৰ আটাই মানুহে তেওঁক বৰ আদৰ যত্ন কৰে। সকলোৰে সহানুভূতি আছে তেওঁৰ ওপৰত। সকলোৱে বৰ দুখ কৰে। ইমান ভাল, সাধু মানুহজনৰ এনেকৈন দশা হব লাগেনে। হায়। মানুহৰ ভাগ্য। ভালমানুহৰ হে বিপদ আপদ বেচি। বিধাতাৰ কি বিচাৰ।

পাচবছৰ পিচৰ কথা। বৰাৰ বন্ধু শইকীয়াই বৰ অনুৰোধ কৰিছে বৰাক দ্বিতীয়বাৰ বিয়া পাতিবলৈ। বৰাই মনত বৰ আঘাত পাইছে বিয়াৰ কইনা ঘৰ নৌপাওঁতে বাটতে ঢুকোৱা দেখি আৰু সেইবাবে পুনৰবাৰ বিয়া কৰাবলৈ অসম্মতি প্ৰকাশ কৰিছে। শইকীয়াই বৰ যোৰ কৰিছে বিয়া কৰাবলৈ। ঘৰৰ আৰু গাৱঁৰ মানুহেও আজি পাচবছৰে বহু চেষ্টা কৰিও তেওঁক মান্তি কৰাব পৰা নাই। শইকীয়াই বৰাক বৰকৈ বুজনি দিছে, কিন্তু বৰা সন্মত হোৱা নাই।

"মই দেখিছো আপুনি বৰ আবেগ প্ৰৱন হৈ আছে। আপুনি দাৰ্শনিক চিন্তাধাৰাৰ লোক, আপোনাক মই কি বুজাম।

এবাৰ এটা দুৰ্ঘটনা হ'ল বুলিনো জীৱনত আপুনি তাকে ভাবিয়ে থাকিব নে? মানুহৰ জীৱনত বহুত ঘটনাই ঘটি থাকে। জীৱন থাকে মানে ঘটনা ঘটি থাকিব—জীৱন গলেহে মানুহৰ ঘটনাৰ অন্ত পৰিব। আপুনি পুলিচ অফিচাৰ মানুহ, অন্ততঃ বাস্তৱ অভিজ্ঞতাৰ ফালৰ পৰা আপুনি এইবোৰ বুজিব লাগিছিল। দেখিছেই দেখো, কিমান যোগ্য ব্যক্তি যোগ্যপদ পোৱা নাই, কত যোগ্যজনে প্ৰমোচন পোৱা নাই, তলৰজনে আহি ওপৰত অফিচাৰ হৈ বহিছে। কতজনৰ তিৰোতা মৰিছে, ল'ৰা-ছোৱালী মৰিছে, কিমানজনৰ আপোন মানুহ ঢুকাইছে তাক দেখিছেই দেখোন। গতিকে জন্ম মৃত্যুক লৈ চিন্তা কৰাৰ লাভ নাই। যাৰ যেতিয়া যি হব লাগে হবই। আপুনি মনস্থিৰ কৰি লওঁক। আপুনি বিয়া কৰাবই লাগিব।"

বৰাই বৰ দুখেৰে কলে—"মিঃ শইকীয়া, আপুনি মোৰ অৱস্থা বুজা নাই। আজি পাঁচ বছৰ আগে মৈণী ঢুকাল; যোৱাবেলি

আই-পিতা দুয়োজন ঢুকাল। ভাইজন বেমাৰ ভুগী আছে। তাৰ ল'ৰা-ছোৱালীক মরে পোহপাল দিব লগা হৈছে। গাৱঁৰ ঘৰ মাটি সম্পত্তি সকলো তাক দিছিলো ভাই এজন কাৰণেই। বৰ্ত্তমান সি পেটৰ বেমাৰী হৈ ল'ৰা ছুটা আৰু ভাইবোৱাৰীকে পুহিব নোৱাৰে। মরে ঘৰৰ যাৱতীয় খৰচ দি থাকিব লাগে। মোকতো আপুনি জানেই অফিচাৰ হলেও ভেটি নাখাওঁ। গতিকে দৰমহাৰ পইচাৰে মই সেইখন ঘৰ পুহাৰ উপৰিও মোৰ নিজৰ খৰচ কৰিব লাগে। তাতে আকৌ যোৱা বেলি গুৱাহাটীত যাঠি হাজাৰ টকাৰে দুই কঠা মাটি কি-নিম বুলি পাঁচ হেজাৰ টকা বায়না দিছো। মাটিখিনি কিনিব লাগিলে মোক আৰু পাঁচ বছৰমান সময় লাগিব। গতিকে মাটিখিনি কিনাৰ পিছতহে বিয়া পাতিব পাৰিম।"

'বিয়া নাপাতিলে মাটি কিনে কাৰ বাবে? ল'ৰা ছোৱালীৰ বাবেহে ঘৰমাটি; ল'ৰা ছোৱালী নথকালোকে চৰকাৰী ঘৰত থাকিলেই চলিব। গতিকে মাটিৰ কথাও বাদদিয়ক।"

'মোৰ ল'ৰা ছোৱালী নাথাকিলেও মোৰ ভাইৰ ল'ৰা ছোৱালী আছে। সিহঁতৰ কাৰণে মই গুৱাহাটীত এডৰা মাটি দি যাব লাগিব যাতে সিহঁতে তাতে থাকিয়ে পঢ়াশুনা কৰি পেটৰ ভাত মোকলাব পাৰে। আপুনি জানে, মোৰ আৰু কোনো নাই। কিমান কষ্ট কৰি পিতাই মোক পঢ়াইছিল। কিন্তু আজি মোৰ আই পিতা গুচি গল, কেৱল ভাইটো আছে। বৰ কষ্ট কৰি পঢ়ি এইখিনি পাইছো। গতিকে ভতিজাহঁতৰ যাতে মোৰ দৰে কষ্ট নহয় তাৰবাবে মই চেষ্টা কৰিবই লাগিব।"

"চেষ্টা কৰক; মাটি কিনক, কিন্তু আপুনি বিয়াও কৰিব লাগিব। অবিবাহিত জীৱন নিৰৰ্থক।"

"এই চল্লিচ বছৰ বয়সত মই কাক বিয়া কৰাম? কোনে ছোৱালী দিব? মই প্ৰথমেই বয়স হোৱাত বিয়া পাতিছিলো। তেতিয়াই মোৰ পয়ত্ৰিছ বছৰ হৈছিল। এতিয়া মই চল্লিচ বছৰত সোমাইছো। গতিকে বিয়া নকৰাও।"

"আপুনি বিয়া পাতিব লাগিবই।"

"কত পাব ছোৱালী ?"

"গুৱাহাটীতে দিম নহলে এই শিলঙতে ঠিক কৰিম।"

"সম্ভৱ নহব।"

"মই সম্ভৱ কৰিম। আপুনি কেৱল কথা দিয়ক।" কিছুসময় নীৰৱে থাকি তেওঁ কলে—"আপুনি যি ভাল দেখে তাকে কৰক।"

এনেকৈ বাতি আঠ বজাত দুই সন্ধাই শিলঙৰ পুলিচ অফিচৰ ওচৰৰ পুলিচ অফিচাৰ ৰবাৰ লগত কথাবতৰা হ'ল।

কেইদিনমান পিচত শইকীয়াই আহি ৰবাক জনালে—"ৰবা, মই ছোৱালী ঠিক কৰিছো আপুনি সাজু হওঁক।"

"কৰ ছোৱালী আৰু কাৰ ছোৱালী ?"

"গুৱাহাটীৰে ইনকম টেক্স অফিচাৰ মাধৱ চৌধুৰীৰ দুমলীয়া কণ্যা শ্ৰীমতী প্ৰাৰ্থনা চৌধুৰী। কটন কলেজৰ বি, এ ক্লাচৰ ছাত্ৰী।"

"কম বয়সৰ হব। দিব জানো ?"

"চৌধুৰী মোৰ বন্ধু। মই সম্মত কৰিছো তেওঁকে কৈছিল—বয়স বেচি হব লৰাৰ। তেতিয়া মাক কৈছিল পুৰুষৰ বয়স নো কি ? পুৰুষ বয়সীয়াস হলেও একো কথা নাই কেৱল স্বাস্থ্যবান হব লাগে আৰু ধনী, মানী হব লাগে। ৰবাৰ আটাইখিনী আছে। গতিকে বিয়া দিয়াত আপত্তি কৰিব নালাগে। মাকৰ মন আছে বাপেকেও শেষত মান্তি হৈছে।"

"ছোৱালীৰ ?"

"থৈ দিয়ক ছোৱালীৰ মত। সৰু ছোৱালীয়ে কি বিবেচনা কৰিব পাৰে ? বিশ বছৰীয়া এগৰাকী গাভৰুৱে জীৱন সম্পৰ্কে কি বুজিব। মাক বাপেকৰ কথাই হে কথা।"

"বাৰু।"

এনেভাবে ৰবাৰ মত লৈ বিয়াৰ বাবে আগবাঢ়িল শইকীয়া।

*　　*　　*　　*　　*

এমাহ পিচত সুকলমে বিয়াৰ কাম সমাধা হৈ গ'ল। বিয়াৰ কইনা ঘৰলৈ আহিল। মানুহ কিছুমানে কোৱাকুই কৰিলে—"বৰকইনা

মিলা নাই। আন তিৰোতা মানুহ কিছুমানে কলে—বিধাতাৰ যোৰা। যাৰ যত যোৰা আছে তাতে বিয়া হব। বয়সনো কি কথা। পুৰুষতকৈ নাৰীহে আগে বুঢী হয়। ইত্যাদি কথাবোৰ নানাজনে নানাধৰণে কলে।

"কইনাজনী বৰ ধুনীয়া ছোৱালী। অফিচাৰ কাৰণেহে মাক বাপেকে ইমান ধুনীয়া, ইমান সৰু ছোৱালী বয়সীয়াল এজন লোকলৈ দিলে। দৰাত বৰ কইনা যেন নালাগে—বাপেক জীয়েক যেন হে লাগে। ধন আৰু মানৰ লোভত বিয়াত বহিলে।" এজনী গাভৰু ছোৱালীয়ে কৈ উঠিল। কথাষাৰ কইনাৰ কাণত শেল সোমোৱা দিলে।

বিয়াৰ পিচৰ ফুলশয্যাৰ ৰাতি। ববাই আহি কমত সোমাল। তেতিয়া শীতৰ আগজাননি তাতে শ্বিলং চহৰ। পাইন গছৰ পাতৰ মাজেৰে শিৰ শিৰ কৈ বতাহ বলি আছে। ইফালে ৰাতি হৈ আহে মানে পানী গোট মাৰি বৰফ হোৱা অৱস্থা হৈছে। ববাই লেপখন লৈ বিচনাত বাগৰ দিলে কইনা-বেশী লাৱন্যাই ভয় সংকোচ আৰু ক্ষোভত কমৰ এচুকত থিয় হৈ আছিল। ববাই মাত লগালে—"আহা। চুকৰ ওচৰত ঠিয় হৈ আছা কিয়? ইমান ঠাণ্ডাত ঠিয় হৈ নাথাকিবা, গোট মাৰি বৰফ হৈ যাবা।" তেওঁ ৰগৰ কৰি হাঁহে। লাবন্যাই একো নামাতি পিচমুখ দিয়ে। ববাই ভাবিলে যে সকলো ন ছোৱালী বোধ হয় এনে লাজকুৰীয়া হয়। গতিকে তেওঁ হাঁহি মাৰি কলে— "লাজ কৰিব নালাগে। আজি লাজ কৰিলে কি হব, সদায়তো লাজ কৰিলে নচলিব। এদিন নিমাতীৰ মাত ওলাবই লাগিব। আহা। কথা কোৱা। তুমি নামাতা কিয়?"

কইনা নিমাত। লাবন্যা থিয় হৈয়ে থাকিল। ববাই এইবাৰ নিজে উঠি গৈ লাবণ্যৰ হাতত ধৰি মৰমেৰে কলে—"সংসাৰ কৰিব লাগিলে লাজ, ভয় বাদ দিব লাগিব। গিৰিয়েক ঘৈণীয়েকৰ ভিতৰত লাজ আৰু ভয় থাকিব নাপায় বৰং মৰম আৰু প্ৰীতিহে থাকিব লাগে। আহা বৰ জাৰ পৰিছে, ৰাতি হলে ঠেৰেঙা লাগিব। লেপখন গাত লৈ শুই থাকা।"

এইবাৰ লাৱনাৰ মাত ওলাল। ৰবাৰ হাতখন আঁতৰাই দি ক্ৰোধ মিশ্ৰিত কণ্ঠে কৈ উঠিল—"আপুনি মোক কিয় বিয়া কৰালে? মই আপোনাৰ জীয়েৰৰ তুল্য। ইমান বয়সীয়াল লোক এজনে কিয় মোৰ দৰে এজনী কম বয়সীয়া ছোৱালী বিয়া কৰালে। ইয়াৰ প্ৰতিফল আপুনি পাব।" এই বুলি কৈ তাই বিচনাৰে আহি লেপখন কাণে-মূৰে লৈ শুই পৰিল। ৰবা হতভম্ব হৈ ঠিয় হৈয়ে ৰল। মুখেৰে একো মাতিব নোৱাৰিলে। কইনাৰ এনে খং আৰু তিতা কথা শুনি তেওঁ শিলপৰা কপৌৰ দৰে ঠিতাতে ঠিয় হৈ ৰল। তেওঁ অবাক হৈ গ'ল ন কইনাৰ এনে ধমক দেখি। বজ্ৰপৰা মানুহৰ দৰে তেওঁ বহু সময় ঠিয় হৈ ৰল আৰু শেষত দৰ্জাখন খুলি বাহিৰলৈ আহি বাৰান্দাৰ চিয়াৰত বহিল। বাহিৰত ভীষণ ঠাণ্ডা পৰিছে। ভৰি হাতত কাইটে বিন্ধাৰ দৰে অসহ্য বেদনা অনুভৱ কৰিব ধৰিলে জাৰৰ কোবত। অসহ্য জাৰ বাহিৰত কিন্তু তেওঁৰ ভিতৰত? অন্তৰত গভীৰ বেদনাৰ নিৰ্ম্মম আঘাত। কলিজাটোত যেন বেজিৰে খুচি খুচি দিব ধৰিছে। হৃদয়ৰ এই আঘাত বৰ্ণনাতীত। তেওঁ বহু সময় এনেভাৱে নিশ্চল হৈ বহি ৰল।

ইফালে লাৱন্যই দুখ, বেজাৰ, ক্ষোভ আৰু খঙত নিজক হেৰুৱাই পেলাইছে। লেপৰ তলত শুই কান্দি আছে। ফেকুৰী ফেকুৰী তাই অস্থিৰ হৈ পৰিছে। ৰবাই তাইৰ কান্দোন শুনিছে। নিৰ্ব্বাক নিশ্চল ভাবে শুনি আছে. কোনো ভাবাবেগ নাই—যেন অন্তৰখন শুকাই গোট মাৰিছে। জীৱনৰ প্ৰথম প্ৰেমোচ্ছ্বাস বেদনাচ্ছ্বাসত পৰিণত হলে মানুহৰ মন কেনে নিস্ক্ৰীয় আৰু নিথৰ হয় তাক মাত্ৰ সেইজনেহে জানে। ৰবাৰ জীৱনত যেন বিধাতাই দুখকেই লিখিছিল। ফুলশয্যা আজি শৱশয্যা হ'ল সমস্ত হৃদয়খন এই বেদনাক্লিষ্ট শৰত থকা-সৰকা হৈ পৰিল। বহুত সময় পিছত পুনৰ কমৰ ভিতৰ সোমাই দৰ্জা বন্ধ কৰি দি বিচনাত আহি বাগৰ দিলে আৰু লেপখন গা-মূৰে লৈ শুই পৰিল। দুই বৰ কইনা, গিৰিয়েক ঘৈণীয়েক একে বিচনাতে লগা লগিকৈ শুই পৰিছে। অতি ওচৰত দুটা দেহ কিন্তু মন দুটা বহু-

ভুবত—আকাশ আৰু পাতালৰ ব্যৱধানত। এটি মন গৌৰীশঙ্কৰ শৃঙ্গৰ উচ্চ শিখৰত আৰু আনটো মন যেন আটলাণ্টিক মহাসাগৰৰ অতল তলিত।

ফুলশয্যাৰ ৰাতি দুটি দেহৰ মিলন নহ'ল; দুটি মনৰ মিলন নহ'ল বৰং দুটি মনত দুটি ভিন্ন চিন্তাই বাহ ল'লে। লাবণ্যৰ মনত প্ৰতিশোধৰ ঘৃণনীয় চিন্তাই বাহ ললে আৰু ৰবাৰ মনত অপেক্ষা আৰু ধৈৰ্য্যৰ চিন্তাই খোপনি পুতিলে। তেওঁ মনতে স্থিৰ কৰিলে যি পৰ্য্যন্ত লাবণ্যৰ মন আকৃষ্ট নহয় সেই পৰ্য্যন্ত তেওঁ কোনো দিন প্ৰেম নিবেদন নকৰে আৰু এই কোমলমতি বালিকাৰ মনত আঘাত নিদিয়ে। তেওঁ নিজক স্থিৰ ৰাখিলে যুধিষ্ঠিৰৰ দৰে।

তেওঁ দুখত নিমজ্জিত হ'ল। প্ৰথম বিয়াৰ পিচ দিনাই কন্যা ঢুকাল, দ্বিতীযবিয়াৰ পিছত ফুলশয্যাৰ ৰাতিযে কইনাই তেওঁৰ চেনেহ প্ৰত্যাখান কৰিলে। উহ বিধিৰ কি নিৰ্ম্মম শাস্তি। হে মানুহৰ ভাগ্য। তুমি কি নিৰ্ম্মম॥

*　　*　　*　　*　　*

পিচদিনা ৰাতি পুৱাই উঠি আনদিনৰ দৰে ৰবাই নিজে নিৰুদ্বেগ চিত্তে অফিচলৈ ৰাওনা হ'ল।

দিন একেদৰে অতিবাহিত হব ধৰিলে। ৰান্ধনী ছোৱালীজনীয়ে ভাত ৰান্ধে আগৰ দৰে, তেওঁ খাই বৈ অফিচলৈ যায়। খাচিয়া আয়া গৰাকীয়ে কানিকাপোৰ ঠিক ঠাক কৰি দিয়ে আগৰ দৰেই, তেওঁ পিন্ধি উৰি যায। চাকৰ ল'ৰাজনে বজাৰ সমাৰ কৰি দিয়ে। পূৰ্ব্ববৎ ঘৰখন চলে। লাবণ্যৰ যেন ইয়াত কোনো দায়ীত্বও নাই আৰু কৰ্ত্তৃত্বও নাই।

দিনৰ পিছত দিন বাগৰে। গতানুগতিক কামবোৰ চলি যায়। আৱশ্যক নহলে এৰাৰ কথাও কাকো নকয়। ঘৰখন গোমোঠা। কাৰো কতো হাঁহি ধেমালি নাই। লাৱণ্য সৰু ছোৱালী বুলি ভাবি সকলোৱে কথা কম কয়। মিতিৰ ছোৱালী মিতিৰ খাৰ আছিলে যেনে ব্যৱহাৰ কৰে তাইকো এওঁলোকে তেনে ব্যৱহাৰ কৰে। লাবণ্যাই

ঘৰখনত খাপ খাই মিলি যাব পৰা নাই। কিন্তু তাই বুৰ্বক ছোৱালী নহয়, বুদ্ধিমতী। কেইমাহমান পিছত তাই খিলঙৰ হালচাল বুজি উঠিলে আৰু আন আন পুলিচ অফিচাৰৰ ঘৈণীয়েক সকলৰ লগত মিলি বজাৰ সমাৰে গৈ ফৰি অহা হ'ল। তেওঁলোকে এনেহেন কমবয়সীয়া ধুনীয়া গাভৰু এজনীক লগত লৈ ফুৰিবলৈ পাই নিজকে একোগৰাকী অভিজ্ঞা গৃহিনী আৰু কৰ্ত্তৃত্বশীলা মহিলা বুলি জাহিৰ কৰিবলৈ সুযোগ পালে। নানা গৰাকীয়ে আহি লাবণ্যক ফুৰিবলৈ লৈ যায়।

এদিন গধূলী তেনেগৰাকী মহিলাই লাবণ্যক ক্লাবলৈ লৈ গল ক্লাবত উপস্থিত হোৱাত ধুনীয়া গাভৰু দেখি মতা-তিৰোতা, ডেকা গাভৰু সকলোৰে চকু তাইৰ ওপৰত পৰিল। তাই প্ৰথমে অপ্ৰস্তুত হৈছিল, পিচত নিজক চম্ভালি লবলৈ সক্ষম হল।

তায়ো গুৱাহাটীৰ ধনী মানুহ এজন 'ইনকামটেক্স' অফিচাৰৰ জীয়েক। বাপেকৰ লগত ক্লাবক যোৱা অভ্যাস আছে।

ক্লাবৰ পৰা ঘৰলৈ অহাৰ আগতে ক্লাবৰ বহুত মানুহে তেওঁৰ পৰিচয় ললে আৰু পুলিচ অফিচাৰ ৰবাৰ ঘৈণীয়েক বুলি জানি সন্মান প্ৰদৰ্শন কৰিলে। আজি চাৰি মাহৰ মূৰত হঠাতে এনেকুৱা আদৰ সন্মান পাই লাবণ্যৰ মন আনন্দিত হল। তাই ক্লাবক আহিবলৈ মন কৰিয়ে থাকিল।

ঘৰত আজি তাইৰ মন ফৰকাল। আজি আযাজনীকো মৰম কৰি মাতিলে, ৰান্ধনী ছোৱালীজনীকো মৰম কৰিলে। ৰাতি খাই বই উঠি ৰবাৰ ভাতৰ কাঁহখন নিজৰ হাতলৈ নিজে আনিলে কাৰণ ৰবা অফিচৰ পৰা অহা নাছিল। আজিকালি ৰবাই অফিচতে অধিক সময় কটায়। খুব কম সময়হে ঘৰত থাকে। তাই ভাতৰ সাজখন নি দেখে যে ৰবা আহি ঘৰ সোমাইছে। তাই সাহেবৈকে কলে—

"ভাত ইয়ালৈকে আনিছো। অগত ৰাতি হল দেখোন? এঘাৰটা বাজে এতিয়া।"

"আজি অফিচত বহুত কাম আছিল।" ৰবাই শান্ত ভাবে উত্তৰ

দিলে; কিন্তু অনুমান কৰিলে যে আজি ঘৈণীয়েকজনীয়ে গৃহিনীৰ শাৰীত উঠিবলৈ চেষ্টা কৰি'ছে। ইয়াৰ আচল কাৰণ কি শাকে ভাবি তেওঁ অলপ চিন্তা কৰিলে। তাৰ পিছত কানি-কাপোৰ সলাই বৰাই হাত মুখ ধুই ভাতৰ পাতত বহিল ঘৈণীয়েকে পানীৰ গ্লাচ আনি আগত দিলে। কাষত ঠিয় হৈ থাকিল কিবা লাগিব বুলি ভাবি। অপেক্ষাৰত। ঘৈণীয়েকৰ মুখলৈ চাই সুধিলে "কোনোবা আহিছিল নেকি?"

"হয়, ডি,এচ,পি শৰ্মাৰ ঘৈণীয়েক আৰু উষা বাইদেউ আহিছিল।"

"কিয়? কিবা সকাম আছিল নেকি?"

"ক্লাবলৈ নিব আহিছিল।"

"গলা নেকি?"

"হয়।"

তেওঁ ভাতখোৱা শেষ কৰি উঠি মুখ ধুই আহিল। ঘৈণীয়েকে গামোছাখন হাতত দিলে। তেওঁ মুখ মচিলে। তেওঁ অলপ শান্ত হৈ সুধিলে—'কেনে পালা?"

"ভাল লাগিল। ডেন্স ভাল হৈছিল।" তেওঁ জানে যে তিৰোতাৰ মন পাতল। গান-নাচ দেখিলে মন আৰু পাতল হয়। সেয়েহে আজি ঘৈণীয়েকৰ মনত নেব কিছু আশা বিছে। তেওঁ খাই বই উঠি বিচনাত উঠিল। ঘৈণীয়েকে বাচনবৰ্ত্তন বিলাক ঠাকঠিক কৰি থৈ কানিকাপোৰ সলাই বিচনাত উঠিল।

সেইদিনা ৰাতিহে যেন তেওঁলোকৰ ফুলশয্যাৰ লগ্ন মিলিল। আজি চাৰিমাহৰ পিছতহে মধু যামিনী।

পিচদিনা দুপৰীয়া খাই বই যাবলৈ ওলোৱাৰ সময়ত ঘৈণীয়েকে কলে—"গধুলী সোনকালে আহিব। ক্লাবলৈ যাম।

"বাৰু।' বুলি কৈ মুৰ দপিয়াই হাঁহি মাৰি বৰা ওলাই গ'ল। নাৰীৰ মন বুজা টান। এই সৌহাৰ্দৰ অন্তৰালত বা কি লুকাই আছে কোনে জানে।

গধুলী দুয়ো ক্লাবলৈ গ'ল। আজি কেইমাহৰ পিচত সস্ত্ৰীক আহি উপস্থিত হোৱাত বৰাক নানাজনে অভিনন্দন জনালে।

বলবীৰ সিং নামৰ পুলিচৰ লোকজনে আহি দুয়োকো নমস্কাৰ কৰিলে। বলবীৰ সিং ভলন্তীয়া পুলিচ অফিচাৰ। ৰবাই তেওঁক বৈৰণীয়েকৰ লগত চিনাকি কৰি দিলে। বয়সত খুব কম কিন্তু কামত পাকৈত অফিচাৰ বলবীৰ সিং। দেখাত দেখনিয়াৰ। পাঞ্জাবী লোক। দাৰি গোফ, ধুনীয়া, মুখখনৰ সুন্দৰ, সুঠাম চেহেৰা, যৌৱনৰ ভৰা নৈ বৈ গৈছে দেহৰ ওপৰেদি। পচিশ চাবিছ বছৰৰ লোক, মনো-মুগ্ধকৰ চাৱনি। লাৱণ্যৰ লাবন্যময়ী চেহেৰা দেখি সিঙৰ শৰীৰৰ ভিতৰেদি কিবা এটা নতুন তাৰিত প্ৰৱাহিত হৈ গ'ল। তাৰ চকু দুটাই যেন লাৱণ্যক বহু কথা কলে। লাৱণ্যৱতী লাৱণ্যই এই ভাষা বুজি পালে। চকুৰেই যেন উত্তৰ দিলে। ই হ'ল ডেকা ডেকেৰীৰ বয়সৰ আহ্বান।

নাচ গান চলিল। বলবীৰ সিঙে খুব ভালকৈ নাচিব জানে। সকলোৱে তাৰ ভাংৰা নাচ ভাল পায। সি নাচিলে সকলোৱে বাহ বাহ দিলে। নাচ গানৰ পিচত মদ্যপান কৰি সকলোৱে ঘৰাঘৰি গ'ল। লাৱণ্যহঁতো আহিল।

* * * * * *

এনেভাৱে বহুদিন পাৰ হৈ গ'ল। ৰবাৰ জীৱনৰ গতিধাৰাও বদলি হল। তেওঁ ভাবিলে যে বৈৰণীযেকে অনুশোচনা কৰি ফিৰি আহিছে। তেওঁ তাইক মৰম কৰিব ধৰিলে। লাৱণ্যয়ো বাংঢালী হৈ উঠিল।

ক্লাবলৈ যোৱা তেওঁলোকৰ দৈনন্দিন কাম যেন হৈ উঠিল।

বলবীৰ সিং ৰবা চাহাবৰ ঘৰলৈ ঘনকৈ অহা হ'ল। কেতিয়াবা ৰবাই যোৱাত পলম হলে লাৱণ্যই সিঙৰ লগতে ক্লাবলৈ যায়।

ক্ৰমে ক্ৰমে সিঙৰ লগত লাৱণ্যৰ ঘনিষ্টতা বাঢি গ'ল। এই ঘণিষ্টতাই দুয়োকো ভাৱ বিনিয়ম কৰাত সহায় কৰিলে। চেগ বুজি দুয়ো খিলঙৰ "লেক"ৰ পাৰলৈ ফুৰিবলৈ যোৱা হ'ল। ৰবাৰ অসাক্ষাতত দুয়ো লেকৰ পাৰত বহি অন্তৰৰ আবেগৰ কথা আৰম্ভ কৰিলে।

সুযোগ সন্ধানী নাৰীয়ে সুযোগ পালে আকাঙ্খা পুৰণ কৰি

নোলোৱাকৈ নাথাকে। লাৱণ্যয়ো তাকে কৰিলে।

প্ৰায় সমবয়সীয়া ডেকা ল'ৰা ছোৱালীক বিশ্বাস কৰিব নোৱাৰি। এবাৰ স্খলিত হলে তেওঁলোক আৰু ফিৰি আহিব নোৱাৰে। ইহঁতৰো অৱস্থা তেনেই হ'ল। মহিম বৰা আৰু লাৱণ্য চৌধুৰী ওৰফে লাৱণ্য বৰা স্বামী স্ত্ৰী কিন্তু বলবীৰ সিং আৰু লাৱণ্য বৰা প্ৰেমিক প্ৰেমিকা হ'ল। পৰিস্থিতিয়ে গভীৰ ৰূপ ললে। বুবু বা বা কৈ সকলোৰে মুখে মুখে এই কথা প্ৰচাৰ হ'ল। বৰাই ক্লাবলৈ যোৱা বন্ধ কৰিলে। বৈণীয়েকো মানা কৰিলে, কিন্তু লাৱণ্যই গিৰিয়েকৰ কথা নামানিলে। আনকি আগতকৈ বেচিকৈহে যোৱা কৰিলে আৰু খোলা খুলি ভাৱেই মদখোৱা আৰু নাচগান কৰা হ'ল ক্লাবৰ ভিতৰত।

সিদিনা ৰাতি গাৰ বজাত সিঙে তাইক ঘৰৰ ওচৰলৈ আগবঢ়াই থৈ গ'ল কাৰণ তাই বেচিকৈ মদ খাইছে। ঘৰ পোৱাত টলং পলংকৈ আহি ৰুমৰ দৰ্জাত টকা মাৰিলে। বৰা শুৱা নাছিল, দৰ্জা খুলি দিলে। তাই ভিতৰ সোমাল। বৰাই সুধিলে-"সিং গলনে?"

"কোন সিং। মই একো নাজানো।"

"তেন্তে তুমি কাৰ লগত আহিলা?

"অকলে আহিলো"

"মিছা কথা নকৰা।"

"মিছা কথা কবলৈ মোৰ কি দৰ্কাৰ? মই কাক ভয় কৰি মিছা কম? মই কাকো ভয় নকৰো।"

"এৰা, তুমি কাকো ভয় নকৰা। তোমাৰ স্বামীকো যাতে ভয় নকৰা তেন্তে আৰু কাক ভয় কৰিবা?"

"হয় মই আপোনাক ভয় নকৰো।"

"কিন্তু মই কৈ দিছো, তুমি সিঙৰ লগত ফুৰা বন্ধ কৰা। বহু বদনাম হৈছে।"

"থৈ দিয়ক আপোনাৰ বদনাম। আপোনাক মই কি দিয়া নাই? জীৱন যৌৱন সব দিছো; ইয়াৰ পিচত আৰু কি বিচাৰিছে?

মোৰ স্বাধীনতাত হস্তক্ষেপ নকৰিব।”

“মই মোৰ বদনাম সহ্য কৰিম? তোমাক মই সকলো স্বাধীনতা দিছো, কেৱল এটা কথাত মই স্বাধীনতা দিব নোৱাৰিম।”

“কিহত নোৱাৰিব?”

“পৰপুৰুষৰ সঙ্গ লাভত।”

“তেনেহলে মই কোনো পুৰুষৰে সঙ্গ নলম- আনকি আপোনাৰো।”

“তুমি শুই থাকা। মুখ বন্ধ কৰি শুই থাকা। আজিৰ পৰা তুমি মদো খাব নোৱাৰা।”

“হাঃ হাঃ মই মদ খাব নোৱাৰিম—মই কোনো পুৰুষৰে সঙ্গ নলম হাঃ হঃ।”

তাইৰ অস্থিৰ গতি দেখি বৰাই একো নকলে। পিচমুখ দি শুই থাকিল। তাই মজিয়াতে এখন কম্বল পাৰি শুই পৰিল।

ৰাতিপুৱাই উঠি কাৰো মাতবোল নাই। দুয়ো উঠি নিজৰ নিজৰ কামত গ'ল।

কেইদিনমানৰ পিচৰ কথা। দুয়োৰে মাতবোল বন্ধ হোৱাত ঘৰখনৰ অৱস্থা বিয়াৰ পিচৰ অৱস্থাৰ দৰে গোমোঠা হ'ল। সকলো নিষ্প্ৰভ। তাইৰ বদনামৰ কথা চাৰৰ বাকীবিলাকৰো জানিছে। তাই বুজি পালে। তাইৰ বৰ বেয়া লাগিল। নিজৰ সন্মান নষ্ট হলে কোনেও স্থিৰে থাকিব নোৱাৰে। তায়ো অস্থিৰ হৈ পৰিল। তাইৰ মনত পৰিল ফুলশয্যাৰ ৰাতি তাই গিৰিয়েকক কি কথা কৈছিল আৰু মনত কি প্ৰতিজ্ঞা কৰিছিল। “মই আপোনাৰ জীয়েকৰ তুল্য। সমান বয়সীয়া। মোৰ এজনে কিয় মোৰ দৰে এজনী কমবয়সীয়া ছোৱালী বিয়া কৰালে? ইয়াৰ প্ৰতিফল আপুনি পাব।” সেই প্ৰতিজ্ঞাৰ কথা তাইৰ মনত পৰিল। তাইৰ ভিতৰৰ হিংস্ৰ পশুটো জাগি উঠিল। তাই প্ৰতিশোধ লব, নিৰ্ম্মম প্ৰতিশোধ।

তাই তেওঁক এদিন ৰাতি সুধিলে—“আপুনি মোক কিয় বিয়া কৰাইছিল? তিৰোতা কৰিবলৈ নে চাকৰণি কৰিবলৈ বিয়া কৰাই-

ছিল? চাকৰণিৰ দৰে মোক শাসন কৰিছে।''

"মই তোমাক বিয়া কৰাইছিলো মোৰ গৃহিনী কৰিবলৈ আৰু মোৰ বংশ ৰক্ষা কৰিবলৈ।

"গৃহিনী কৰি বংশ ৰক্ষা কৰিবলৈহে মোক বিয়া কৰাইছিল?"

"এৰা গৃহিনী বা গৃহলক্ষ্মীৰূপে পাবলৈ বিয়া কৰাইছিলো, আৰু মোৰ বংশ ৰক্ষাৰ বাবে বিয়া কৰাইছিলো।

"সন্তান জন্মাবৰ বাবে?"

"এৰা, পুত্ৰাৰ্থে ক্ৰিয়তে ভাৰ্য্যা। পুত্ৰ লাভৰ কাৰণেহে ভাৰ্য্যা বিয়া কৰোৱা হয়। তুমি মোৰ গৃহিনী বা গৃহলক্ষ্মী নহলা আৰু সন্তান জন্মও নিদিলা, গতিকে তোমাৰ প্ৰয়োজন কি? মোৰ আৰু তোমাক প্ৰযোজন নহব। মই অতি সোনকালে তোমাক দাইভোৰ্চ কৰিম।'

এইবাৰ ভাই একো নবলে। ভীষণ খং উঠিল। ডাইভোৰ্চ কৰিব! কৰক! যিমান সোণকালে কৰে সিমানে মঙ্গল।

কিন্তু! কিন্তু তাৰ পিছৰ অৱস্থা ? তাই আৰু ভাবিব নোৱাৰিলে।

পিচদিনা ভাই 'লেকৰ' পাৰত সিঙক লগ ধৰি সকলো কথা বিবৰি কলে। সিঙে এটা হাঁহি মাৰি ক'লে—"ডাইভোৰ্চ কৰিলে ভালে হ'ব, তুমি মোৰে হবা।'

"ছিঃ তুমি তেনে কথা নকবা। তুমি মোৰ প্ৰেমিকহে— স্বামী নাহোৱা আৰু হবৰ যোগ্যতাও নাই।"

"তেন্তে তুমি মোক তোমাৰ উপভোগৰ কাৰণেহে ৰাখিছা?

"এৰা তুমি মোক উপভোগ কৰিব পাৰিবা। কিন্তু তুমি মোৰ গৰ্ভত সন্তান জন্ম দিব নোৱাৰিবা। তোমাৰ ঔৰষৰ সন্তান মই ধাৰণ নকৰো।"

'ইতিমধ্যে যদি সন্তান ধাৰণ কৰিছাহ কিজানিবা?''

"তোমাৰ কিয় মোৰ স্বামীৰ সন্তানো মই গৰ্ভত ধাৰণ কৰা নাই।"

"ই কেনেকৈ সম্ভৱ ?"

"আজি বিজ্ঞানৰ যুগত কিমান জন্ম নিৰোধৰ বস্তু ওলাইছে তুমি নাজানা ?"

"তুমি সাংঘাতিক নাৰী। বলা উঠা, ৰাতি হল, এই লেকৰ পাৰত থকা এতিয়া নিৰাপদ নহয়। বলা।"

দুয়ো উঠিল। বলবীৰ সিঙৰ মনত আজিহে খেলিলে যে এই ধুনীয়া গাভৰু গৰাকী ফেটী সাপৰ দৰে ধুনীয়া আৰু বিষাক্তও। এওঁৰ পৰা নিৰাপদ দূৰত্বত থকাই মঙ্গল।

*　　　*　　　*

সিদিনা ৰাতি তাই বহুত ভাবি-চিন্তি সিদ্ধান্ত কৰিলে যে বৰাৰ ঔৰসত তাই সন্তান জন্ম দিব আৰু বংশ ৰক্ষা কৰিব।

ক্রমে তাই গিৰিয়েকৰ কথা শুনা তিৰোতা হিচাবে বৰাৰ কথা মনা হ'ল। ৰবাক আকৌ হাত কৰিলে। তাইৰ কার্য্য সিদ্ধিৰ কাৰণে তাই গিৰিয়েকক আকৌ ক্রিড়নক হিচাবে ব্যৱহাৰ কৰিব। ছলনাময়ী নাৰীৰ ছলনা পুলিচ অফিচাৰ বৰাই বুজিব নোৱাৰিলে। কিছুদিন পিছত তেওঁ আকৌ তাইৰ হাত হৈ গ'ল। নাৰীৰ কূট-কৌশলত পুৰুষ সদায় পৰাজিত। তেওঁ ভাবিলে ঘৈণীয়েকৰ সুমতি হ'ল; তেওঁৰ কথা আখৰে আখৰে মনা হল। বৰা তাইৰ ওপৰত সন্তুষ্ট হল। তায়ো বুজিলে যে ৰূপৱতী নাৰীৰ ৰূপৰ মোহেৰে সকলো পুৰুষকে মোহিত কৰি পুতলা বনাব পাৰি।

তিনিমাহমান পিচত দেখা গ'ল যে লাৱণ্য অন্তঃসত্ত্বা হৈছে। এনেয়ে লাৱণ্যবতী তাতে অন্তঃসত্ত্বাৰ তিনিমাহ পিচত আকৌ দুগুণে ৰূপৱতী হৈ লাৱণ্যময়ী হৈ উঠিছে। তাইৰ কোমল নিমজ গালত নতুন ৰক্তৰ সঞ্চাৰে দুগুণে জেউতি চৰাইছে। প্রতি অঙ্গ-প্রত্যঙ্গ হৈ পৰিছে—মসৃণ, নিমজ আৰু সৌন্দৰ্য্যময়। আগৰ উগ্র তীব্র ৰূপে যেন মোট সলাই নম্র, গহীন ৰূপত পৰিণত হৈছে। মাজে মাজে গা-বন্ধজনিত কাৰণত হোৱা বমিত অস্বস্তি পায় যদিও গিৰিয়েকৰ হাত-ফুৰণিয়ে গা-মন শীতল কৰি দিয়ে। হাজাৰ কঠোৰ হলেও তাই

নাৰী। নাৰীসুলভ দুৰ্বলতাই তাইকো কোমল কৰি তোলে।

সাতমাহমানৰ পিচৰ কথা। তাইৰ কামনাৰ তীব্ৰজ্বালা উপশমিত হব ধৰিছে। তাই আৰু সিণ্ডৰ সান্নিধ্য বিচাৰি নাযায়। সিণ্ডেও অন্তঃসত্ত্বা ৰমণীৰ আলিঙ্গন বিচৰা নাই, কিন্তু মানসিক দুৰ্বলতা এটা তেওঁৰো আছি পৰে তাইৰ প্ৰতি। মৰম কৰি মূৰটো পিহিবৰ মন যায়; কিন্তু বিফল। তাই তাক সেই সুযোগ নিদিয়ে।

কেইমাহমান পিচত নাৰ্চিং হোমৰ পৰা তাই যেতিয়া ল'ৰাটোক কোলাত লৈ আহি গিৰিয়েকৰ ওচৰত তুলি ধৰে তেতিয়া ববাৰ আনন্দ চায় কোনে। আথে-বেথে তাইক গাত ধৰি লাহে লাহে ধৰি আনি গাড়ীত তুলি কাষত বহি লাবতি ধৰি ল'ৰাটোৰ ফালে চাই চাই পৰম তৃপ্তি লাভ কৰিলে। সন্তান পিতৃ চিত্তৰ আনন্দৰ প্ৰধান কাৰণ। পিতৃৰ কাৰণে তৃপ্তিৰ বস্তু একমাত্ৰ সন্তান। সন্তানহীনে এই আনন্দক অনুভব কৰিব নোৱাৰে

ছয়মাহ মান পাছতে লাৱণ্য পুনৰ সুস্থ হৈ উঠিল। ল'ৰাজন চালুকীয়া হৈছে। মৰম লগা হৈছে। সকলোৱে ধুনীয়া ল'ৰাজন দেখি একোটা চুমা খায়। বাপেকেও চুমা খায় কিন্তু এটা সন্দেহ থাকে মনত "কি জানো মোৰ ঔৰসজাত সন্তান? অলপ ডাঙৰ হলেহে জানিম।" তথাপি সান্ত্বনা লভে কাৰণ যাৰ মাটি তাৰ খেতি।

*　　　　*　　　　*

লাৱণ্যই সুস্থ হৈ আকৌ আগৰ স্বভাৱ ললে। তাই আকৌ সিণ্ডক বিচৰা হ'ল। আকৌ দুয়োৰো মিলন হব ধৰিলে। এই-বাৰ কিন্তু সিণ্ডুনে পাখ চাপি শখাবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। ববা আকৌ সন্তুষ্ট হ'ল।

ল'ৰাজনৰ বয়স এক-ডেৰ হৈ যোৱাৰ পিচত একৰকম ধৰিব পৰা হ'ল যে ল'ৰাজন বাপেক ববাৰ দৰেই হব। তেতিয়াহে ববা আশ্বস্ত হ'ল। সি যি কি নহওক হ তেওঁৰেই ঔৰষজাত সন্তান। ববাই তাতেই সান্ত্বনা লভিলে। ববাৰ মনত ধাৰণা হ'ল যে লাৱণ্যৰ যদিও লোকে বদনাম কৰে আচলতে তেওঁ ঠিক আছে। তথাপি মনৰ খুদুৰনি থাকি যায়।

সন্তান জন্ম দিয়াৰ পিচৰ পৰা লাৱণ্যৰ কৰ্তৃত্ব বাঢ়ি গ'ল। ঘৰ দুৱাৰ গৃহস্থীৰ আচল কৰ্ত্ৰী হৈ পৰিল। গিৰিয়েকেও তাইক গৃহিনীৰ মৰ্যাদা দিলে তাইৰ আদেশ মতে বহু ক্ষেত্ৰত চলা হ'ল বৰা।

দুবছৰ পাৰ হৈ গ'ল। ল'ৰা চালুকীয়া আৰু মৰম লগা হৈছে। তাইৰ মাক বাপেকেও আজি কালি গুৱাহাটীৰ পৰা আহি শ্বিলঙত থাকে। নাতিজনক মৰম কৰে, জোৱাঁইযেকক মৰম কৰে। বৰ সুখৰ সংসাৰ যেন অনুমান হয়।

সিদিনাৰাতি লাৱণ্যই গিৰিয়েকক কলে—"মই পৰহি বোম্বেলৈ যাম। গতিকে ধনক গুৱাহাটীত আজৰ তাত দি আহিম অহাকালি।"

"বোম্বেলৈ কিয় "

"ভ্ৰমণৰ কাৰণে।

"কোন যাব আৰু?"

"শৰ্মা, শৰ্মাৰ ঘৈণীয়েক, মেধি আৰু ডেখেতৰ পৰিবাৰ আৰু মই।"

"মইতো যাব নোৱাৰিম। তুমি অকলে পাৰিবা?"

"ইমানবোৰ মানুহ থাকিব বিয় নোৱাৰিম পাৰিম।"

"আৰু কোন যাব? সিঙো যাব নেকি " তাই নেমেনা সেমেনি কৰিলে। বৰাৰ চকু ঠিয় হ'ল। কঠোৰ ভাবে কলে—"তুমি যাব নোৱাৰা।"

"মই যামেই কথা দিছো।" তাই দৃঢ়ভাবে কয়। বৰাই আদেশৰ সুৰত কয়—"তুমি যাব নোৱাৰা। যাব নিদিও।"

তাই বাঘিনীৰ দৰে কৈ উঠিল—"মই যামেই।" এনেকৈ কৈ তাই ওলাই আহিল। বৰাৰ বৰ খং উঠিল কিন্তু উদ্ধত স্ত্ৰীক শাসন কৰাৰ ক্ষমতা তেওঁৰ নাই। অফিচত যিবিলাক অফিচাৰ কঢ়া আৰু শাসনত অতি কঠোৰ তেওঁলোকক তলতীয়া কৰ্মচাৰীযে বাঘৰ নিচিনা ভয় কৰে কিন্তু সেই অফিচাৰ বিলাকৰ বেচি ভাগেই ঘৰত গৃহিনীৰ ওচৰত হাওলেৰীয়া মেকুৰীৰ দৰে। অফিচত বৰ মতা, ঘৰত হলে লোটা সোতা। অফিচত বাঘ—ঘৰত মেকুৰী। বৰাৰ অৱস্থা তেনে।

তেওঁ আৰু একো মাতিব নোৱাৰিলে।

পিচদিনা ৰাতিপুৱা দাবি খুৱাই উঠি ৰবাই গা ধুবলৈ বাথ-ৰুমত সোমাইছে। এনেতে সিঙে এম্বেচেদৰ গাড়ীখন লৈ আহি বাটতে ৰাখি লাৱণ্যক ইঙ্গিত কৰিলে। লাৱণ্যই ইতিমধ্যে ওলায়ে আছিল। তাই ল'ৰাটিক কোলাত লৈ বাথৰুমৰ ওচৰলৈ আহি ৰবাক মাত দিলে—

"মই গুৱাহাটীলৈ যাওঁ।" ৰবাই বাথৰুমৰ দৰ্জা খুলি তাইক দেখি কলে—"তোমাক যাবলৈ মই মানা কৰিছো নহয়। যাব নোৱাৰা।"

"মই যামেই। আজি গুৱাহাটীত থাকি কালি বোম্বেলৈ যাম। ধনক আইক ৰাখিব কম। এসপ্তাহৰ ভিতৰতে ঘূৰিম।"

"যাব নোৱাৰা।"

"নহয় মই যামেই। মই আহিলো, এই কোচা চাবি।" এই বুলি কৈ আলমাৰীৰ চাবি কোচা দলি মাৰি বাথৰুমৰ ভিতৰত পৰাকৈ দিলে আৰু বেগাই ওলাই আহিল। ৰবাই মাত লগালে—

"গুৱাহাটীৰ কাৰ লগত যাবা।"

"সিঙৰ লগত।" এইবুলি কৈয়ে বেগাই ওলাই আহি সিঙৰ গাড়ীত উঠি তৎক্ষণাত গুচি গ'ল।

সিঙৰ লগত যাব বুলি শুনি ৰবা লাহে লাহে ঢলি পৰিল আৰু বাথৰুমত এটা ডাঙৰ শব্দ হ'ল। শব্দ শুনি চাকৰটো বাথ-ৰুমলৈ দৌৰি আহিল আৰু ৰবাক পৰি থকা দেখি ওচৰলৈ দৌৰি গৈ দেখে যে ৰবাই চকুমুদি পৰি আছে। সি টানকৈ চিঞৰ মাৰি দিলে। তেতিয়া ঘৰৰ সকলো দৌৰি আহিল। কাষৰ মানুহো আহিল। থানাত খবৰ দিলে। পুলিচৰ মানুহ দৌৰি আহি দেখে যে ৰবা ঢুকাইছে। সকলোৱে হুৰাহুৰা লগাই দিলে। ডাক্তৰৰ ব্যৱস্থা কৰা হ'ল, কিন্তু কি হ'ব সকলো শেষ হৈ গৈছে কিছু সময় আগতে।

গুৱাহাটীৰ শহুৰৰ ঘৰলৈ ফোন কৰা হ'ল। শহুৰেকে ফোন

ধৰাৰ লগে লগে জানিলে যে জোৱায়েকে ৰাতিপুৱা বাথৰুমত পৰি ঢুকাল। ঘৰত হুৱাদুৱা লাগি পৰিল। তেওঁলোক খ্বিলঙলৈ যাবলৈ সাজু হ'ল। এনেতে গৈ লাৱণ্য ওলালহি।

লাৱণ্যক দেখি মাক বাপেকে কান্দি কাটি হুলুস্থুল লগাই দিলে। "কি হৈছে" বুলি লাৱণ্যই মাকক প্ৰশ্ন কৰাত মাকে ফোনৰ কথা কলে "এইমাত্ৰ মই তেওঁক বাথৰুমত চাবি কোচা দি এৰি আহিছো। এই কথা মিচা। কোনোবাই ষড়যন্ত্ৰ কৰি ফোন কৰিছে।" বাপেকে কলে—"মই নিজে ফোন ধৰিছো, কথা মিচা নহয় নিশ্চয়।" বাপেকৰ কথা শুনি তাই একো থিৰ কৰিব পৰা নাই। তাইৰ উগুল থুগুল লাগিল। ঘৰখনত হুলুস্থুল লাগিছে। সকলোৱে কান্দিছে। ফেকুৰী ফেকুৰী কান্দিব ধৰিলে। ঘৰখনত কান্দোনৰ ৰোল উঠিল।

কান্দি-কাটি মাক-বাপেক, ককায়েক আৰু লাৱণ্যই ল'ৰাজনক লৈ বাপেকৰ গাড়ীত উঠি খ্বিলঙলৈ পুনৰ ফিৰিল। হতভাগা বলবীৰ সিঙে অকলে অকলে গাড়ী লৈ ৰাওনা হ'ল খ্বিলং অভিমুখে।

খ্বিলঙৰ ঘৰত আহি দেখে যে গিৰিয়েকৰ মৰা-শ চোতালত উলিয়াই পলিচৰ মানুহে আগুৰি আছে। ঘটনা দেখি তাই চোতালতে ঢাচ কৰি পৰি গ'ল আৰু মূৰ্চ্ছা গ'ল। মাক বাপেক ককায়েকে মূৰে-কপালে হাত দি হুৰাওৰাবে কান্দিব ধৰিলে। এক করুণ নাটকৰ দৃশ্য যেন ভাহি উঠিল সকলোৰে চকুৰ সমুখত।

* * * *

অন্ত্যেষ্টিক্ৰিয়া শেষ হোৱাৰ পিচত বিধবাৰ সাজ পৰিধান কৰি সকলো অলঙ্কাৰ বৰ্জিতা হৈ যেতিয়া মলিন মুখে অসামান্যা ৰূপহী লাৱণ্যময়ী লাবণ্যই পুতেকক কোলাত লৈ পিতৃগৃহ অভিমুখে গুৱাহাটীলৈ ৰাওনা হ'ল তেতিয়া পুলিচ থানাৰ পুলিচ অফিচাৰ সহ পুলিচ বিলাকৰ চকুলো ওলাল। হাজাৰ হলেও লাৱণ্য নাৰী। জীৱনৰ মধুৰ দিনৰ এনেকৈ অপ্ৰত্যাশিতভাবে সামৰণি পৰাত সকলোৰে অন্তৰত শোকৰ অশ্ৰু প্ৰৱাহিত হ'ল। সকলোকে হাতযোৰ কৰি লাৱণ্যই

ক'লে—"মই গুৱাহাটীলৈ ওলালো। মোৰ আৰু ইয়াত কোনো নাই। মই আজিহে জানিলো মই অকলশৰীয়া বিধবা নাৰী। আপোনালোকক মই নমস্কাৰ কৰিছো মোৰ শত শত দায় দোষ মাৰ্জনা কৰিব।" তাই ফেকুৰী ফেকুৰী কান্দি উঠিল। তাইৰ কান্দোনত সকলোৱে চকুলো ওলাল। তাই সিদায় মাগী থানাৰ পৰা ওলাই আহিল।

এই সময়ত বলবীৰ সিং তাত উপস্থিত নাছিল। আজি তাৰ অন্তৰ দেই গ'ল। সি লাজ অপমান আৰু দুখত মুখ তুলিব নোৱাৰা হল। সি তাইক আহি বাটত লগ ধৰিলে। আজি সি নিজকে দোষী দৰে অনুভৱ কৰিছে। সেইবাবে চকুলো মচি তাইক ক'লে—'মোক ক্ষমা কৰা মিচেচ বৰা, মই মহা অপৰাধী। মই তোমাৰ জীৱনৰ শোক-দুখৰ কাৰণ। মই ক্ষমাৰ অযোগ্য, কিন্তু তথাপি মই ক্ষমা চাইছো। তুমি মোক ক্ষমা নকৰিলে মই শান্তি নাপাম।" সি তাইৰ মুখৰফালে বৰ কৰুণ দৃষ্টিৰে চাই ৰ'ল। লাৱণ্যাই তাৰ মুখৰ ফালে চাই ক'লে—'তোমাৰ কোনো দোষ নাই সিং—ই মোৰ পাপৰ প্ৰায়শ্চিত্ত। মই মহা পাপীনী আৰু মই তোমাকো মহাপাপত লিপ্ত কৰাইছিলো। তোমাৰ কোনো দোষ নাই, দোষ মোৰহে। গতিকে তুমি ক্ষমা খুজিব নালাগে। কৃতকৰ্মৰ ফল মই হাতে হাতে পালো।" তাই গহীন হৈ গ'ল আৰু তাৰ ওচৰৰ পৰা আঁতৰি আহি গাড়ীত উঠিল।

বিবেকৰ দংশন তাইৰ আৰম্ভ হ'ল। এতিয়াহে তাই উপলব্ধি কৰিলে তাই জীৱনত কি হেৰুৱালে আৰু জীৱনত কি ভুল কৰিলে।

——

সান্তনা

সিযো এটা দিন আছিল। ভাৰতৰ স্বাধীনতা আন্দোলনত অসহযোগ আৰম্ভ হয় মহাত্মাগান্ধীৰ নেতৃত্বত অসমত তেতিয়া কংগ্রেছৰ নেতা আছিল নবীনচন্দ্ৰ বৰদলৈ। তেওঁৰ নেতৃত্বতে অসমত স্বাধীনতাৰ আন্দোলন চলিছিল। শেষত ইংৰাজ চৰকাৰৰ হাতত বৰদলৈদেৱে কাৰাবাস খাটিব লগা হৈছিল। এই গৰাকী নেতাৰ লগতে কংগ্রেছৰ অসহযোগ আন্দোলনত অসমৰ ছাত্ৰ-ছাত্রী, ডেকা গাভৰু সকলোৱে জঁপিয়াই পৰিছিল।

এই আন্দোলনতে অসমৰ চহৰে নগৰে গাৱেঁ ভূঁয়ে আবাল-বৃদ্ধ বনিতাই অসহযোগ কৰিছিল। তাৰে ভিতৰৰে দোগাৰ সত্ৰৰ সত্ৰাধিকাৰ পদ্মকান্ত গোস্বামীও এজন। তেওঁৰে সোঁহাত স্বৰূপ শ্যামসুধৰ ডেকা এজন দুৰ্ধৰ্ষ আন্দোলনকাৰী ডেকা। তেওঁ সেই অঞ্চলৰ সমূহ ৰাইজক একত্ৰিত কৰি আন্দোলনৰ গতি তীব্ৰ কৰি তুলিছিল। শেষত দুয়োজন ব্যক্তিয়ে জেল খাটিব লগাত পৰিছিল। জেলত গৈ তেওঁলোকে নবীনচন্দ্ৰ বৰদলৈক লগ পালে। তেওঁৰ লগতে কেইবা-মাহো জেলত থাকিব লগা হৈছিল।

গোস্বামীৰ আৰ্থিক অৱস্থা টনকিয়াল আৰু ডেকাৰ আৰ্থিক অৱস্থা শোচনীয়। গোস্বামী সংস্কৃতৰ বিদগ্ধ পণ্ডিত আৰু সত্ৰৰ ফালৰ পৰাও যথেষ্ট সন্মান লাভ কৰিছিল তেওঁৰ পৈত্ৰিক সম্পত্তি মাটি-বাৰীও অধিক আৰু একান্নবৰ্ত্তী পৰিয়াল হিচাবে খোৱালোৱাতো কোনো অসুবিধা নাছিল, কিন্তু ডেকাৰ বেলিকা তেনে নাছিল। পৈত্ৰিক সম্পত্তি বহুত আছিল যদিও তেওঁ ৰাজহুৱা কামত দিন ৰাতি খাটি থাকিব লগা হোৱাত লাহে লাহে সকলো ভূ-সম্পত্তি এবিঘা দুবিঘাকৈ বিক্ৰি কৰিব লগা হৈছিল। তাৰ উপৰি অণ্ঠী বণ্ঠী আৰু দুখীয়া ছাত্ৰ ছাত্ৰীক পঢ়াৰ খৰছ বহন কৰি প্ৰায় উপান্ত হবৰ উপক্ৰম হৈছিল। এই মহৎ ত্যাগ আৰু গুণৰ বাবে ডেকা সমাজৰ

অতি প্ৰিয় পাত্ৰ হৈছিল সঁচা ; কিন্তু তেওঁৰ ঘৰৰ অৱস্থা অতি দুখ লগা হৈছিল। আনকি শেষত জেলত পৰা সময়ত ঘৰৰ ল'ৰা তিৰোতা আদিয়ে লঘোণ পৰা অৱস্থা হৈছিল। তথাপি ডেকাৰ সেই বিষয়ত কোনো চিন্তা ভাৱনা নাছিল,—চিন্তা কেৱল কেনেকৈ ভাৰতবৰ্ষ ইংৰাজৰ হাতৰ পৰা মুক্ত হৈ স্বাধীন হয় তাৰে আৰু তাৰ কাৰণেই অসহযোগ আন্দোলনত দেহেকেহে খাটিছিল। গোস্বামীয়ে কিন্তু এই কথা ভালকৈ জানিছিল আৰু আপোন ভোলা ডেকাৰ ঘৰৰ খবৰ খাতি জেলৰ ভিতৰত থাকিও কৰি আছিল। তেওঁ জানিছিল যে ডেকাৰ ঘৰত লঘোন পৰিব, গতিকে তেওঁৰ ঘৰলৈ চিঠি লিখি দিলে যে ডেকাৰ ঘৰত যেন চাউল দিয়া হয়। সেই চিঠিৰ মৰ্মে গোস্বামীৰ ঘৰৰ পৰা চাউল পঠোৱা হৈছিল। দুইজন গুৰু-শিষ্যৰ দৰে বন্ধু আছিল।

জেলৰ পৰা ওলাই অহাৰ কেইবাবছৰ পিচত এবাৰ জাগাৰা অঞ্চলৰ পঞ্চায়ত নিৰ্ব্বাচনত ডেকা পঞ্চায়তৰ (সদস্য) মেম্বাৰ হৈছিল। বহুভোটৰ ব্যৱধানত প্ৰতিপক্ষক পৰাস্ত কৰিছিল। তেতিয়াৰ পৰাই ডেকাক মানুহে মেম্বাৰ বুলিহে মতা আৰম্ভ কৰিছিল। তাৰ পিচত তেওঁ পঞ্চায়তৰ সভাপতিও হৈছিল . কিন্তু তেতিয়াও লোকে তেওঁক মেম্বাৰ বুলিহে মাতিছিল। নামজ্বলা মণ্ডল এজন শেষত কাননগোলৈ প্ৰমোচন পালেও লোকে তেওঁক মণ্ডল বুলিহে মাতে কাৰণ সমাজত এবাৰ যি নামেৰে জনাজাত হয় শেষলৈয়ো তেওঁক মানুহে সেই নামেৰেই মাতে তেহেলৈ তেওঁ যিমানে ডাঙৰ নহওঁক। এয়ে স্থিতিশীল সমাজৰ চাৰিত্ৰিক লক্ষণ। ডেকাৰ ক্ষেত্ৰতো সেয়ে ঘটিছিল। ডেকাক মানুহে মেম্বাৰ বুলিযে মাতিছিল। সমাজৰ অতি মৰমৰ সন্মানৰ পাত্ৰ আছিল মেম্বাৰ শ্যামসুধৰ ডেকা। মৃত্যুৰ সময়লৈ আনকি মৃত্যুৰ পিচতো মেম্বাৰলৈ সেই অঞ্চলৰ মানুহে শ্ৰদ্ধা আৰু সন্মান জনাইছিল। সমাজৰ বাবে জীৱনৰ সৰ্ব্বচ্চ ত্যাগ কৰি সমাজ সেৱা কৰাজনৰ ধনৰ অভাৱ হলেওঁ মানৰ অভাব নহয়। মেম্বাৰ তাৰ সাক্ষী।

মেম্বাৰ বৰ সাৱধানী লোক আছিল। বৃহৎ সমাজএখনত কথা কওঁতে যেনেকৈ সাৱধানে কথাকৈ সমাজৰ সকলো শ্ৰেণী লোকৰে প্ৰিয়-

পাত্র হৈছিল তেনেকৈ আৰ্থিক অনাটনত পৰিও বৰ সাবধানেৰে ঘৰ এনেভাৱে চলাইছিল যে তেওঁ যেন এজন আধ্যবন্ত লোকহে। সাধাৰণ শ্ৰেণীৰ মানুহৰ পৰা উচ্চশ্ৰেণীৰ লোক আনকি মন্ত্ৰী এম, এল, এ সকলেও ডেকাৰ ঘৰলৈ আহি যথা ৰীতিৰে আতিথ্য পাইছিল। তেওঁ কাৰো ওচৰত হাত নাপাতিছিল বৰং বিপদত আনক সহায়হে কৰিছিল। কোনোলোকে তেওঁৰ ওচৰৰ পৰা ফিৰি যাব নালাগিছিল। তেওঁ সমাজৰ নিৰ্ভৰযোগ্য লোক আছিল।

ইফালে গোস্বামী প্ৰভুও ভোলানাথ পুৰুষ আছিল। কোনো ব্যক্তি তেওঁৰ পৰা বিমুখ নহৈছিল। গোস্বামীৰ উদাৰতা আৰু বদান্যতাৰ কথা সেই অঞ্চলৰ সকলো মানুহৰে মুখে মুখে আছিল। সত্ৰাধিকাৰ প্ৰভু অকল সত্ৰাধিকাৰে নাছিল বৰং মানুহৰ হৃদয়-অধিকাৰ আছিল। মানুহৰ দুখ বেদনা অনুভৱ কৰি দুখীত জনক সহায় কৰা তেওঁৰ জীৱনৰ ব্ৰত আছিল। সেয়েহে দুখীয়া শ্ৰেণীৰলোকে গোস্বামীক সাক্ষাৎ ঈশ্বৰ প্ৰভু যেন দেখিছিল। এই শান্ত সৌম্য পুৰুষজনৰ হৃদয় অতি বিশাল আৰু মন অতি পবিত্ৰ আছিল, সেয়েহে প্ৰভুক সকলোৱে শ্ৰদ্ধাভক্তি কৰিছিল। গোস্বামী আৰু ডেকা দুয়ো পৰম মিত্ৰ আছিল। এজন ব্ৰাহ্মণ আৰু আনজন সুদিৰ। কিন্তু কি অপূৰ্ব প্ৰীতি। আজিৰ দৰে সেই সময়ত ব্ৰাহ্মণ সুদিৰৰ ভেদভাব ইমান প্ৰকট নাছিল। আজি কালি বামুণ সুদিৰক লৈ যেনে ভিন্নভাৱৰ সৃষ্টি হৈছে, তেতিয়া তেনে নাছিল। এওঁলোক দুয়োৰ মাজতো তাৰ লেখ মানো নাছিল। সেই দিনৰ কথা ভাবিলে আজি সপোন সপোন যেন লাগে। বামুণ সুদিৰৰ যুজখন যে আজিহে আৰম্ভ হ'ল আৰু জাত পাতৰ ৰাজনীতি কৰা সকলৰ ৰাজনৈতিক চল চাতুৰীৰ কোৱত সমাজত বিভেদৰ বীজ সিঁচৰিত হ'ল। এই জাতপাত, সৰু বৰ বিচাৰ ৰাজনীতিৰ কূটনীতি মাত্ৰ। ইয়াৰ বাবে ৰাজনৈতিক নেতাসকলেই দায়ী।

ইমান সময়ে এওঁলোকৰ বিষয়ে ইমানবোৰ কথা কোৱাৰ উদ্দেশ্য কোনো উদ্দেশ্য ধৰ্মী প্ৰশংসাবাদৰ বাবে নহয়, কেৱল এটা ঘটনাৰ বাবেহে কোৱা হৈছে। এই ঘটনাৰ নায়ক এওঁলোক দুজন আৰু

সেই বাবেহে নায়ক দুজনৰ পূৰ্ব্ব পৰিচয় আৰু অপূৰ্ব্ব প্ৰীতিৰ পৰিচয় দিয়া হ'ল।

ঘটনাটো ঘটিছিল এনেভাবে—

এদিনাখন গোস্বামী প্ৰভুৱে গুৱাহাটীৰ পৰা ৰেলেৰে নলবাৰী লৈ আহি নলবাৰীৰ পৰা জাগাবাৰ ঘৰলৈ আহিছিল। ঘৰপাই প্ৰভুৱে দেখে যে তেওঁৰ চোলাৰ জেপৰ পৰা কোনোবাই একুৰি সতৰ টকা সৰকালে। নলবাৰীত মোনাখন চাই দেখে যে মোনাখনৰ তলৰ ফালে কটা আৰু টকা এটাও নাই। গোস্বামীয়ে বুজিলে যে কোনোবা জেপকটা (পকেটমাৰা) ব্যৱসায়ীয়ে এই জেপকাটিয়ে তৰি চলি পুহি আছে। তেওঁ এবাৰ চিন্তা কৰিলে আৰু হাঁহিলে। ইমানদিনে কোনো দিন এনে ঘটনা ঘটা নাছিল। ই বৰ লাজৰো কথা, এনেহেন সাৱধানী মানুহ এজনৰ জেপৰ পৰা জেপলুকাই জেপ কাটি টকা নিবলৈ পালে কেনেকৈ। মানুহে শুনিলে নিশ্চয় হাঁহিব আৰু প্ৰভুক বৰ অসাবধানী মানুহ বুলি হেয়জ্ঞান কৰিব। তাকে ভাবি গোস্বামী প্ৰভুৱে কথাষাৰ কাকো নকবলৈ স্থিৰ কৰিলে। পিচে পৰিবাৰৰ আগত কবনে নকয় তাকে ভাবিলে। কলে জানোচা পৰিবাৰেও কিবা বেলবুং লোক বুলি জ্ঞান কৰে তেতিয়া কি হব? গোস্বামীয়ে বহু কথা চিন্তা কৰি আহিছে। শেষত ঘৰ পাই ভাবিলে যে ইমান বোৰ টকা পকেটমাৰে নিলে, তথাপি ঘৰৰ গৃহিনীয়ে নাজানিলে বৰ বেয়া কথা হব, কাৰণ ঘৰৰ যাবতীয় খৰচপাতি আই গোসানীয়ে কৰে আৰু শেষত এই টকাৰ হিচাবো এদিন ওলাব, কাৰণ একুৰি সতৰ টকাত প্ৰায় ওঠৰ মোন ধান পোৱা যায়। সেই সময়ত ধানৰ মোনে দুই টকাহে আছিল। বস্ত্ৰ বাহানিৰ দাম অতি কম আছিল, আজিৰ দৰে মহঙা নহয়। তেতিয়া বস্তুৰ আকাল নাছিল—টকাৰহে আকাল আছিল।

খাইবৈ উঠি প্ৰভুৱে গোসানীক মাতি আনি মনে মনে কলে—"অ' শুনিছানে নাপিতৰ মাক (নাপিতি মানে নাউপিতি অৰ্থাৎ সক ল'ৰা) আজি এটা বৰ ডাঙৰ কথা হ'ল হে।"

"কি কথা" গোসানীয়ে সুধিলে।

গোসাঁয়ে লাহেকৈ কলে—"আজি মোৰ পকেটমাৰি একুৰি সত্তৰ টকা নিলে।"

"কি পকেটমাৰি ?" গোসানীয়ে সুধিলে। গোস্বামী শিক্ষিত, সংস্কৃতৰ উপাধিধাৰী পণ্ডিত আৰু ৰসজ্ঞলোক। কিন্তু গোসানী ? সেই দিনত ছোৱালী অশিক্ষিতা আছিল কাৰণ স্ত্ৰীশিক্ষাৰ প্ৰচাৰ নাছিল। ল'ৰাৰ লগত ছোৱালী পঢ়িবলৈ স্কুললৈ গলে চৰিত্ৰৰ দোষ হ'ব বুলি ভাবি অভিভাৱকে ছোৱালীক স্কুললৈ যোৱাতো নিষেধ কৰিছিল, কলেজৰ কথাটো সুদূৰপৰাহত। গতিকে গোসানীৰ শিক্ষা ঘৰতেহে হৈছিল; তেওঁ পোকেট মাৰা কি বস্তু বা কেনে জন্তু চিনি নাপাইছিল। সেইবাবে বৰ কৌতুহলবশতঃ সুধিলে। গোস্বামীয়ে ৰগৰ কৰি কলে—"জেপলুক্কা"

"কি জেপলুক্কা, মই বুজি নাপাওঁ, অসমীয়াত কওঁক।"

"অসমীয়াতে কৈছো, জেপলুক্কা অসমীয়া শব্দ - ই সংস্কৃত বা ইংৰাজী শব্দ নহয়।"

"নাই মই বুজি পোৱা নাই। বুজাই কওক।"

"জেপ" মানে চোলাৰ মোনা আৰু লুক্কা মানে খুচৰি বাহিৰ কৰি নিয়া অৰ্থাৎ চোলাৰ মোনাৰ পৰা মনে মনে টকা চুৰ কৰি নিয়া বুজিলা নে ?"

"অ' বুজিছো। পিচে কেনেকৈ নিলে ?"

"মই ৰেলত বহি আহোতে কোনোবা অসতৰ্ক মুহূৰ্ত্তত কোনোবা মহাপুৰুষে মোৰ মোনাখন তলফালেদি কাটি টকাখিনি উলিয়াই নি মোৰ মোনাখন পাতল কৰি থলে। ৰেলৰ পৰা নামি নলবাৰীতহে মই গম পালো যে মোৰ টকা কেইটা কোনোবা পকেটমৰা ব্যৱসায়ে তাৰ তিৰি চলি পুহিবলৈ নিলে।"

"ছিঃ এনে অসাৱধানীয়লোক নে আপুনি ? নিজৰ পোকেটখন কাটি টকা নিলেও আপুনি গম নাপায় ?"

"হা! হা! ডাঙৰকৈ নকবা, সক সকৈ কোৱা, ল'ৰাহঁতে শুনিব।" "বৰ লাজৰ কথা এইবোৰ।"

"এৰা বৰ লাজৰ কথা, কাকো নকবা। মই তোমাৰ আগতহে কৈছো।

"ইমানবোৰ টকা লোকে নিলে। বৰ বেয়া লাগিল।" গোসানীয়ে দুখ কৰিলে।

"হ'ক দে নাপিতিৰ মাক ; যিয়ে নিছে তাৰোতো ল'ৰাছোৱালী আছে, আৰু সিয়েতো এই ব্যৱসায় কৰিয়ে তিৰি চলি পুহি আছে। নিয়ক দে, বেচেৰাই জাৰৰ কাপোৰ কাণিখিনিকে ল'ৰা তিৰোতাক দিব পাৰিব।"

"চোৰৰ ল'ৰা-ছোৱালীৰ কাৰণে ভাবক কেনেকৈ জাৰৰ কাপোৰ লয় আৰু নিজৰ ল'ৰা তিৰোতাৰ কথা এৰক।"

"হেৰা গোসানী। এই কেইটা টকা নিলেও তোমাৰ ল'ৰা-ছোৱালী খাবলৈ নাপাই নমৰে আৰু কাণি কাপোৰৰো অভাৱ নহয়। ইমান বেজাৰ পাইছা কিয় ?"

"হব, হব, আপোনাৰ অসতৰ্কতাৰ বাবে ধন হেৰাব আৰু আপুনিয়ে আনন্দ কৰিব ? মইহে বেজাৰ পাওঁনে, আপুনি নাপায় ? "মেম্বাৰে শুনিলে কি কব ?"

"বেজাৰ পালেনো কি হব। টকাবোৰ বাৰু ফিৰি আহিবনে ? নিছে নিয়ক গাৰ মল। ধন সম্পতি গাৰ মল বুলি ভাবিবা। ই এৰিলেও গাৰ চালে নেৰে। দুখ নকৰিবা।"

প্ৰভুৰ ধনৰ প্ৰতি অনাশক্তি দেখি গোসানী ঘৰৰ ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল আৰু গোসাঁয়ে বাহিৰৰ ফালে বাটলৈ ওলাই আহিল।

বাট ওলাই আহি হঠাতে দেখা পালে শ্যমন্ত ডেকাক। ডেকাই বিষন্নমনে আহিছে। চিৰহাস্য মুখখন মলিন—বিষাদক্লিষ্ট। গোসাঁয়ে হাঁহি মাৰি মাত লগালে—"অ' মেম্বাৰ দেখো ? আহা আহা। মই তোমাৰ কথাকে ভাবিছিলো বোলো আজি মেম্বাৰক লগ পালে বৰ ভাল আছিল। পিচে তুমি আহিয়ে পালা তোমাৰ বৰ আয়ুষ। আহা ভিতৰলৈ।"

গোসাঁয়ে ডেকাক ভিতৰলৈ লৈ গ'ল। ভিতৰ চৰাত দুয়ো বহিল। ডেকা বহাৰ পিচত গোসাঁয়ে ডেকাক সুধিলে—

"কি খবৰ ডেকা, আজি দেখো তোমাৰ মলিন মুখ। কিয় ? কি হৈছে ?"

বৰ গহীনভাবে ভেকাই কলে—“এটা বৰ ডাঙৰ ঘটনা ঘটিল প্ৰভু।”

“কি ঘটনা ?” বৰ কৌতুহলেৰে সুধিলে গোস্বামীয়ে।

‘কিনো হব। মোৰ আজি পকেট মাৰিলে প্ৰভু।”

“পকেট মাৰিলে ? তোমাৰ দৰে ইমান সাবধানী মানুহ এজনৰ পকেট মাৰিলে কেনেকৈ ?”

“মই যোৱা পৰহিয়ে টংলালৈ গৈছিলো বিনন্দৰ তালৈ এটা ঘৰুৱা সকামত তেওঁক মই বৰ মৰম কৰো, তেৱোঁ মোক বৰ ভাল পায়। তেওঁৰ ছোৱালীজনীৰ বাবে মই এটা ল'ৰাৰ চেষ্টা কৰি আছো। তেজপুৰত টা ল'ৰাৰ সন্ধান পাইছো। সেই বিষয়ে আলোচনা কৰিবৰ বাবে গৈছিলো যোৱা কালি কথাবোৰ আলোচনা কৰি আজি ঘৰলৈ আহিলো। অহাকালি মই তেজপুৰলৈ যাব লাগিব। দৰাঘৰৰ লগত আলোচনা কৰি কিবা বুদ্ধি কৰি ছোৱালী-জনীক দিব পাৰিলে বিনন্দৰ মূৰৰ বোজা এটা আতৰে। তেওঁক ঈশ্বৰে ধন দান, ল'ৰা-ছোৱালী দিছে। কিন্তু ছোৱালী বিয়া দিয়া কম কথা নহয়, আপুনি জানেই। মোক তেওঁ টানে মস্কিলে বহুত সহায় কৰে। গতিকে এযো তেওঁৰ এই ফেৰা উপকাৰ কৰিব পাৰিলে ঋণ সুজা যেন যাম। তাকে ভাবি তেজপুৰলৈ যাম বুলি ওলাই-ছিলো। ইফালে ৰাজহুৱা কামৰ হেঁচাত আজি দুমাহে মই ঘৰৰ ফালে চকু দিব পৰা নাই। ঘৰত চাউল নাই। সেই দেখি চাউল এমোনমান আৰু টকা দহোটামান বজাৰ খৰচৰ বাবে দি মই তেজপুৰলৈ যাম বুলি ভাবিছিলো। বিনন্দই মোক বৰ শ্ৰদ্ধা ভক্তি কৰে। মোৰ অৱস্থা তেওঁ বুজে আৰু মই নকলেও তেওঁ মাজে সময়ে টকা পঠায়। যোৱা কালিও মোৰ ঘৰৰ খৰচ আৰু তেজপুৰলৈ যোৱা খৰচৰ বাবে মোক এশ টকা দিছিল। মই চাউল মোন কিনি দি টকাখিনি পৰিবাৰক দি অহা কালি তেজপুৰলৈ যাম বুলি ভাবি আহোতে বাটতে বাছগাড়ীৰ ভিতৰতে কোনোবা পকেটমাৰাই মোৰ মোনাৰ পৰা টকাখিনি সৰকালে। মই ঘৰত আহি যে চাওঁ, মোৰ টকা নাই। মই মহা বিপদত পৰিলো।”

"কিমান নিলে ?"

"এশ। দিয়া টকাখিনি সোপাকে নিলে।"

"আৰু তোমাৰ নিজৰ টকা আছিল নে ?"

"নিজৰ টকা মোৰ নাছিলেই। এতিয়া মই কি কৰো প্ৰভু : ভাবিয়ে পোৱা নাই। তেজপুৰলৈ যাবই লাগিব নহলে তেওঁ মোক ভুল বুজিব। গোটেই টকাখিনিকে মই আত্মসাৎ কৰা বুলি ধৰি লব আৰু চিৰদিনৰ বাবে মোৰ বাট মৰি যাব। ইফালে ঘৰতো লঘোন পৰিব। মই মহা সঙ্কটত পৰিলো প্ৰভু। তাকে চিন্তা কৰিছো।

"একো চিন্তা নকৰিবা মেম্বৰ। ঈশ্বৰে যি কৰে মঙ্গলে কৰে। তুমি চাহ খোৱা। ইয়াৰ ব্যৱস্থা ঈশ্বৰে কৰিব।" এই বুলি কৈ গোসাঁয়ে ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল আৰু চাহ আনিবলৈ হুকুম কৰিলে। গোসাঁই ফিৰি আহিল। পিচে পিচে চাহ লৈ আহিল সৰু ল'ৰাজন। দুয়োকো চাহ আৰু খোলাচাপৰি পিঠা দি গ'ল। গোসাঁয়ে চাহৰ কাপ দেখুৱাই ডেকাক কলে—"চাহ খোৱা মেম্বৰ। বিশেষ চিন্তা নকৰিব।"

গোসাইৰ অনুৰোধত ডেকাই চাহৰ কাপ তুলি ললে। প্ৰভুয়ো চাহৰ কাপ তুলিলে। দুয়ো সুহৃদে চাহ খাব ধৰিলে। চাহ খাই খাই প্ৰভুৱে কলে— "তোমাৰ মনৰ দুখে মোকো দুখীত কৰিছে মেম্বৰ। এশ টকা কম টকা নহয়। কিন্তু কি কৰিবা। ভাগ্যৰ লিখন। পিচে তোমাৰ দুখে মোৰ এটা বৰ উপকাৰ কৰিলে। কি উপকাৰ কৰিলে আজি নকওঁ, পিচত কম। তোমাৰ এই ঘটনা ঘটিল মোৰ সন্মান বচাবৰ বাবেহে। গতিকে একো চিন্তা নকৰিবা। ইয়াৰ ব্যৱস্থা মই কৰিম।"

গোসাঁইৰ এনে অদ্ভুত কথা শুনি ডেকাই অবাক হল। তেওঁৰ ইমান ধন হানিৰ বাবে দুখ কৰিব লগীয়া দুৰৰ কথা গোসাঁয়ে আনন্দহে পাইছে। ই কেনে কথা ? তেওঁ ভাবি একো স্থিৰ কৰিব নোৱাৰিলে। শেষত সুধিলে—'আপোনাৰ কি উপকাৰ হল প্ৰভু ? মোক খুলি কওঁক।"

"আজি নকওঁ—কেইদিনমান পিচত কম।"

"আজি কিয় নকয় ?

"সেই বেলিৰ কথা মনত আছেনে ? সেই যে হাইস্কুলৰ নিৰ্ব্বাচনৰ কথা। তুমি সভাপতিৰ পদৰ প্ৰাৰ্থীত্ব ত্যাগ কৰি মোৰ কিমান উপকাৰ কৰিলা। সেই কথা মই নিৰ্ব্বাচনৰ দিনা কোৱা নাছিলো, পিচত জনাইছো এইবেলিও পিচত জনাম।

তোমাৰ মনত আছে যে সেইবেলি হাইস্কুলৰ মেনেজিং কমিটিৰ মিটিং গঠন কৰিব লগা হোৱাত নিৰ্ব্বাচন পাতিব লগা হৈছিল আৰু সভাপতিৰ বাবে তোমাৰ নাম প্ৰস্তাৱ কৰিছিল। তোমাৰ বিৰুদ্ধে কোনেও প্ৰাৰ্থী দিয়া নাছিল শেষত তোমাৰ ৰাজনৈতিক প্ৰতিদ্বন্দ্বী তালুকদাৰে মোৰ ভতিজাৰ নাম প্ৰস্তাৱ কৰিলে। তালুকদাৰ ধনত যেনে আধ্যবস্ত, ৰাজনৈতিক বুদ্ধিতো তেনে পাকৈত। তেওঁ নিজে নিৰ্বাচনত নমা কথা আছিল কিন্তু তোমাৰ জনপ্ৰিয়তা দেখি নিজে নুঠি মোৰ ভতিজাক তুলি দিলে আৰু ডেকাদলৰ পৰা সভাপতি হব লাগে বুলি প্ৰচাৰ চলাই দিলে। তেওঁৰ ৰাজনৈতিক বিচক্ষণতাত সকলো বিবুদ্ধি হল। তেওঁ জানে যে তুমি মোৰ পৰম বন্ধু, মই তোমাক সমৰ্থন কৰিমেই, কিন্তু আনজন মোৰ ভতিজা, মই তাক কেনেকৈ এৰিম। মোক দোমোজাত পেলাই বৰ বিপদত পেলালে। মোৰ সমৰ্থন পালে প্ৰাৰ্থীসকলে বৰ বল পায় আৰু ৰাইজেও সন্তুষ্ট হয়। এতিয়া মই কাক সমৰ্থন কৰিম এই লৈ মোৰ মনত বৰ উগুলথুগুল লাগিল। মই দুই নাওঁত দুই ভৰি দিলো। কাক এৰিম, কাক ধৰিম। মই একো স্থিৰ কৰিব নোৱাৰা হলো। তোমাক সমৰ্থন কৰিলে ভতিজাই বেয়া পাব আৰু ঘৰখনত আউল লাগিব আৰু ভতিজাক সমৰ্থন কৰিলে তুমি বেয়া পাবা, মোৰ বন্ধুত্ব ভঙা যাব। এই চিন্তাই মোক আকুল কৰি তুলিলে। মই মহা বিপাঙত পৰি চিন্তাত ককবকাই ৰাতি টোপনি মাৰিব পৰা নাছিলো।

ইকালে তোমাৰ অৱস্থাও তদ্ৰূপ বুলি তুমি মোক জনালা। দুদিন দুই ৰাতি তোমাৰো টোপনি নাই ভাৱনা চিন্তাত। ই যেন

তোমাৰ মনত জীৱন মৰণ সমস্যা। তৃতীয় দিনা তুমি মোক জনালা যে তুমি মন স্থিৰ কৰি লৈছা— তুমি প্ৰাৰ্থীত্ব প্ৰত্যাহাৰ কৰিবা। মই তোমাক মানা কৰিলো বন্ধুত্ব ছেদ হব বুলি ভাবি। তুমি কলা যে মই আপোনাক দুখ দিব নোৱাৰো। তোমাৰ উদাৰ আৰু মহৎ মনত মই আঘাত দিব নোৱাৰো কাৰণে মই বাৰে বাৰে মানা কৰিলো। তেতিয়া তুমি হাঁহি মাৰি কৈছিলা··প্ৰভু। মই পাতো কাটিম আৰু নাকো ৰাখিম। মোৰ বুদ্ধিয়ে তোমাৰ কৌশল ঢুকি নাপালে।

নিৰ্বাচনৰ আগদিনা তুমি আমাৰ ঘৰলৈ আহিলা আৰু মোৰ ভতিজাক মাতি আনি কলা—"বোপা তুমি মোক চাহৰ খৰচখিনি দিয়া। মোৰতো চাহ মিঠাই খুৱাবৰ ক্ষমতা নাই।"

সি সুধিলে— "কিহৰ চাহৰ খৰচ মেম্বৰ?"

তুমি কলা— অহা কালি নিৰ্বাচন। নিৰ্বাচনত জিকি সভাপতি হোৱা চাহৰ খৰচ। মেনেজিং কমিটিৰ মেম্বৰ সকলৰতো চাহ মিঠাই খুৱাব লাগিব।"

"আপুনি জিকিব বুলি ধৰি লৈছেই নেকি?"

"হয়। মই তাৰ ব্যৱস্থা কৰিছো। আজি দুইদিন দুইৰাতি মই মানুহৰ ঘৰে ঘৰে কৈ আহিছো যে আপোনালোকে মোক ভোট নিদিব—গোস্বামীক দিব। আমাক ডেকা মানুহ লাগে। আমি বয়সীয়ালসকলে ডেকাসকলৰ পৰিচালনাতে কাম কৰি যাম। মোৰ কথা ৰাইজে শুনে, গতিকে কালি তোমাৰ জয়। মই তোমাৰ বাবে আজি ৰাতিতেই চাহ মিঠাই যোগাৰ কৰিব লাগিব নহলে মই তোমালোকৰ কি মঙ্গলকামী হলো, কি বন্ধু হলো?

এই কথা শুনি মই হতবাক, মোৰ ভতিজা তবধ। ইয়ো জানো কোনো প্ৰাৰ্থীৰ বাবে সম্ভৱনে? কিন্তু তোমাৰ বাবে ইয়ো সম্ভৱ হল। আৰু সচাসচিকৈ তুমি মোৰ ভতিজাক জিকাই আনি চাহ মিঠাই খুৱাই দিলা। মোৰ মূৰৰ পৰা এটা গধুৰ বোজা আতৰ কৰি দিলা অথচ তোমাৰ প্ৰাপ্য সন্মান নিজে নিজে ত্যাগ কৰি মহত্বৰ পৰিচয় দিলা। তাৰ পৰা তোমাৰ ক্ষতি হল—আৰু

মোৰ অপ্ৰত্যাশিত লাভ হ'ল। আজিও তেনেৰকম এটা লাভ মোৰ হ'ব।"

"প্ৰভু! মই কথাখিনি বুজা নাই। কিহত আপোনাৰ লাভ হব?"

"এতিয়া নকওঁ বুলি কৈছো নহয়। পিচত জনাম।" এনেকৈ কৈ ওচৰতে থিয় হৈ থকা সৰু ল'ৰাজনক কলে— "যাচোন তই ৰঘুক মই মতা বুলি কগৈ।"

ল'ৰাজনে তেওঁলোকৰ ঘৰৰ হালবোৱা ৰঘুৰাম শালৈক মাতি আনিলে ৰঘুক দেখি গোস্বামীয়ে কলে—"ৰঘু! তই গৈ মেম্বৰৰ ঘৰত চাউল এপাচি দি আহ গৈ। যা, এতিয়াই দি আহগৈ।"

প্ৰভুৰ আদেশ পাই ৰঘু গল আৰু এপাচি চাউল লৈ আহিল।

মেম্বৰে বাধা কৰিলে- 'মোক চাউল নালাগে নহয়-- মই ধানহে কিনিম। সেই বাবেই বলোৰালৈ গৈছিলো ধানৰ বন্দবস্ত কৰিবলৈ। ধান বন্দবস্ত কৰি আহিছো প্ৰভু, চাউল পঠাব নালাগে।

'তোমাৰ কথা মনা নহয় মেম্বৰ। মোৰ কথাহে তুমি মানিব লাগিব। বিনা পইচাই ৰাইজৰ কাম কৰি কৰি আজন্মকাল কটালা আজিলৈ ঘৰৰ কথা নাভাবিলা সেই ছাত্ৰ অৱস্থাৰ পৰাই। এইকথা সকলোৱে জানে কিন্তু কোনেও তোমাৰ বিষয়ে একো নাভাবে। মই অলপ ভাবিব ধৰিছো, তাকো তুমি মানা কৰিবানে? মই কিয় শুনম? ৰঘু! যা তৎক্ষণাৎ।

ৰঘু তৎক্ষণাৎ গল।

গোস্বামীয়ে আকৌ চাহ আনিবলৈ কলে। ভিতৰৰ পৰা চাহ লৈ আহিল। দুয়ো চাহ খালে। তাৰ পিচত গোস্বামী ভিতৰলৈ আকৌ সোমাই গল আৰু গোসানীৰ ওচৰত গৈ ঠিয় হৈ কলে— 'হেৰা নাপিতিৰ মাক! শুনাচোন শুনা।"

কি হ'ল।' নাকচৰ কাপোৰ জাপি থকা গোসানীয়ে মাত দিলে। গোস্বামীয়ে কলে "হেৰা, টকা কুৰিটা দিয়াচোন।"

'কিয় লাগে? আৰু কাৰোবাৰ ল'ৰাতিবোতা পুহিবলৈ পকেট মাৰিব দিব লাগে নেকি?"

গোসাঁনীৰ মাত শুহতা। গোসাঁয়ে হাঁহি মাৰি কলে— "পকেট মাৰাৰ কাৰণে নহয়। মেম্বৰক দিব লাগে।"

মেম্বৰৰ নাম লোৱাত গোসাঁনী শান্ত হল আৰু বাকচ খুলি টকা উলিয়াই দিলে।

টকা কুৰিটা লৈ আহি গোসাঁয়ে মেম্বৰৰ মোনাত সুমাই দিলে। মেম্বৰে কলে— কি কৰে প্ৰভু?"

"পকেট মাৰিলো ৰবা, পিচে বিশ টকাহে পালো।"

'হাতযোৰ কৰিছো প্ৰভু। মোক টকা নিদিব। চাউল, টকা দি মোক অনুকম্পা দেখুৱাই হীনমন্য নকৰিব।"

তোমাক মই হীনমন্য নকৰো মেম্বৰ। তোমাক অনুকম্পা দেখুৱাবৰ স্পৰ্দ্ধা মোৰ নাই মেম্বৰ; আনকি কাৰো নাই। ই মাথো বন্ধুত্বৰ চিন। তুমি মানুহৰ পৰা যিমান সহায় পোৱা তাৰ তুলনাত তুমি মানুহক এশগুণ বেছি সহায় কৰা। সমাজৰ তুমি ধৰণীস্বৰূপ। তুমি সেইবাবে সকলোৰে নমস্য। তোমাৰ বন্ধু হবলৈ পাই মযো ধন্য হৈছো। তুমি মোক ভুল নুবুজিবা।"

গোসাইৰ প্ৰীতিপূৰ্ণ কথা শুনি ডেকা নিৰ্বাক হ'ল। সচাকৈ উচ্চ জাতিৰ উচ্চ চিন্তা থাকে, এই কথা সকলো ক্ষেত্ৰত নাখাটিলেও এই গোসাঁই প্ৰভুৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰযোজ্য। এই কথা অনুভৱ কৰিয়ে ডেকা নীৰৱ হল। লাহে লাহে ডেকা উঠিল— গোস্বামীয়ে আগ বঢ়াই থলে। এনেতে ৰঘুই চাউল দি আহি সেইখিনি পালে।

গোসায়ে সুধিলে— "চাউল দি আহিলি ৰঘু।"

"হয় প্ৰভু।"

"কি কলে—?

মেম্বৰ আতাৰ আবুই কলে— "গোসাইৰ ধাৰ খাব নাপায় ৰঘু! আমাৰ ধান বলোৱাৰ পৰা ছদিনমান পলমে আহিব। তেতিয়া ভই আহি চাউল লৈ যাবি।"

গোস্বামীয়ে হাঁহিমাৰি কলে— কৃষ্ণ চাই ৰুক্মিনী, মেম্বৰ চাই মেম্বৰণী। ভই যা ৰঘু।

বন্ধ্ গল। গোসায়ে তেওঁক বিদায় দি ঘৰলৈ আহিল আৰু 'নাপিতিৰ মাক', 'নাপিতিৰ মাক' বুলি হাঁহি হাঁহি গোসানীক মাতিব ধৰিলে। গোসানীয়ে ভিতৰৰ পৰা ওলাই আহি কলে—

"ইমান যে চিঞঁৰিছে আৰু হাঁহিছে, কি হল?"

বাপেকৰ হাঁহি দেখি সক ল'ৰা অবাক হ'ল। কি হল পিতাকৰ। মেম্বৰ মহা বন্ধু. তেওঁৰ টকা একশ পকেট মাৰিছে আৰু তাকে শুনি জানি পিতাকে মেম্বৰ যোৱাৰ পিচত হাঁহি আনন্দ কৰিছে। ই কেনে কথা? পিতাকে বৰ আনন্দ পাইছে নেকি বন্ধু মেম্বৰৰ টকা হেৰোৱাত? সি নিজে নিজে প্ৰশ্ন কৰে। মাকেও বিচুৰ্ত্তি খালে। তেওঁ সুধিলে—"কি হল, ইমান যে আনন্দ কৰিছে।

গোসায়ে হাঁহি মাৰি গোসানীৰ হাতত ধৰি ঘৰৰ ভিতৰলৈ টানি কমৰ ভিতৰলৈ নি দৰ্জাখন জপাই দি গোপনীয় কথা কবলৈ বিচৰাৰ দৰে কৈ উঠিল—

"হেৰা নাপিতিৰ মাক শুনাচোন শুনা।"

"কি শুনিব লাগে? কওঁক।"

"মোৰ একুৰি সতৰ টকা হে, পিচে মেম্বৰৰ এশ। হাঃ হাঃ"। "হাঁহিছে কিয়? মেম্বাৰৰ কি একশ?"

"অ' মোৰ একুৰি সতৰ টকাহে. পিচে এম্বৰৰ এশ টকা পকেট মাৰিছে। হাঃ হাঃ।"

"মেম্বৰৰ এশ টকা-পকেট মাৰিছে?" গোসানী আচৰিত হৈ যায়।

"এৰা, মেম্বৰৰ এশ টকা পকেট মাৰিছে।"

"বন্ধু মানুহজনৰ এশ টকা পকেট মাৰিছে আৰু আপুনি আনন্দ কৰি হাঁহিছে?" গোসানীয়ে খঙৰ সুৰেৰে কলে।

"নাহাহি কি কৰিম হে? ইমান সাৱধানী, বুদ্ধিমান আৰু চতুৰ মানুহজনো যদি পকেট মাৰিব পাৰে তেন্তে আমাৰ দৰে খটিবাম বাতিৰামৰ পকেট মাৰিব নোৱাৰিব কিয়। মোৰ একুৰি সতৰ হে, তেওঁৰ এশ। তুমিতো মোৰ একুৰি সতৰ টকা পকেট মাৰোতেই মোক জধলা বুলি ভাবি হেয়জ্ঞান কৰিছিলা; এতিয়া

মেম্বৰৰ দৰে মানুহবে এশ টকা পকেট মাৰিলে ! হাঃ হাঃ।"

"মেম্বৰৰ পকেট মাৰাৰ বাবে আপোনাৰ পকেটমাৰাটো নাইকীয়া হ'ল নেকি ? ইমান যে স্ফুৰ্তি কৰিছে ? বন্ধু মানুহৰ ক্ষতি হলে নিজৰ ক্ষতি লঘু হয় নেকি ? বন্ধুৰ লোকচানত দুখ কৰিব চাবি আনন্দহে কৰিছে ? কি হৈছে আজি কালি আপুনি। বুঢ়া হলে প্ৰকৃতি লবে বুলি যে কয় মিছা নহয়।"

"নহয় হে নাপিতিৰ মাক। মই হাঁহিছো এই কাৰণেই যে মেম্বৰো যদি পকেট মাৰিব পাৰে তেন্তে আমি কোন চাৰ ?"

— —

প্ৰায়শ্চিত্ত

প্ৰবোধ দাস মেট্ৰিক পাছ কৰি মহা বিপদত পৰিল। সৰুতে পিতাকক হেৰুৱাই এতিয়া মাককো হেৰুৱাইছে। দৰিদ্ৰতা যাৰ চিৰ সহচৰ, সিয়েহে বুজে পৰীক্ষাৰ পাচত আনন্দ আছে—নে কিংকৰ্ত্তব্য বিমূঢ় ভাবহে আছে। ভনীয়েক নিৰুপমাৰ বাহিৰে কোনো নাই তেওঁৰ আপোন বুলিবৰ এই সংসাৰত। যৌৱনৰ বতাহ ছাটিয়ে তাইকো উন্মাদ কৰিছে, কিন্তু ই যেন বাধাহীন নহয়, কাৰণ তাই গৰীব,—তাইৰ আনন্দ অইনৰ মনত মগনিয়াৰ মাতলামি। সদায় সঙ্কোচমনা তাই, অগনোচা কোনোবাই কিবা কয় এই দৰিদ্ৰতাৰ চেলুলৈ। নম্ৰ তাই। সজল চকুযুৰি—যৌৱনৰ উপচি পৰা দেহৰ লাৱণ্যত নম্ৰতাৰ বহণ সানি তাই আজি লোলুপ ডেকাসকলৰ কামনাৰ ধন—নীৰৱ কবিৰ কল্পনাৰ প্ৰতিমা তাই।

জীৱিকাৰ কোনো উপায় বিচাৰি দাসে কলৈকো যাব নোৱাৰে তাইক এৰি। তাই যেন তেওঁৰ এটি বোজা.--উন্নতি পথৰ অন্তৰায়। কিন্তু কি কৰিব? হাজাৰ হলেও নিজৰ গাৰ মঙহ। কেনেকৈনো তাইক পৰিত্যাগ কৰে বাৰু? কেনেকৈনো সেই হতভাগিনীৰ যত্ন নোলোৱাকৈ থাকে তেওঁ?

আজিৰ যুগ ভেটিৰ যুগ। এটি সামান্য পণ্ডিত চাকৰি—তাতো লাগে ভেটি। ক'ত পাব তেওঁ ভেটি দিবলৈ টকা। শেষত একো উপায় নাপাই গাওঁৰে প্ৰাইমাৰীখনত সোমাও বুলি গ'ল চেয়াৰমেনৰ ওচৰলৈ। তেওঁ ভাবিছিল যে বাইজে নিৰ্বাচিত কৰি দিয়া চাকৰিয়ালবোৰে অন্ততঃ ভেটি নাখায়, যদিও কিছুমান চকু চৰহা মানুহে তেওঁলোকক মিছাতে বদনাম দিয়ে। চেয়াৰমেনক দেখা কৰিলে, কিন্তু কি হব সেই একেই কথা—যিয়েই লঙ্কালৈ যায় সিয়েই বাৱন হয়। ভেটি নহলে চাকৰি নাবাজ আৰু চাকৰি নাবাজ হলে জীৱন চলা অসম্ভৱ, অন্ততঃ তেওঁৰ দৰে মাটি বাৰী নথকা লোকৰ পক্ষে। পূজা নহলে

দেৱতা সন্তুষ্ট হব কিয় ? গতিকে ভনীয়েকৰ হাতৰ কানৰ সোণাকে 'হোল চেলোবৰ' ওচৰত আধা দামতে বেচি ভেৰশ পাই গল চেম্যাৰ মেন মহাশয়ৰ ওচৰলৈ। বৰ্ত্তমান জগতে হৈছে ভেটি আৰু জীৱন হৈছে চাকৰি।

এটি পহুম ঘাটি হওঁতে দেৱী নাৰাজ ৰামৰ প্ৰতি, তাতে পাকা ছুশৰ ঠাইত দেৰশ, মানুহ দেৱতা নাৰাজ। শেষত জয়দেৱৰ কাকুতিৰ ফলত দেৱতাই মূৰ তুলি চালে, কিন্তু চাকৰি দিলে গাওঁৰ পৰা (পনৰ) মাইল আঁতৰৰ টাউনৰ ওচৰৰ এখন গাওঁত। প্ৰবোধে শিকিলে যে চাকৰি কৰিব লাগিলে ঠেঙত ভালকৈ তেল ঘহিব জানিব লাগে। ত্ৰিশ টকাৰ চাকৰি, সিওঁ টাউনৰ ওচৰত। তেওঁ খাব কেনেকৈ নতুবা ভনীয়েকৰে বা কি দিহা কৰিব ? তেন্তে চাকৰি এৰি দিব নেকি ? তেওঁ ভাবে। দেৱতাৰ নিৰ্ম্মালী গ্ৰহণ নকৰিলে যে ভৱিষ্যত অন্ধকাৰ। ভাবি চিন্তি দেৱতাৰ আশীৰ্ব্বাদ শিৰোধাৰ্য্য কৰি যি দুখন কানি-কাপোৰ আছিল তাকে বান্ধি লৈ ভনীয়েকৰ সৈতে ওলাল নিজৰ গন্তব্য স্থানলৈ। তেওঁলোকৰ বিৰহতে যেন কেইদিনমান পিছত ভগা পঁজা ছুখুৰিয়ে শোকতে এদিন বাগৰি পৰিল। অৱশ্যে বায়ু দেৱতাৰো অলপ সহানুভূতি আছিল।

বৰ্ত্তমান আলোচনীৰ পাতত প্ৰবোধৰ নামৰ দুই চাৰিটা গল্প দেখিবলৈ পোৱা যায়। ভনীয়েকৰো গল্প উপন্যাসৰ লগত আজি কালি ভাল পৰিচয় ঘটি উঠিছে।

নতুন ঠাইত, নতুনকৈ চাকৰিত নতুন জীৱন। তেওঁলোকৰ কৌটিকলীয়া গাৱঁলীয়া ধৰণ এৰি যদিও চহৰৰ লগত ফেৰ মাৰিব পাৰে, তথাপি চহৰৰ কিনাৰৰ গাৱঁত চলিব পৰা শিক্ষা তেওঁলোকৰ নাই। কাৰণ গাওঁ আৰু চহৰৰ মাজত যি ধৰণ, সেই ধৰণ থাকে চহৰৰ ওচৰৰ গাঁৱত। ইহঁতৰ এটা নিজা ধৰণ আছে। তাত চহৰৰ ধৰণো নাই—গাঁৱৰ ধৰণো নাই। গাঁৱত আছে সৰলতা চহৰত আছে চতুৰতা ; কিন্তু এই চহৰৰ ওচৰৰ গাঁৱত আছে খলতা। গাঁৱত খুজিলে বস্তু পোৱা যায়, চহৰত পইচা দিলে

পোৱা যায় ; কিন্তু ইয়াত খুজিলেতো নাপায়ে—টকা দিলেও পোৱা নাযায়। খুজিলে উত্তৰ দিব "নাই" আৰু কিনিব গলে উত্তৰ দিব "আজি বা বজাৰত কি দাম আছে-এহ্ নেযেচোঁ৷ যাওক।" মূৰৰ ওপৰত বস্তুটো পোৱা নাযায়। ইকালে দৰমহা ত্ৰিশ টকা। ধান বজাৰ বাৰ টকা ; মানুহ হ'ল দুজন। চলে কি ৰকম ? বিবাহোপ-যুক্তা ভনীয়েক—দৰা লাগে—টকা লাগে ; কিন্তু পাব ক'ত ? এটা বিৰাট সমস্যা তেওঁৰ সন্মুখত। তথাপি তেওঁ নিশ্চল অবিচলিত। বোধ হয় কবি, ভাবুক আৰু লিখক সকল এনে ধৰণৰে হবলা। তেওঁ সদায় হাঁহিমুৱা। কেতিয়াবা নিৰুপমাক চিন্তিত দেখিলে হাঁহি মাৰি কয়-"কিয় দুখ কৰা নিৰু ? ই অভাৱ নহয়—আবিৰ্ভাৱ দৰিদ্ৰতা নহয়-উদাৰতা। আমি টকাৰ ধনী নহওঁ, কিন্তু ভাবৰতো ধনী।" কথা শুনি নিৰুপমাৰ দুখৰ মাজতো হাঁহি উঠে—"ৰাজ্য নহলেও ৰজা।" মাজে মাজে মন মাৰি থাকিলেও দদায়েকৰ হাঁহি আৰু আচৰিত ধৰণৰ কথাই তাইক চিন্তাৰ পৰা বিৰত ৰাখে।

"শুনিছানে বাইদেউ, আজি আমাৰ এজন নতুন পণ্ডিত আহিছে।" স্কুলৰ পৰা আহি বায়েকক কয়। "কেনেকো পণ্ডিত জন" ভানুমতীয়ে সোধে। "আমাৰ দাদাৰ সমান, আমাৰ বাটেৰে যে যায়। ভই কালি চাৰিচোন। পণ্ডিতজন বৰ ভাল বাইদেউ, সদায় হাঁহি মুখে থাকে, নামাৰে। আমাৰ মুৰবোৰ পিছি পিছি বুজাই দিয়ে। বৰ ভাল পাওঁদেচোন বাইদেউ !" সি কয় অতি উলাহেৰে। সি যেন কোনো ছোৱালী চাব অহা মানুহ-কহে কন্যাৰ গুণ বৰ্ণাইছে। পিচ দিনা দৌৰা-দৌৰিকৈ ভাত কেইটা মুখত ভৰাই কোনো ৰকমে গিলি লৰ দিছে প্ৰবোধে স্কুল বুলি। কমালখন আধামান জেপত ভৰোৱা, আধামান বাহিৰত। হঠাৎ এবাৰ পৰি গ'ল বাটতে—কৰই নোৱাৰিলে। ভানুৱে দোভালাৰ ওপৰৰ পৰা আহি লাহেকৈ বুটলি ললে। কমালখন খুনিয়া—লিখা আছে "প্ৰবোধ দাস।" ঘৰলৈ আহি তাই আকৌ এবাৰ কমালখনৰ নামটো পঢ়িলে "প্ৰবোধ দাস।" সুৱজ্জিত

মেলি এটা গল্প পঢ়িলে, "বিজয় যাত্ৰী",—লিখক "প্ৰবোধ দাস।" অজ্ঞাতসাৰে কমাল খনলৈ এটা মৰম আহিল তাইৰ। কবি সাহিত্যিক নাইবা অভিনেতা সকলৈ তিৰোতাৰ অলপ বেছি আকৰ্ষণ। তাই মনতে ভাবিলে-"যদি এই 'প্ৰবোধ আৰু সেই "প্ৰবোধ", একে হয় তেন্তে । কি ভাবযোৰনো মনলৈ আহে"।" তাই ভাবে—কমালখন চায়, গল্পটো পঢ়ে। ধীৰেনে আহি কলে--"শুনিছা ভানু আমাৰ প্ৰাই-মাৰীলৈ লিখক "প্ৰবোধ দাস" আহিছে।" "কিয়?" তাই সোধে। পণ্ডিত-পণ্ডিত হৈ" সি বিদ্ৰূপৰ সুৰত কয়। "লিখক প্ৰবোধ দাস কি প্ৰাইমাৰী স্কুলৰ পণ্ডিত ?" তাই সোধে বিস্ময়েৰে। "এৰা, লিখক হল বুলিনো ডাঙৰ হলনে ? টকা-পইচা, বিদ্যা-বুদ্ধি নাইবা চাকৰি যোগাৰ নহলে আজি কালি হয় একোজন মস্ত লিখক। এই যে লিখক, কবি আদি জাতিটো দেখিছা ইহঁত অকৰ্মন্যৰ দল। কিবা এসোপা এজনে লিখিব, আন এজনে সমালোচনা কৰি ভাল ভাল বুলি বাতৰি কাকতত ডাঙৰ ডাঙৰ আখৰেৰে লিখি প্ৰশংসা কৰিব-"অগ্নিকবি" "খ্যাতনামা-সাহিত্যিক" "সাহিত্য-ৰত্ন" আদি কত কি যে নাম নিদিব তাৰ ইয়ত্তা নাই। মই কওঁ ইহঁত অপদাৰ্থ।" সি বিতৃষ্ণাৰ ভাবেৰে কয় : "আপুনি দেখোন আবৃত্তি কৰিলো কিয় ? মইতো আবৃত্তি কৰিবলৈ কোৱা নাছিলোঁ। কলেজত প্ৰফেচাৰৰ 'লেকচাৰ' শুনি শুনি আপোনাৰ লেক্‌চাৰ দিবলৈ মন গল নেকি ?" ভানুমতীয়ে উপহাসৰ সুৰত কলে। "আৰে ডেম্‌, এই বুৰ্বক তিৰোতা জাতিটো" বুলি কৈ সি মটৰখন লৈ গুচি গ'ল। ভানুৰ আজি হাতত স্বৰ্গ। কেতিয়ানো প্ৰবোধ স্কুলৰ পৰা আহে তাৰে অপেক্ষাত তাই উজ্‌বিজ্ঞা। শ্ৰদ্ধাত মন ভৰি পৰিল।

স্কুলত জেপত হাত ভৰাই কমালখন নাপাই প্ৰবোধে আপোনা আপুনি কলে-"এহ্‌, কমালখন ক'ৰবাত পৰিল।" লৰাবোৰে মুখ তুলি চালে।

স্কুল ছুটীৰ পিচত সুৰেনে আহি কলে—"বাইদেউ আজি আমাৰ নতুন পণ্ডিতৰ কমালখন হেৰাইছে।" "তহঁতৰ পণ্ডিতজন তেনেহলে

ৰৰ হিচাবী দেখিছো।' বাৰু, তাই তেখেতক মাতিবি, মই কমালখন পাইছো"। প্ৰবোধক লগ ধৰিবলৈ ই এটা সুন্দৰ সুযোগ। ঠিক এনে সময়তে গাত চাদৰখন পেলাই পাঞ্জাবী, ধুতি আৰু পামচু পিন্ধা ডেকা এজনে গহীন গম্ভীৰ ভাৱে খোজ কাঢ়ি আহিছে ; বয়স ২০/২২ৰ ভিতৰত যদিও বেচ গম্ভীৰ। সুৰেনে দৌৰি আহি কলে—"চাৰ আপোনাৰ উৰমলখন বাইদেৱে পাইছে, নিয়কহি" প্ৰবোধে থমকি ৰল। এই সুযোগতে তানুই পৰ্টিক'ৰ পৰা তেওঁৰ চেহেৰাটো চাই ললে। কি সুন্দৰ চেহেৰা—কপালত চিন্তাৰ ৰেখা, উজ্জ্বল চকু, পুষ্টদেহ। হাতত কমালখন লৈ পৰ্টিক'ৰ পৰাই কলে—"সাহিত্যিক হলে বহিৰ্জগতৰ বিষয়ে একো জ্ঞানে নাথাকে হব পায়......।" "বহিৰ্জগতৰ দৃশ্যক কল্পনাৰ ৰহণ সানি মূৰ্ত্ত কৰি তোলাটোৱে সাহিত্য ; তেন্তে জ্ঞান নাথাকিলে চলিব কিয় ?" তেওঁ উত্তৰ দিয়ে। "হলেও কবি সাহিত্যিক সকলৰ লেউ-ভেই নাই" তাই কয়। "কবি, প্ৰেমিক, পাগল সমান। ভাবুক মাত্ৰেই তেনে" তেওঁ কয়, অতি লনি সুৰেৰে। তাই তেওঁৰ চকুলৈ চাই কয়—"সেই বাবেইতো কমাল হেৰায়।'... দুয়োৰে চকুই চকুই পৰিল......। হেন, সময়তে ধীৰেনে মটৰেৰে আহি সেই দৃশ্য দেখা পালে। তাৰ খঙে চুলিৰ আগ পালে। মটৰৰ পৰা নামি আহি প্ৰবোধৰ আগত ঠিয় হৈ চকু ৰঙা কৰি কলে—"ইউ ননচেনচ, কিয় ইয়াত ঠিয় হৈছা ? কি লাগে তোক ৽ বাহিৰ হ' ষ্টুপিড এই এই মুহূৰ্ত্তে। চুপতি মাৰিবলৈ আহিছ—কৰ নোৱাৰ মোৰ যে ভনী হয়, বাছকেল ? আঁতৰ এই মুহূৰ্ত্তে...... ?" প্ৰবোধ আচৰিত। কি ব্যৱহাৰ—কলেজ ষ্টুডেন্ট হৈ কি বিবেচনাহীন পশু। দোষ কাৰ—তেওঁৰ নে তাৰ ভনীয়েকৰ ? তেওঁ আচৰিত হৈ কলে- "আপুনি কিয় বিবেচনা নকৰি মোক মিছাতে গালি দিছে ?" "চুপ: চুৱৰৰ বাচ্চা" বুলি ধীৰেনে চকু ৰঙা কৰি পুনৰ দাবি মাৰি উঠিল। "যাবলৈ কৈছো, যা-নহলে জুতাৰ কোবত দাঁত কেইটা গোটেই ভাঙিম" বুলি জুতা এপাত খুলি ললে। প্ৰবোধৰ খং উঠিল কিন্তু মূৰ্খৰ লগত মূৰ্খামি নকৰি কেৱল ইয়াকে কৈ গুচি আহিল "সাপেহে দেখে সাপৰ

ঠেং। যি যেনে স্বভাৱৰ সি লোককো ভাবে তেনে বুলি, 'সোনকালে আঁতৰ, নহলে দাঁত যাব" বুলি কৈ উঠিল ধীৰেনে। প্ৰবোধ.শুচি আছিল। ভানুমতীয়ে কাঠৰ পুতুলাৰ দৰে চাই ৰ'ল। সুৰেনে ভয়তে কঁপিব ধৰিলে। ভানুই মুখেৰে মাতিব নোৱাৰা হ'ল। হাতৰ কমাল হাততে ৰ'ল। ই যে বিনা মেঘে বজ্ৰপাত।

ধীৰেন ইন্‌স্পেক্টৰৰ ল'ৰা। কণ্ট্ৰোলৰ দিনত যুগধৰ্ম ব্লেকমা ৰ্কেটক হেলা নকৰি ইন্‌স্পেক্টৰ ডাঙৰীয়াই কিছু যোগাৰ কৰিছে। নতুন ধনী, গতিকে বাহাদুৰি বেচি। ছুমহলীয়াঘৰ, মটৰ গাড়ী দুখন বুদ্ধিমলৰ পৰা চেনি আৰু কাপোৰ ধৰা কেচ্‌ত উপহাৰ পোৱা। ধীৰেনে ধনীৰ ল'ৰা হিচাবে ফটিকা ব্ৰেণ্ডি খাবলৈ অভ্যাস কৰিছে। মাজে মাজে টং হৈ পৰি থাকে মেট্ৰিক পটিত। কলেজীয়া ছোৱালীক নাম দিয়া আৰু ঠাট্টা কৰা তাৰ দৈনন্দিন কাৰ্য্যতালিকাৰ অন্তৰ্ভুক্ত। সদায় "চুট" কৰি থাকে ; মাজে মাজে কমালেৰে মুখখন মচি একোটা গল খেকাৰি মাৰে ছোৱালীবোৰৰ ওচৰ পালে। ছোৱালীবোৰে হাঁহে। সি ভাবে যে তাক ভাল পায়ে হাঁহিছে, কিন্তু সি কব নোৱাৰে যে তাৰ মুখৰ 'লিপষ্টিক' গলি বৈ আহি দুই কাউৰিৰে বাগৰি পৰা দেখি ঠাট্টাৰ সুৰত হঁহা বুলি। কলেজৰ ছোৱালীবোৰৰ নাম আৰু ৰোল নম্বৰ তাৰ কণ্ঠস্থ। কেইটামান ইংৰাজী প্ৰেমৰ গান তাৰ মুখস্থ।

অইন দিনতকৈ প্ৰবোধ অলপ বেচি গম্ভীৰ। নিকই ভাবে— "দাদাই কিবা নতুন গল্পৰ 'প্লট' ভাবিছে। সাহিত্যিকবিলাকে কেতিয়া কি ভাবে কবতো নোৱাৰি।" তাই নিৰৱ ভাবেৰে কামবোৰ কৰি যায়।

"ভানুমতীৰ বাতি টোপনি নাই। কি ঘটনা হৈ গ'ল। কিয় মই কমালখন নিদি কথাৰ মাহিনা মাৰিছিলোঁ? দিলেতো একো লেঠা নালাগিলহেঁতেন। মোৰে দোষ।"... পিচ মুহূৰ্ত্ততে ভাবে— "নহয়, দাদাৰ দোষ—কি পাষাণ্ড মানুহ এওঁ। বাটৰ মানুহক অপমান কৰে। দাদাই আহি এই ঘটনা কৰিলে। পিতাৰ ধনে দাদাক নষ্ট কৰিলে। বাস্তৱিক ধন যে পাপৰ মূল—সত্য কথা। পিতাৰ সম্পত্তিয়ে

দাদাৰ সৰ্ব্বনাশ কৰিলে। অধঃপাতে নিলে।" কিছু সময় ভলকা মাৰি ভাবিলে— ৰুমালখন লৈ গৈ তেখেতৰ ওচৰত ক্ষমা খোজোঁগৈ। পিচ মুহূৰ্ত্তে ভাবে—"যদি দাদাই জানে তেন্তে……?" তাই একো স্থিৰ কৰিব নোৱাৰে, যিমানে এটা উপায় ভাবে তিমানে একোটা সংশয় আহে।

পিচদিনা প্ৰবোধ নগুলাৰে গৈছে। মুখত এটা গম্ভীৰ ভাব, কপালত চিন্তাৰ ৰেখা। তেওঁলৈ অপেক্ষা কৰি থকা ভানুমতীয়ে নগুলালৈ ওলাই আহি কলে—"দোষৰ জানো ক্ষমা নাই?" "ধনীৰো জানো দোষ হব পাৰে? ধনীৰ দোষৰ মাৰ্জনাৰ দৰ্কাৰ নাই— তাক এনেয়ে মাৰ্জনা কৰিবলৈ বাধ্য।' প্ৰবোধে উত্তৰ দিয়ে। "অপমান কৰিছে, কিন্তু তথাপি মৰ্জ্জনা নাই জানো?" তাই সোধে। "অপমান? অপমান নহয় আমোদ।" 'গৰীৱৰ অপমান-ধনীৰ আমোদ। এই বুলি কৈ গুচি গ'ল প্ৰবোধ। ভানুমতীৰ হাতৰ ৰুমাল হাততে ৰ'ল। তেওঁ যোৱা-কালে তাই একেথৰে চাই ৰ'ল।

কিছুদিনৰ পিচত। ধুতি, পাঞ্জাবী পিন্ধি প্ৰবোধ দুৱাৰ মুখত থিয় দিছে স্কুলক যাওঁ বুলি। নিৰুপমাই চাদৰখন আনি গাত ভালকৈ জাপি দিলে, এনে সময়তে এখন মটৰ আহি "ভোঁ" "ভোঁ" কৰি তেওঁলোকৰ আগেৰে পাৰ হৈ গ'ল। যাওঁতে প্ৰবোধৰ গাত কিছুমান ধুলা ছটিয়াই দি গ'ল। নিৰুপমাৰ ৰবং খং উঠিল—"কি অসভ্য— ।" প্ৰবোধে কলে "শুন নিৰু, এইটো সিহঁতৰ জাতিগত দোষ। সিহঁতে মটৰ চলাওক তাত আপ্‌চোচ্ নাই কিন্তু আমাক যে গাত ধুলা দি যায় তাতে আমাৰ আপত্তি।" প্ৰবোধে স্কুললৈ যায়। নিৰুপমাই মনিৰ পৰালৈ মটৰখনলৈ চাই থাকে—কোপ-দৃষ্টিৰে।

মটৰখন কিছু দুৰ যোৱাত, মটৰৰ ভিতৰত ধীৰেনে কয়-"বেচ হৈছে ভানু, নাপালোঁ ভালকৈ, ধুলাৰে গোটেই গাটো পুতিবৰ মন আছিল। যিয়ে নহওক কাপোৰ নষ্ট তথাপি।" সি এটা তৃপ্তিৰ হাঁহি মাৰিলে। ভানুৰ বৰ খং উঠিল—"আপুনি বৰ স্বাৰ্থপৰ, লগতে হিংসুকো।" সি মটৰ জোৰেৰে চলাই দিয়ে—"আৰে, থৈ-দে তোৰ

সেইবোৰ শব্দ। এইবোৰ মাত্র কিতাপতহে লিখা কথা। পিচে এটা কথা ভানু, ধৈৰ্ণীয়েক জনী বেচ ধুনীয়া,” ‘ভগবানে আপোনাক লজ্জাটো দিব পাহৰিলে নেকি দাদা ?” তাই প্রশ্ন কৰে। “আৰে ইকি লজ্জাৰ কথা ? সচা কথা কোৱাত কি লজ্জা ? কথাতো নষ্ট কৰি পেল্যালি। মই কওঁ বুলিছিলো। যে দামী বেনাৰসী শাৰী এখন আৰু পেইটিঙৰ ব্যৱস্থা থাকিলে সোণত সুৱগা চৰিলহেঁতেন।” “প্রকৃত ৰূপৱতীৰ পক্ষে কৃত্রিম প্রসাধনৰ কোনো প্রয়োজন নাই।” “হলেও ভালকৈ প্রসাধন কৰা এটা আৰ্ট। অন্তত বিহা মেখেলা নিপিন্ধি এখন বেনাৰসী শাৰী পিন্ধিলে বেচ টিপ্‌টপ্‌ দেখা গ’লহেঁতেন।” “সৰলতা আৰু অমায়িকতাৰ ওপৰত বেনাৰসী শাৰীয়ে ৰূপ চৰাব নোৱাৰে।” “তিৰোতাৰ মুঠেই সৌন্দৰ্য্যবোধ নাই।” মটৰ গৈ থাকিল। কিছু সময়ৰ পিচত ভানুৱে কলে—“সিদিনা দাদা আপুনি অসভ্য টাৰ্টাৰৰ দৰে ব্যৱহাৰ কৰিছে তেখেতক। ই মনুষ্যত্বৰ বাহিৰ।” “এহ্ থৈ দিয়া মগনীয়াৰ মনুষ্যত্ব। টকা নাথাকিলে মনুষ্যত্বক কোনে খাটিব কৰে?” সি কয়, তাইৰ ৰঙ থং উঠে; কিন্তু একো নকয়। পশুক মানিক দিলে কি হব?

এদিনাখন ভানুমতীয়ে মটৰখনলৈ উপস্থিত প্রবোধৰ বাহাত। মটৰৰ পৰা নামি আহিল। নিৰুপমাই ভয়ে ভয়ে এখন টুল আগবঢ়াই দিলে। ভানুমতী বহিল। তাইৰ দামী পোছাকবোৰে নিৰুপমাৰ মনত ভয়ৰ সঞ্চাৰ কৰিছে। ৰুমালেৰে মুখখন মচি তাই কলে—“তেখেত নাই?” “কোন? দাদা? আছে।”. ভানুমতীয়ে যেন এডাল কঠিন শিকলিৰ পৰা মুক্ত হ’ল প্রবোধ নিৰুপমাৰ দদায়েক বুলি জানি। “আপোনাৰ ন বৌ বোধকৰোঁ ঘৰতে আছে?” “ঘৰত মানে পিতাকৰ ঘৰত অৰ্থাৎ দাদাৰ বিয়া হোৱা নাই।” অবিবাহিত জানি ভানুৰ মন আকৌ উজ্জ্বল দেখা গ’ল। প্রবোধে কিবা লিখি আছিল। নিৰুপমাই মাতিলে,—“দাদা আপোনাক মাতে।” “কোনে?” বুলি কৈ প্রবোধ উঠি আহিল। ভানুমতীক দেখি খং-মুৱা হৈ কলে—“তুমি ভিতৰ সোমাইছা কিয়? বাহিৰ হোৱা” এই বুলি আঙ্-

লিবে ইঙ্গিত দিলে। মুহূৰ্তকতে ভানুৰ প্ৰফুল্ল মুখখন ক'লা পৰি গ'ল। টুলৰ পৰা উঠি কলে—"অপৰিচিত লোকক আপোনালোকৰ ঠাইত এনেকুৱা ব্যৱহাৰ কৰে নেকি?" - "আমাৰ তাত নকৰে কিন্তু তোমা-লোকৰ ইয়াত কৰে। গতিকে ইয়ালৈ আহিছো যেতিয়া ব'তে যি ব্যৱহাৰ, নিয়ম-নীতি, ত'তে তেনে নকৰিলে চলিব কিয়?" ভানুই বুজিলে যে দদায়েকৰ পাপৰ আজি প্ৰায়শ্চিত্ত।—"মোৰ এটা সকাম আছে।" —ভাই কয়। "মোৰ লগত কি সকাম থাকিব পাৰে? ধনী আৰু গৰীবৰ সকাম, বলী আৰু নিৰ্বলীৰ সকাম? দৰ্কাৰ নাই, মই কোনো কথাত ৰাজি নহওঁ।" তেওঁ কয় ৰূঢ় ভাবে। "বাৰু। বুলি ভানুই ওলাই আহি মটৰত সোমাল। "আচ্ছা" বুলি মূৰ জুপিয়াই প্ৰবোধে বিদ্ৰুপৰ সুৰত কয়। মটৰত "ষ্টাৰ্ট" দি ভানুই কয়—"মই এনে ব্যৱহাৰ পাম বুলি কল্পনাও কৰা নাছিলোঁ।" "এক ৰবাই ধান খায় এক ৰবাই হান খায়। নিয়ক এইখন ৰুমাল" বুলি ৰুমালখন দলিয়াই দি মটৰ চলাই ভাই গুচি গ'ল। প্ৰবোধে এটা বিদ্ৰুপৰ হাঁহি মাৰি ৰুমালখন তুলি ললে। নিৰুপমাৰ বৰ বেয়া লাগে দদায়েকৰ এনে আচৰণ দেখি—। "ই কেনে কথা দাদা?" "কুকুৰ চাই টাঙোন" তেওঁ উত্তৰ দিয়ে।

আজি কালি ৰাজনীতি কৰাটো কলেজীয়া ছাত্ৰ সকলৰ এটা ধৰ্ম। পৃথিবীত যিমানটা "বাদ" বা ইজিম" আছে তাৰ কোনোটোৱে তেওঁলোকৰ পৰা বাদ পৰা নাই। কিছুমানে যোগ দিয়ে নাম কৰা আশাত, কিজানি কেতিয়াবা তেওঁলোকৰ নামো জৱাহৰলাল জয়প্ৰকাশ আদিৰ দৰে ছাটি-ফুটি যায়। কিজানি মহাত্মাৰ জয় দিয়াৰ দৰে তেওঁলোকৰো জয় দিয়ে। কিছুমানে অৱশ্যে কাম কৰোঁ বুলিয়ে যোগ দিয়ে। তাৰ উপৰি কিছুমানে যোগ দিয়ে এটা সুবিধাৰ বাবে। দলত ভৰ্ত্তীহৈ মেল মিটিং কৰাৰ লগত ছোৱালীবোৰৰ লগত চুপতি মাৰিবলৈ সুবিধা হয়। ধীৰেন এই বিধৰ দেশ প্ৰেমিক।

সেইদিনা মটৰেৰে যাওঁতে নিৰুপমাক দেখাৰে পৰা তাইৰ লগত

কথা হবলৈ তাৰ বৰ মন, কিন্তু যায় কেনেকৈ। সি মিটিঙৰ চান্দা আদায় কৰা বহীতো লৈ এটা চেলু উলিয়ালে। সি দুপৰীয়া বহীটো হাতত লৈ নিরুপমাহঁতৰ ঘৰত উপস্থিত। দুপৰীয়া অহাৰ কাৰণ—প্ৰবোধ ঘৰত নাথাকে।' মটৰখন দুৱাৰ মুখত ৰাখি কলে—"ঘৰত কোন আছে?" নিৰুপমাই এখন আধা চিলাই কৰা "টেবিল ক্লথ" হাতত্তলৈ বাহিৰলৈ ওলাই কলে—"দাদা নাই, স্কুলৰ পৰা অহা নাই।" সি জানিলে যে সেইজনী ঘৈণীয়েক নহয় ভনীয়েকহে। যিয়ে নহওক। তাৰ মনে যিখিনি বিচাৰিলে তাতকৈ বেচি পালে। কমালেৰে মুখ মচি কলে "তোমাৰ দাদাক মই লগ পাৰ লাগিছিল।" "কিয়?" মিটিঙৰ চাঁদা দিব লাগে—" "কিমান দিব লাগে?" পাঁচ টকা" 'ত্ৰিশ টকীয়া চাকৰিত পাঁচ টকীয়া চাঁদা হলে আমি শুকাই মৰিব লাগিব।" "জগতত খোৱাৰ পথ বহুত আছে—চাকৰিৰ ধন বাকৰিত যায়। চাকৰি কৰিহে মানুহ বাচেনে? ইচ্ছা কৰিলে তুমিয়ে তোমাৰ খৰচ উলিযাব পাৰা। বাৰু চাঁদাৰ কথা। দাদায়েৰাৰ লগত আছে,—পিছে ভাল 'টেবিল ক্লথ' চিলাই কৰিব জানা নহয়?" সিমান ভাল নহয় —তথাপি কৰোঁ।" "মোক এখন লাগে, যি দাম লাগে, তাকে দিম। ধৰা এই দহ টকা, মোক এখন দিবা।" "দহ টকাতো নালাগে—তিনি টকাতে হব।" "টকাও মানুহক নালাগে? ধৰা তুমি খৰচ কৰিবা।" এনে সময়তে প্ৰবোধ আহি পালে। দূৰৈৰ পৰা তেওঁ সকলো দেখি আছিল। তেওঁৰ হাঁহি উঠিল মানুহৰ দুৰ্ব্বলতা দেখি। নোটখন নিৰুপমাক দিব ধৰোঁতে পিচফালৰ পৰা প্ৰবোধে মাত লগালে —"অ' আপুনি? বাহিৰত আছে কিয়? ভিতৰলৈ আহক" বুলি এখন টুল আগ বঢ়াই দি নিৰুক কলে "তই একো ব্যৱহাৰ নাজান, নিৰু। ভদ্ৰলোক এজন আহিছে—তই! লাজ আৰু ভয়ত ধীৰেন পেপুৱা লাগিল "যা নিৰু, এখেতলৈ একাপ চাহ লৈ আহ" বুলি প্ৰবোধে নিৰুপমাক আদেশ দিয়ে। "পিচে কিয়বা আহিল?" "মিটিঙৰ চান্দা লাগে, আজি জনালোঁ অহিন দিন মই মানুহ পঠাই দিম। বৰ্ত্তমান মোৰ বহুত কাম, জিৰাবৰ সময়ে নাই। যাওঁহে এতিয়া।" এই বুলি কৈ সি মট-

বভ উঠি মটৰ চলাই দিলে। "চাহ টোপা খাই যাওঁক"। "মোৰ সময় নাই।" এই বুলি মটৰ চলাই দিলে। "অইন অহাত কৈ আপুনি অহা ভাল।" প্ৰবোধে কয়। মটৰ গ'ল। প্ৰবোধে এটা উপহাসৰ হাঁহি মাৰিলে। "কিয় চাহ নোখাৱাকৈ গ'ল জানা নিক?" "কিয়?" ভাই সোধে। "বস্তুৰ তিতা খাব পাৰি কিন্তু বাস্তৱ তিতা খাব নোৱাৰি।" "আপুনি দেখোন একো বেয়া কথা কোৱা নাই?" "নীলকণ্ঠ জিভাত থাকিলে চেনিও তিতা লাগে—। তেওঁৰ মনত চিন্তা আছে গতিকে মোৰ মিঠাকথাও তিতা পাইছে।" নিৰুপমাই একো উত্তৰ নিদি চাহকাপ আগত দিলে। এঢোক চাহ খাই প্ৰবোধে আস্তে আস্তে কবলৈ ধৰিলে—"এই যে 'ডাঙৰ মানুহ' বুলি জাতিটো দেখিছা, সিহঁতে চৰ মাৰোঁতেও বেচি পৰ নালাগে আৰু ভৰিত ধৰোঁতো বেচি সময় নালাগে। স্বাৰ্থ সিদ্ধিৰ পথত ইহঁতে কৰিব নোৱাৰা কাম জগতত অতি বিৰল।" নিৰুপমাই কথাটোৰ তাৎপৰ্য্য এবাৰ ভালকৈ ভাবি চালে—একো নকলে।

"শুনিছা ভানু, পণ্ডিতৰ সেইজনী ঘৈণীয়েক নহয় ভনীয়েক হে।" ভানুমতীয়ে যে তাতকৈ আগেযে জানিছে সি কব নোৱাৰে। ভানুৱে হাঁহি মাৰি কলে "কেনেকৈ জানিলে?" "আজি চান্দা সাধিবলৈ যাওঁতে। পিচে মই কৈছিলোঁ নহয় যে দুনীয়া কেৱল টকা। টকা—টকা, টকা নহলে দুনীয়া ফাকা। সি মোক ভয়তে ভিতৰলৈ নি বহুৱালে, ভনীয়েকক চাহ আনিবলৈ কলে। খুব খাটিৰ কৰিলে। কিন্তু এটা কথা, তাৰ চকুৰ কালে চাই কথা কব নোৱাৰি আৰু তাৰ আগত তুচ্ছাৰ্থ ব্যৱহাৰ কৰিবৰ সাহ নহয়—বেটাৰ চকু দুটা কম নহয়। মই তাক 'আপুনি' বুলিয়েই সম্বোধন কৰিলোঁ।" "এইয়ে তেখেতৰ ব্যক্তিত্ব। পিচে আপুনি দাদা, সোন আৰু কাচৰ পাৰ্থক্য নিচিনে।" "আৰে থৈ দিয়া তোমাৰ সেই সোপা, ত্ৰিশ টকীয়া পণ্ডিত এটা, -ইচ্ছা কৰিলে মই তাক হাতৰ পুতুলা কৰিব পাৰোঁ।" "টকাৰে মানসিক বৃত্তি বুজিবোৰ কিনিব নোৱাৰি। পিচে তেখেতে হলে আপোনাক বেচ, গালি পাৰিলে—

অথচ তাক আপুনি সমাদৰ বুলি ভাবিলে। সঁচাকৈ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ডিগ্রিবোৰে জ্ঞানৰ আচল মাপ কাঠি নহয়। সিদিনা বাটত থাকোঁতে আপুনি গালি পাৰিলে আৰু ভেখেতে ঘৰলৈ মাতি নি সমাদৰ দেখুৱালে। কি সুন্দৰ উপহাস। বেচ মুৰ্খক আপুনি।" তানুৰ কথাত তাৰ খং উঠিল—"তোৰ মাথা খাবাৰ হৈছে নেকি?" "আপুনি বেচিকৈ মদ খাইছে হবলা। চাব, যাতে তেজপুৰলৈ পঠাব লগা নহয়।" "তিবোতামাত্রেই মুৰ্খ," বুলি খঙতে তৎক্ষণাত ওলাই দৰ্জাত গিৰিম্‌ কৰি শব্দ কৰি গুচি গ'ল। তানুই এটা উপহাসৰ হাঁহি মাৰি আৰু যোৱা ফালে চাই বল।

এবাৰ মানুহৰ তেজ জিভাত লাগিলে সুনাই তাৰ লোভ বাঘে সামৰিব নোৱাৰে। পিচদিনা বাৰ টা মান বজাত প্রবোধৰ অনুপস্থিতিৰ সুযোগ লৈ ধীৰেন উপস্থিত প্রবোধৰ বাসাত। মটৰ অহা দেখাপাই নিৰুপমা ওলাই গল। ধীৰেনক দেখি অলপ ইতস্ততঃ কৰিলে। "দদায়েৰা নাই?" "স্কুললৈ গৈছে।" "এহ বেয়া হ'ল, বাৰু তোমাৰ টেবিল ক্লথ খন হ'ল নে?" "হোৱা নাই; অলপ বাকী। বাৰু বহকচোন—সিদিনাও চাহ নাখালে। আমি দুখীয়া মানুহ দেখি—আজি নবহিবই নে?" সবল দৃষ্টিৰে এবাৰ তাই তাৰ মুখলৈ চালে। সবল সহজ গাৱঁলীয়া ছোৱালী তাই—তাই কি জানে চহৰীয়া চালাকিৰ ভাও। ওচৰৰ টুলখনত বহি সি কলে "আজি বৰ গৰম। মটৰ চলাবলৈ নোৱাৰি। ড্রাইভাৰটো নোহোৱাত বৰ মস্কিল হৈছে।" "আপুনি ইমান কষ্ট কৰি অহাৰ প্রয়োজন নাছিল, ময়ে দাদাৰ হাতত দি পঠাব পাৰিলোঁহেতেন।" "তুমি দদায়েৰাক কৈছা নেকি?" "কোৱা নাই"—"কোৱাৰ দৰ্কাৰ নাই, নকবা।" তাই অলপ ভাবে—কিয় হাক দিয়ে। "ইমান কষ্ট কৰি আহিব নালাগে—তৈয়াৰ হলে মই পঠাই দিম নাইবা খবৰ দিম।" "কষ্ট? তোমাৰ ওচৰলৈ অহাত মোৰ কষ্ট? নহয় ই আনন্দ শান্তি।" সি একেথৰে তাইৰ মুখলৈ চাই ৰ'ল, নিৰুপমা লাজতে ৰঙা পৰি উঠিল। তললৈ মুখ কৰি তাই নীৰৱ হ'ল। সি সুধিলে—"তোমাৰ নামটো

কি ?” ‘নিৰুপমা’—তাই কয়। “নিৰুপমা ? নহয়, অপৰূপা—অনুপমাহে। বেচ, চমৎকাৰ নামটো। যেনে ৰূপ তেনে নাম, সাক্ষাৎ-যেন সৌন্দৰ্য্য প্ৰতিমা।” সি অপলক নেত্ৰে চাই বল—নিৰুপমাৰ সমগ্ৰ শৰীৰ ঘামি গ’ল। তাই কলে—“আপোনাৰ টকা দহোটা নিয়ক—মই টেবিলক্লথ দিব নোৱাৰোঁ।” “খং নকৰিবা সোণ, শঁচাকথা কৰলৈ গলে মই তোমাৰ ‘লাভত’ পৰিছোঁ। তুমি মোৰ বুকুৰ কলিজা “মাই ডীয়েৰ”। সি গৈ তাইৰ হাতত ধৰিলে। “এৰি দিয়ক, মই কাৰো কৰিছোঁ।” তাই হাতখন্ একৰাবলৈ প্ৰাণপণে চেষ্টা কৰে, কিন্তু তাৰ বজ্ৰ মুঠিৰ পৰা মুক্তি পোৱা এজনী বালিকাৰ পক্ষে অসম্ভৱ। ঠিক এই সময়তে প্ৰবোধে আহি বাহিৰত মাত লগালে “নিৰু” ধীৰেনে তৎক্ষনাত হাত এৰি দি টুলত বহিল। দুৱৈৰ পৰা প্ৰবোধে ধীৰেনৰ কাণ্ড দেখি আছিল। একো নেদেখাৰ ভাও জুৰি প্ৰবোধে সুধিলে।—‘অ’ আপুনি আহিছে।” “হয়” সি কয়। “কিয় ? আজি কলেজ বন্ধনে ?” “নহয়, কিন্তু নেদেখিছেনে মোৰ কিমান কাম—এই চান্দা আদায় কৰিব লাগে, মিটিঙৰ এৰেঞ্জমেণ্ট্ কৰিব লাগে। তাৰ মানে “এজ্ৰিটিং” কৰিব লাগে ।’ “এনেকৈ ফুৰিলে জানো ‘পাৰ্চেন্ টেজ’ মিলিব ? ছাত্ৰ সকলে এনেকৈ সক্ৰিয় আন্দোলনত যোগ দিয়া অনুচিত।” “পাৰ্চেন টেজ” লৈ ভয় কৰা নাই—ননকলেজিয়েট হম এয়েতো ? টকা দিলে বচ্। ইটো আপোনাৰ দৰে চেয়াৰমেনৰ তলৰ চাকৰি নহয়। আপুনি নাজানে ডাঙৰ ডাঙৰ নেতা সকলৰ কথা। কতই কলেজ পৰিত্যাগ কৰিও পলিটিকছ্ কৰিছে।” “মহাদেৱে বিহ খাই হ’ল নীলকণ্ঠ, তাকে দেখি আমি খালে কিন্তু মৃত্যুকণ্ঠ হে হব লাগিব—মনত ৰাখিব। পিচে, মই চাঁদা দিব নোৱাৰোঁ। ” “তেন্তে মিছাতে মই ইমান সময় নষ্ট কৰিলোঁ। আপোনালৈ ৰখি। বাক মই যাওঁ।” এই বুলি সি উঠি আহি মটৰ ‘ষ্টাৰ্ট’ দিলে। তাক শুনাকৈ তেওঁ কলে—“কলেজত আৰ্ট পঢ়ি বাহিৰতো তাক খটুৱাবৰ চেষ্টা, প্ৰফেচাৰ সকলে শিকোৱা উচিত যে ‘আৰ্ট ইজ্ ফৰ আৰ্ট ছ্‌চেক্’।” ধীৰেনৰ গাত

পেলে বিছা দিলে। খগুতে জোৰেৰে মটৰ চলাই দিলে। সি যোৱাৰ পিচত প্ৰবোধে কলে—"শুন নিৰু, কুকুৰক লাই দিলে কান্ধত উঠে।' নিৰুপমাই লাজ আৰু খগুত ৰঙা পৰি আছিল, কলে—"চাহ খাওক।"

অভিমানত ভানুৰ অন্তৰ ভৰি পৰিছে। কিন্তু কিহৰ অভিমান? ই ভালপোৱাৰ দাবী। একোতে তাইৰ মন নবহে—কেৱল চিন্তা প্ৰবোধলৈ। তেওঁ নগুলাৰে গলে দোতালাৰ ওপৰত তাই কাঁহী-বাতি নাইবা দৰ্জাতে শব্দ তোলে খগুতে। প্ৰবোধে বুজে ই কিহৰ খং। মনে মনে তেওঁ হাঁহে। একোবাৰ তাইৰ ইচ্ছা হয়, কেই আষাৰমান শুনাই দিয়ে, পিচমুহূৰ্ত্তে তাইৰ চকুৰ আগত ভাঁহি উঠে তেওঁৰ গহীন-গম্ভীৰ মুখ, উজ্জ্বল চকুযুৰি। কত ৰহস্য, কত আবেগ জড়িত এই চকুযুৰিত। একোবাৰ ওলায় তথাপি দুআষাৰ কওঁ বুলি, গালি দিম বুলি—কিন্তু একো কব নোৱাৰা হয়। তাই যেন সকলো ভুলি যায়। তাহৰ খং উঠে—কিন্তু উপায় নাই। তেওঁৰ অসীম ব্যক্তিত্বই তাইক বোবা কৰি পেলায। তাইৰ অন্তৰত খং উঠে। এদিন আবেলি বুকু ডাঠ কৰি তাই ওলাল তেওঁৰ বাহা বুলি। "আপোনাৰ দাদা আছেনে?" নিৰুপমাক সোধে তাই। "নাই।" "কেতিয়া আহিব?" "অলপ পিচত আহিব, বহকহি।" "সিদিনাৰ দৰে অপমান পাবলৈ নেকি?" "দোষ এবাৰ হ'ল বুলিতো সদায় নহয় ক্ষমা কৰক দাদাক। তেখেত যে কেনে মেজাজৰ মানুহ মই একো গমকে ধৰিব নোৱাৰোঁ।" ভয়ে ভয়ে তাই এনেকৈ কৈ এখন টুল বহিবলৈ আগ বঢাই দিলে। ভানুমতীয়ে টুলত বহি চেণ্ডেলযোৰ জোকাৰি পেলালে। "আজি আপোনাৰ দাদাক কেই আষাৰমান শুনাবৰ মন আছিল—কিন্তু কি হ'ব।" "মোলৈ চাই ক্ষমা কৰক। আপোনালোক ডাঙৰ মানুহ, ধনী মানুহ—আমি গৰীব, আপোনালোকৰ যি ইচ্ছা তাকে কৰিব পাৰে। ক্ষমা কৰক দুখীয়া বুলি...।" "দুখীয়াটো। এটা কিবা 'কোৱালিফিকেচন' নেকি যে দুখীয়া হলেই ক্ষমা কৰিব লাগে?" ভানুই সোধে তাইক অপদস্থ কৰা তালত। নিৰুপমা নিৰুত্তৰ। অলপ ভাবি ভানুমতীয়ে

ক'লে "যি হল হৈছে—শিলক চিকুণিলে নখেহে দুখ পায়।" পিচে আপোনাৰ দাদাই লিখে নহয় ? "কিমানলৈ পঢ়িছিল ?" "মেট্ৰিক পাছ কৰি খৰচৰ অভাৱত পঢ়িব নোৱাৰিলে।" "এতিয়া আকৌ নপঢ়ে কিয় আৰু ভালকৈ লিখিব পাৰিব ?" ভানুই সোধে। 'দাদাই কয়—"অন্তৰৰ সুকুমাৰ বৃত্তিবোৰ মানুহৰ জন্মগত, তাৰ বাবে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আৱশ্যক নাই। কবি জন্মি আহে, তাক জন্মাব নোৱাৰি। বেচি পঢ়িলে বুলিয়ে যে লিখিব পাৰিব তাৰ কোনো মানে নাই।" "বিবিধ ভাষা পঢ়ি জ্ঞান আহৰণ কৰি নানা বিষয়ক প্ৰবন্ধ লিখিব পাৰে। এটা ভাষাৰ ক্ষুদ্ৰ গণ্ডীৰ ভিতৰত সীমাবদ্ধ হৈ থাকিলে জ্ঞান নহয়। বাৰু যিয়ে নহওক, ৰাস্তা নিজে বাছি ল'ব। পিচে, ত্ৰিশ টকাৰে জানো ঘৰ চলে ?" "দাদাই কয় -সৎ পথত থাকিলে যি কি এটা ব্যৱসায় কৰিলেই মানুহে খাবলৈ পাৰে। "বাৰু আপোনাৰ দাদা কোনটো কমত থাকে ?" "স্বৰ্গত থাকে।" নিৰুই উত্তৰ দিয়ে। আচৰিত হৈ ভানুমতীয়ে সোধে -"স্বৰ্গত থাকে' ই কেনে কথা ?" "হয় দাদা থকা কমটোৰ নাম 'স্বৰ্গ' " ভানুৰ হাঁহি উঠে কথা শুনি—। ভগা পজাৰ তলত 'স্বৰ্গ' ? কি অসঙ্গত কথা। "বাৰু স্বৰ্গলৈ আমি যাব নোৱাৰো নে ?" তাই কৌতুক কৰি সোধে। "পাৰে, আহক বাৰু" এই বুলি প্ৰবোধৰ কমৰ দুৱাৰখন মেলি দিলে। ভানুমতীয়ে দেখিলে—প্ৰবোধৰ লিখা টেবুলৰ সন্মুখত ডাঙৰ আখৰেৰে এখন চাইনবোৰ্ড লিখা আছে 'স্বৰ্গ' বুলি। চাইনবোৰ্ডৰ তলত সৰু আখৰেৰে লিখা আছে—'য'ত থাকি তুমি শান্তি পোৱা, আৰাম পোৱা—য'ত পবিত্ৰতা আছে সেয়ে "স্বৰ্গ"। কমটো সৰু কিন্তু পৰিষ্কাৰ। এখন সৰু টেবুল লগতে এখন চেয়াৰ। এটা ডাঙৰ আলমাৰি--কিতাপেৰে ভৰ্তি। টেবুলৰ ওপৰত কিছুমান কাগজ-কলম। বিছনাৰ ভৰি পচানৰ পিনে এখন ডাঙৰ আয়না। কমৰ বেৰবোৰ পৃথিৱীৰ ডাঙৰ ডাঙৰ মনীষীসকলৰ ফটোৰে আগুৰা। কমৰ চাৰি চুকত চাৰিটা ডাঙৰ বোটলত চাৰি ডাল পাত-ফুল ; কাষে কাষে ধুনা জলোৱা চাৰিটা মাটিৰ পাত্ৰত ধুনা জ্বলিয়েই আছে। সুন্দৰ সুন্দৰ

ফুল কিছুমান বিছনাৰ মূৰশিতানত। কমটোত সোমালেই মনত এটা আনন্দ-শান্তি আৰু পবিত্ৰ ভাৱ আহে। ভানুমতী আচৰিত হৈ গ'ল; লগে লগে তাইৰ ভালপোৱা আগতকৈ বাঢ়িল। চেয়াৰখনত বহি টেবুলৰ ওপৰত হাত ৰাখি বহি আছে ভানুমতী আৰু ওচৰতে থিয়হৈ আছে নিৰুপমা। ভানুমতীয়ে ক'লে 'সঁচাকৈয়ে স্বৰ্গ।" "হয়নে?" বুলি পিচফালে থিয় দি থকা প্ৰবোধে সুধিলে। পিচ মুখ দি তাই দেখে যে হাতত এখন কিতাপ লৈ তাইৰ পিচফালে চেয়াৰত ধৰি প্ৰবোধ—মুখত তৃপ্তিৰ হাঁহি। ভানুই লাজত পৰি হাঁহিমাৰি চেয়াৰখন এৰি দি থিয় হ'ল। প্ৰবোধে হাঁহি মাৰি ক'লে—"বহা।" লাজ আৰু আনন্দত ভানুৰ ধুনীয়া গাল দুখন ৰঙা পৰি উঠিল। তলমূৰা হৈ তাই হাঁহিব ধৰিলে। সেই চলতে নিৰুপমাই মাত লগালে—"শুনাওক এতিয়া কি শুনাওঁ বুলিছিল দাদাক দুখাৰমান?" হাঁহি মাৰি তাই ক'লে "অনধিকাৰ চৰ্চা হব, কাৰণ এইটো তেখেতৰ নিজা ঘৰ।" আলনাত চোলা থৈ প্ৰবোধে ক'লে—"কোনে কলে অকল্য মোৰ বুলি? তুমি চাইনবোৰ্ড চোৱা নাই জানো? ইযে স্বৰ্গ। স্বৰ্গত জানো অকল মোৰে অধিকাৰ? পুণ্যাত্মাসকলৰ সকলোৰে অধিকাৰ আছে।" "সিমান, পুণ্যৱতী হলে এনে দশা নহ'লহেঁতেন।" ভানুৱে কয়। "এৰা ৰাস্তা হাটাতকৈ মটৰেৰে ফুৰাটো বেচি কষ্টকৰ।" প্ৰবোধে কয়। এনেকৈয়ে গঢ়ি উঠে তেওঁলোকৰ ভিতৰত আত্মীয়তা। আনন্দ আৰু গৌৰৱত ফুলি উঠে ভানুমতীৰ বুকুখন। কল্পনাৰ ৰঙীন ছবি মনৰ মাজেৰে বেঙাই যায়। তাই পাহৰি যায় নিজকে ক্ষন্তেকলৈ।

এতিয়া ভানুই আবেলি প্ৰায়ে নিৰুহঁতৰ বাহালৈ আহে। নানা তৰহৰ বস্তু আনে নিৰুৰ অনিচ্ছা স্বত্ত্বেও। কিমান সুগন্ধি তেল আৰু চাবোন আনে ভানুই নিৰুৰ বাবে। নিৰু আৰু ভানুৰ ভিতৰত গঢ়ি উঠে বন্ধুতা। এদিন পঞ্চাচ টকা নিৰুৰ হাতত দি ভানুই কয় -"শুন ভনী; বিছ আহিল, তেখেতৰ বাবে এযোৰ জুতা আৰু তোৰ বাবে এযোৰ পোচাক কিনি লবি।" 'পৰৰ

ধন নালাগে ভনী যেনেকৈ আছে”। সেয়ে হব, তথাপি লোকৰ ধাৰ খাব নোৱাৰি।” -নিৰুই কয়। “মোৰ মৰমৰ উপহাৰ জানো তই গ্ৰহন নকৰ ? মই তেন্তে তোক উপহাৰ দিবলৈ যোগ্য নহওঁ;” অভিমানৰ সুৰত কয ভানুই। “খং নকৰ ভনী : নিৰুই কয।

কমলৈ গৈ নিৰুই টকা পঞ্চাচটা দি কলে-'দাদা ভানুমতীৰ এই পঞ্চাচ টকা উপহাৰ-দিছলৈ।” ভানুমতীয়ে এটা তৃপ্তিৰ হাঁহি মাৰি তলমুৰা হল। এয়ে যে তাইৰ প্ৰথম উপহাৰ তাইৰ প্ৰিয়তমলৈ। টকা কেইটা টেবিলৰ ওপৰত দেখি প্ৰবোধে কলে “সহস্ৰ সহস্ৰ গৰীবক বিপদ-গ্ৰস্ত কৰি কাপোৰ চেনি আদি ব্লেক মাৰ্কেট কৰি গৱৰ্ণমেণ্টৰ ৰক্ষকে ৰাইজৰ ভক্ষক হৈ অৰ্জা মহা —পাপৰ ধন ছুলে হাত অপবিত্ৰ হব, লৈ যা এই মুহূৰ্ত্তে” বুলি নিৰুক ইঙ্গিত দিলে, আৰু কলে-“পাপৰ ধন প্ৰায়শ্চিত্ত খৰচ কৰিব লাগে।” ভানুমতীৰ বুকুত এপাত শেল সুমোৱা দিলে এই ফাকি কথা। তাইৰ মুখ কলা পৰিল।—কি আশা কৰিছিল আৰু কি পালে। এষাৰি মৰমৰ মাত, এটা মধুৰ হাঁহি তাই আশা কৰিছিল, কিন্তু পালে এটা তীব্ৰ বাক্য-বাণ। লাজ আৰু অভিমানত জৰ্জ্জৰিত হৈ ভানুই কলে-“লৈ আহ ভনী। কলুষিত পূজাৰীৰ পূজা দেৱতাই গ্ৰহণ নকৰে।” নিৰুপমাই সেমেনা-সেমেনি কৰি টকাকেইটা লৈ আহি ভানুক দিব খোজোঁতে তাই কলে “তযো জানে৷ মোৰ মৰমৰ দান গ্ৰহণ নকৰ ?” প্ৰবোধে তপৰাই মাত লগালে কনৰ পৰা-‘এই অপ্ৰত্যাশিত দান দাস পৰিয়ালে গ্ৰহণ কৰিব নোৱাৰে।” ভানুমতীৰ সজল চকুযুৰিত ছুধাৰি চকুলো বৈ আহিল। নিৰুপমাৰ খং উঠিল, কিন্তু প্ৰবোধে মুখ টিপি হাঁহিব ধৰিলে নিজে নিজে। ভানুই কান্দি কান্দি কলে—“আন ভনী, আমাৰ মৰম বিষৰ তুল্য যেতিয়া ” অপমান অভিমানত ম্ৰিয়মাণ হৈ ভানুমতী গুচি গ'ল। নিৰুই সুধিলে—“ভানুমতীক কিয তেনে নিষ্ঠুৰ ব্যৱহাৰ কৰে দাদা।” তাইক কন্দুৱাব ভাল লাগে নিৰু, চকুলোৱে তাইক বৰ ধুনীয়া কৰি তোলে।” “তাইক কন্দুৱাটো আপোনাৰ এটা আমোদ ?”

"অকল আমোদে নহয় কৰ্ত্তব্যও।" "তাইৰ কি দোষ দাদা?" "তাইৰ দোষ নহয়—তাইৰ জাতীটোৰ—ধনীসকলৰ।" নিৰুপমাই একো নামাতি ভানুমতী যোৱা ফালে চাই ৰ'ল। প্ৰবোধে আকৌ কয়—"শুন নিৰু, ইহঁত ফেটী সাপৰ চানা—সময় পালে ব্ৰহ্মতালুত দংশন কৰিব।" "ইহঁতে সাপহে খোঁটে কিন্তু বৈদ্য হৈ জাবেও।" নিৰুই কয়। "মই ভাবোঁ ইহঁতে খুঁটিলে ধৰণী বান্ধিবৰ ঠাই নহব।"

ভানুই খং অভিমানত কি কৰিব কি নকৰিব একো স্থিৰ কৰিব নোৱাৰে। তাই আৰু দুনাই নিৰুহঁতৰ তালৈ নাযাওঁ বুলি ভাবে—কিন্তু পিচ মুহূৰ্ত্ততে প্ৰবোধৰ ছবিটো হৃদয়-পটত জিলিকি উঠে। তাইৰ মন কুমলি যায়। এয়ে যে তাইৰ দুৰ্ব্বলতা। শত চেষ্টা কৰিও তাই মন বান্ধিব নোৱাৰে। নিৰুহঁতৰ বাহালৈ নোযোৱাকৈ থাকিব নোৱাৰে তাই। তাইক যেন অজ্ঞাতশক্তিয়ে টানি লৈ যায়। নিৰুপমাই জানে কিয় ইমান অপমান স্বত্তেও ভানুই তাইৰ তালৈ আহে। দুয়ো আকৌ নানা গল্প কৰে—হাঁহে, প্ৰাণ ঢালি দিয়ে, কিন্তু প্ৰবোধ আহিলেই সংযত হয়। নিৰুৰ বৰ মৰম লাগে ভানুলৈ—কেনে উদাৰ, মৰমিয়াল তাই। সিদিনাৰ পৰা ভানুই প্ৰবোধৰ ফালে নাচায়, কথা নকয় তেওঁ আহিলে। তাই অভিমান কৰে তেওঁৰ ওপৰত। প্ৰবোধে বুজে, নিৰুয়ো বুজে। নিৰুই উপলব্ধি কৰে তাইৰ দুখ। নাৰীয়েহে বুজে নাৰীৰ অন্তৰৰ বেদনা—পুৰতীয়েহে বুজে পুৰতীৰ মৰম।

ধীৰেনক নিৰুই বৰ ঘৃণা কৰে। "ভানুই কয়"—"দাদাৰ চৰিত্ৰ বৰ বেয়া ভনী—ইয়ালৈ আহিবলৈ মানা কৰি দিবি।" প্ৰবোধেও চোকা দৃষ্টি ৰাখে ধীৰেনৰ ওপৰত। ভানুই কয়—"শগুণ যিমানে ওপৰলৈ মুঠক তাৰ চকু মৰাশত। দাদা শিক্ষিত, কিন্তু ···।"

বস্ত্ৰ-বাহানিবোৰ নিৰুপমাই বান্ধে। ধীৰেনে সোধে—"কিয় টোপোলা বান্ধিছা নিৰুপমা?" "আমি আজি যাম।" —তাই উত্তৰ দিয়ে। "কলৈ?" সি সোধে। "দাদাই হে জানে।" তাই উত্তৰ দিয়ে। সি প্ৰবোধক সোধে—"বদলি হ'ল নেকি?" "এৰা

বদলিয়েটো—কিন্তু ই প্ৰকৃতিৰ বদলি।' "তাৰ মানে ?" "তাৰ মানে বানপানীয়ে সকক্ষেত্ৰি অঞ্চলে বদলি হবলৈ বাধ্য কৰিছে।" "সকক্ষেত্ৰিত বানপানী? আমিতো খবৰ পোৱা নাই?" "আপোনালোক ডাঙৰ দেশ-প্ৰেমিক, গতিকে দিল্লী, চিলং আদিৰহে খবৰ পাব—সৰু - সুৰা ঠাইৰ খবৰ, বানপানীৰ উপদ্ৰৱৰ খবৰ কেনেকৈ পাব? ভোটৰ সময়তহে সিহঁতৰ আৱশ্যক—এতিয়া আৰু কি?" "বাৰু গৱৰ্ণমেণ্টে জানো একো ব্যৱস্থা হাতত লোৱা নাই?" "বহুত ওপৰলৈ উঠিলে তললৈ মনিব নোৱাৰি নহয়?" ৰাজধানী চিলঙৰ উচ্চ চূড়াৰ পৰা ভৈয়ামলৈ দৃষ্টি আহিয়ে নুচুকে।" "গৱৰ্ণমেণ্টে সহায় কৰা উচিত।" "আপোনাৰ পিতাকেও নিয়মিত ভাৱে কণ্ট্ৰোলৰ মাল দিয়া উচিত।" "আপুনি সদায় কয় গৱৰ্ণমেণ্টৰ চাকৰিয়ালে ভেটি খোৱা বুলি, আপুনি দেখিছে? প্ৰমাণ দিব পাৰিব?" সি খং ভাবে সোধে—"আগতে কৃষ্ণক দেখি আৰু কি পাপক লেখি? দুই বছৰৰ ভিতৰত ঘৰ পকা, মটৰ গাড়ী-দুখন, চল্লিচ হাজাৰ টকা বেঙ্কত জমা, আৰু কি প্ৰমাণ লাগে?" "আপোনাৰ বৰ বাৰাবাৰী হৈ গৈছে—কেতিয়াবা কথা বেয়া হব, অপমান পাব লাগিব।" সি চকু বগা কৰি কয়—"অপমান? ইয়ে আমাৰ তেৰা সকলে দিয়া মহৎ অৱদান। শত শত নিপীড়িত নিৰ্য্যাতিতৰ অপমান - মোৰ স্বজাতিৰ অপমান, আৰু মোৰ সন্মান? ইযে এক বিৰাট প্ৰৱঞ্চনা। মগনীয়াৰ সন্মান ক'ত?" কথা শুনি ধীৰেনৰ বৰ খং উঠে। কিন্তু কি কৰে এই অকৰা মানুহজনক, সি যে বশ কৰিব নোৱাৰে। 'মগনীয়াৰ জাতটোৰ কথা তেনে" বুলি কৈ খঙতে ধীৰেন ওলাই যায়। নিৰুপমাৰ বৰ ভয় লাগে। প্ৰবোধে কিন্তু এটা আত্ম-তৃপ্তিৰ হাঁহি মাৰে।

ঘৰলৈ গৈ ধীৰেনে কয—"শুনিছা ভানু, সেই প্ৰবোধ নিৰ্বোধটো বলে যায।" 'নিৰ্বোধ?' "এৰা সি এটা খাটি নিৰ্বোধ" সি জোৰেৰে কয়। "আপুনি ভালকৈ ভাবক দাদা, তেখেতৰ নামৰ আগত 'নিঃ' উপসৰ্গ আছে নে 'প্ৰ' উপসৰ্গ আছে? ভাল বোধ আছে বাবেই প্ৰবোধ। পিছে যায় কলৈ?" "দেশ-সেৱক হবলৈ" "ভালকৈ কওক।"

"সকলক্ষেত্রি অঞ্চললৈ—বান-পানী নিবাৰণ কৰিবলৈ" বুলি কৈ সি ওলাই গ'ল। "বান পানী" ?" তাই ভাবিব ধৰে। "তেখেত যোৱা কথা নিকই মোক নকলে কিয় ?" তাইৰ খং উঠে নিৰুপমাৰ ওপৰত। পিছ মুহূৰ্ত্ততে তাইৰ এটা হুমুনিয়াহ আহিল— কিবা যেন অসম্পূৰ্ণ বল তাইৰ। প্ৰবোধৰ কথা ভাবি গালত হাত দি চেয়াৰত বহি পৰিল। "কি মগজুৰ মানুহ এইজন। আজি ইমান দিনে একো গমকে ধৰিব নোৱাৰিলোঁ। একোবাৰ দেখোঁ মোৰ অতি ওচৰত, পিচ মুহূৰ্ত্তে দেখোঁ বহু আঁতৰত। তেন্তে কি বিজুলীৰ দৰে ধৰা নিদিবই নেকি ? পুৰুষবোৰ বাস্তবিকে নিৰ্মম।" তাই সিদ্ধান্ত কৰে। ঠিক এই সময়তে হাতত এটা চুটকেচ্ লৈ প্ৰবোধ—পিচে পিচে নিৰুপমা। ভানুই দোতালাৰ ওপৰৰ পৰা নামি আহিল চিৰিয়েদি। "নিৰুপমা।" তাই মাত দিলে। "যাওঁ ভনী, বেয়া নাপাবি বহুত দোষ কৰিছিলোঁ— নিজৰ ভনী বুলি ক্ষমা কৰিবি ?" নিৰুপমাৰ চকু চল্‌চলীয়া হয়। প্ৰবোধ দুখোজমান আঁতৰি যায়। ভানুমতীৰ হাতত ধৰি নিৰুপমাই কয়—"মোৰ মনটো কান্দি উঠে ভনী ?" "তই কি নিৰ্দয় ভনী ? কিয় মোক ইমান দিনে কোৱা নাই ? বাস্তৱিক পৰে কেতিয়াও আপোন নহয় মিছাকৈ মই আপোন হবলৈ চেষ্টা কৰোঁ।" "অভি-মান নকৰ ভনী, দাদা যে কেনে মগজুৰ মানুহ—মোৰ বৰ ভয় লাগে...।" দুৱৰৰ পৰা প্ৰবোধে মাত লগালে—"নিৰু -।" ভানুৰ চকুত পানী আহে, নিৰুপমায়ো কান্দে। ভানুৰ অভিমান—বিদায়-কালতো প্ৰবোধে তাইক এবাৰ নামাতে। নিৰুপমাৰ হাতত ধৰি শাৰীৰ ল'চেৰে চকুলো মচি ভানুই কয়---"যা ভনী, চন্দ্ৰলৈ মানুহে ইচ্ছা কৰে কিন্তু চন্দ্ৰইটো মানুহলৈ ইচ্ছা নকৰে—বৈ নাথাকে।" "মইযে তোক পাহৰিব নোৱাৰোঁ ভনী, তই যে মোৰ আপোনতকৈও আপোন—প্ৰাণৰ প্ৰাণ। তোক মই কিসতে এৰি যাওঁ ভনী ?" বুলি নিৰুই হুক্‌হুকৈ কান্দিব ধৰিলে। ভানুমতীৰ কান্দোন আহিল—"তই নকন্দ্‌ৱাবি ভনী, তোৰ দুখ যে মই সহ্য কৰিব নোৱাৰোঁ। আজিৰ পৰা মোৰ ছবি মনৰ পৰা মচি পেলাবি ;

ভাবিবি ই এটা দুঃস্বপ্ন।" এনেতে প্ৰবোধে দুবৈৰ পৰা মাত লগালে— "নিৰু?" "দাদা।" "কৰ্তব্যই কালৈকো বাট নাচায়।" "কিন্তু দাদা...।" "কৰ্তব্যৰ আগত কিন্তু নাই। সুযোগ ৰামধনুৰ দৰে বিতোপন কিন্তু বিজুলীৰ দৰে ক্ষন্তেকীয়া। আহ।" 'কিন্তু এই চকুলো যে বৰ বেদনাদায়ক দাদা?' 'শত শত নিপীড়িতৰ চকুলো, হাজাৰ হাজাৰ আৰ্ত্ত, বুবুক্ষিতৰ চকুলো যে ইয়াতকৈ কোটি কোটি গুণে বেদনাদায়ক নিৰু। আমি যাম সেই হতভগাহঁতৰ চকুলোৰ সৈতে আমাৰ চকুলো মিলাবলৈ—আমাৰ দেহ সিহঁতৰ চকুলোৰ সোঁতত উটাই দিবলৈ। আহ পলম কৰিবলৈ সময় নাই।" ভানুই কলে "সঁচা ভনী, যা মই আৰু তোক ৰাখিবলৈ চেষ্টা কৰি জাতিৰ সকলৰ সৰ্বনাশ নকৰো। মোৰ জীৱনতকৈ সিহঁতৰ চকুলো কোটি কোটি গুণে মূল্যবান।" প্ৰবোধ আগুৱাই গ'ল। নিৰুই ভানুৰ চকুলৈ চাই গলত সাৰট মাৰি ধৰি কলে "বিদায়—বিদায় ভনী "বিদায়...।" বুলি ভানুমতীয়ে হুক্ হুক্কৈ কান্দিবলৈ ধৰিলে। গালত এটা চুমা খাই নিৰুপমাই গলৰ পৰা হাত এৰি দি এখোজ-দুখোজ কৰি ভানুমতীৰ ফালে চাই চাই আঁতৰি গ'ল। নিশ্চল হৈ ভানুমতী থিয় হৈ ৰ'ল। চকুৰে বৈ আছিল দুধাৰি চকুলো।

আজি সাত দিন প্ৰবোধে দিন-ৰাতি অবিশ্ৰান্ত পৰিশ্ৰম কৰি কিছুমান স্বজাতীয়া ল'ৰাৰে সৈতে লগহৈ ৰৰভাগ অঞ্চলত চাউল তোলাত লাগি গৈছে। প্ৰায় পঞ্চাচ মোন মান চাউল যোগাৰ হৈছে। এদিন নিৰুই ক'লে—"দাদা, আমি চাউল তুলি থাকোঁতে মানুহ মৰি নাইকিয়া হব দেখোন?" "যি মৰিব তাক আৰু বচাবৰ উপায় নাই নিৰু, কিন্তু যি বাচি আছে অথচ প্ৰাণ যাওঁ যাওঁ তাকতো ৰক্ষা কৰিব লাগিব আৰু তেতিয়া হ'লে বহুত চাউলৰ দৰ্কাৰ।"

এখন ডাঙৰ নাওঁত তেওঁলোক দুজন আৰু কিছুমান চাউলৰ সৈতে স্বজাতীয়া ল'ৰাবিলাক। গাওঁৰ ঘৰবাৰী গোটেই তল গৈছে। গৰু-ছাগলী পানীত উটি কৰবালৈ গৈছে—লগতে বহুত মানুহ মৰিছে। যি দুই-চাৰিজন আছে সিহঁতেও খাবলৈ নাপাই মৰণক অপেক্ষা কৰি

আছে। কিছুমান চাং পাতি, কিছুমানে চালৰ মুধাত আৰু কিছুমানে চাংগলিত বাস কৰিছে। গাওঁবোৰ নিৰ্জন গহীন হৈ পৰিছে যেন মহামাৰিতহে উচ্ছন্ন হৈ গৈছে। এমুঠি ভাত সিহঁতৰ মনত স্বৰ্গৰ অমৃত। কিন্তু সেই কেইমোন চাউলেৰে ইমান খন গাওঁৰ কি হ'ব? দুখন গাওঁতে শেষ। নিৰুই কয়—"গৱৰ্ণমেণ্টে সহায় নকৰেনে দাদা?" "কৰিব - কিন্তু গানপানী গ'লে," এটা বিদ্ৰূপৰ সুৰত কয় তেওঁ। "তেন্তে দেখো মানুহ মৰি নাইকিয়া হৈ যাব তেতিয়ালৈ—?' 'ক্ষতি কি?'' তেওঁ উত্তৰ দিয়ে। কিছু সময় তলকা মাৰি নিৰুই কয়—"কিন্তু দাদা, আমাৰ যে আজি নিজৰ খাবলৈকে চাউল নাই। কি কৰিব?'' "মৰিম। সিহঁতো মৰিব—আমিও মৰিম—আপত্তি কি?'' উত্তৰ দিয়ে। ল'ৰাবিলাকে ক'লে- "দাস, আমি ফিৰাই ভাল।'' "এৰা তোমালোক ফিৰি যোৱা কিন্তু মই এওঁ-লোকৰ লগলৈকেই গৈ একে পথৰ পথিক হম।" ল'ৰাবোৰ ফিৰে, বৰভাগলৈ পুনৰ চাউল তুলিবলৈ।

সৰু নাও এখনত প্ৰবোধ আৰু নিৰুপমা। আজি তেওঁলোকৰ চাউল নাই। "দাদা, আজি যে আমাৰ অনশন হব—কাৰণ চাউল নাই।" "তেন্তে আজি আমাৰ অমাৱস্যা। তই জান নিৰু, কত কিমান হতভগা দেশবাসীয়ে এনেকৈ অন্নাভাৱত অমাৱস্যা পালন কৰিব ধৰিছে। ইহঁত যে আৰু বাচি নাথাকে। হায়! ভগবান—!" বুলি এটা দীঘল হুমুনিয়াহ কাঢে প্ৰবোধে। নিৰুপমাৰো চকুলো আহে।

কিছুদূৰত, এখন ডাঙৰ হলং নাৱত কেইজনমান মানুহে এনাও চাউল লৈ আহিছে নিৰুহঁতৰ নাও বুলি লক্ষ্য কৰি। "আপোনালোকে চাউল লওক" বুলি এজনে কলে। নিৰু - "গৱৰ্ণ-মেণ্টৰ চাউল নেকি?" "নহয়, এজনী ছোৱালী মানুহে পাঁচ শ মোণ চাউল দান কৰিছে।'' "তেওঁ ক'ত আছে?'' "ডাক্তৰে সৈতে সিখন নাওত বেমাৰী চিকিৎসা কৰিবলৈ গৈছে।'' "এইজনা কোন

দাদা?" "যাৰ এখনি অন্তৰ আছে—যিয়ে কান্দিব জানে" তেওঁ উত্তৰ দিয়ে। এনেতে ডাক্তৰ, কম্পাউণ্ডাৰ আৰু কিছুমান মানুহে সৈতে এখন নাও আহিল নিৰুহঁতৰ ওচৰ চাপি। নাওৰ বুকুত দেৱী প্ৰতিমাৰ দৰে বহি আছে ভানুমতী। নিৰুপমা আচৰিত হৈ গ'ল। প্ৰবোধে এটা তৃপ্তিৰ হাঁহি মাৰি পিচ মুখ দিলে। ভানুই মাত লগালে—'নিৰুপমা।" "ভনী, তই ইয়াত?" "আচৰিত কিয় ভনী? পাপৰ প্ৰায়শ্চিত্ত। বাৰু, মই তোৰ নাৱত উঠিব পাৰোনে?" 'আহ'। "আপোনালোক যাওক ডাক্তৰ বাবু, মই অলপ পিচতে গৈছোঁ।" নিৰুহঁতৰ নাৱত উঠিল ভানুমতী। অইন নাওবোৰ গাওঁৰ ভিতৰ সোমাল। নিৰুহঁতৰ নাওখন অকলে ৰ'ল। নাৱৰ বুকুত নিৰুপমা, প্ৰবোধ ভানুমতী। কিছু সময় নীৰৱতাৰ পিচত নিৰুপমাই সুধিলে—"এই চাউল তই দিছ ভনী।" "মইতো ঢেঁকী বানি দিয়া নাই।" "ই তোৰ মহৎ দান ভনী।" "নহয়, পাপৰ প্ৰায়শ্চিত্ত" বুলি কৈ কেৰাহিকৈ প্ৰবোধৰ ফালে চালে। প্ৰবোধৰ মুখত সুন্দৰ হাঁহিয়ে দেখা দিলে। "তই কিমান মহৎ ভনী।" নিৰুই কয়। 'ই মোৰ কৰ্ত্তব্য" তাই উত্তৰ দিয়ে। প্ৰবোধে হাঁহি মাৰি পিচ মুখ দিয়ে -আজি যেন তেওঁৰ আনন্দৰ সীমা নাই। কান্ধত হাতখন থৈ নিৰুই সোধে—"তই দেৱী নে মানৱী ভনী?" এবাৰ প্ৰবোধৰ ফালে লাহেকৈ চাই, নিৰুপমাৰ হাতত ধৰি তাই উত্তৰ দিয়ে, "দেৱীও নহওঁ, মানৱীও নহওঁ, মই তোমাৰ 'ব উ'।" নিৰুপমাই হাঁহি মাৰি ভানুমতীক সাবট মাৰি ধৰিলে। প্ৰবোধে কেৰাহিকৈ ভানুৰ চকুলৈ চাই এটা মিচিকীয়া হাঁহি মাৰিলে

নাওখন আপোনা আপুনি ধাৰৰ সোঁতত গাওঁৰ মাজলৈ ধীৰে ধীৰে ভাঁহি গ'ল

তেন্তে আজি—

তেতিয়া মই কলেজত পঢ়োঁ। মনত আনন্দ, শৰীৰত যৌৱনৰ প্ৰথম পুৱাৰ হেঙুলীবোল। অতি মধুৰ কলেজীয়া জীৱন।

নিতৌ সেই ৰাস্তাটোৰে মই গধুলি ফুৰিবলৈ যাওঁ—মুকলি পথাৰলৈ। ৰাস্তাৰ কাষতে দুটি পকী দালান, দুই ঘৰৰ আৰু অলপ দূৰত এটি পঁজাঘৰ। তলৰপৰা জুপুৰি ঘৰটোৱে হয়, কিবা এটি সহানুভূতি পাবলৈ ওপৰলৈ মুখ কৰি চাই আছে পকী দালান দুটিলৈ মগনীয়াৰ দৰে। কিন্তু কি পাব? এটা কটাক্ষ, এটা বিদ্ৰূপৰ বাহিৰে সি বাৰু কি পাব পাৰে?

মই ফুৰিবলৈ যোৱা সময়ত ৰাস্তাৰ কাষৰ সেই দালানৰ সমুখৰ ফুলনিখনত তাই কিবা কৰি থাকে। এ.কাবাৰ কিবা ভাৱে, একোবাৰ মোলৈ কেৰাহিকৈ চায় আৰু একোবাৰ উদাস দৃষ্টিৰে আকাশৰ ফালে চাই থাকে তাই। মই চাওঁ তাই নেদেখাকৈ তাইৰ ৰূপ, ভাবোঁ, তাইৰ এই লক্ষণবোৰলৈ। ডেকা মন গাভৰু ছোৱালী দেখিলে চঞ্চল হোৱাটো স্বাভাৱিক লাগে তাক আদিম মানৱৰ আদিম প্ৰবৃত্তি বুলিয়েই কওক। মই সদায় অকলশৰীয়া, অকলে অকলে ভাবি ভাবি ওলাই যাওঁ নিৰ্জন পথাৰলৈ, সেই ৰাস্তাটোৰে।

ৰূপ কোনে ভাল নেপায়? তাই তৎক্ষণাৎ কেৰাহিকৈ চাই উচাত মাৰি উঠি যায় এটা মিচিককৰে হাঁহি মাৰি। চায় এবাৰ,—মোৰ চকুৱে চকুৱে পৰে। তাই হাঁহে, মযো হাঁহো—কিন্তু অৰ্থ বিচাৰি নাপাওঁ—কিয় হাঁহো। গাত এটা শিহৰণ উঠে, কিহৰ শিহৰণ? মই কব নোৱাৰোঁ। গৌৰৱ অনুভৱ কৰোঁ কিবা পোৱা যেন ভাবি। কি পাওঁ কব নোৱাৰোঁ। দিন গৈ থাকে—আমাৰো নীৰৱ আলোচনা অন্তৰে অন্তৰে আৰম্ভ হয়। কেইদিনমান পিচত দেখিলোঁ, তাইতকৈ অলপ ওখ, সমবয়সীয়া আৰু এজনী। দুয়ো কথা পাতে—হাঁহে,

মই যোৱা দেখিলে তাই লাজ কৰে বঙা পৰে, লগৰীজনীয়ে ঠাট্টাৰ চলতে কয় "নেদেখিলে হিয়া পোৰে,—নহয়নে?" "তই বৰ বেয়া দে।" তাই কয় লগৰীয়াজনীক এটা ঠেলা মাৰি দি। মই হাঁহি আঁতৰি আহোঁ। মই পিচ দিলে দুয়ো খিল্ খিল্কৈ হাঁহিব ধৰে। তাই বৰ চঞ্চল—অতি সোনকালে হাঁহে।

পূজাৰ বন্ধত মই ঘৰলৈ যাব ওলাইছোঁ। তাইহঁতৰ ৰাস্তাৰে চুটকেচটো হাতত লৈ মই গৈ আছোঁ। ফুলনিৰ ভিতৰত দুবৰিৰ ওপৰত বহি আছে দুয়ো। দূৰৈত মোক দেখি তাই সুধিলে—"কলৈ যায়?" 'পূজাৰ বন্ধত ঘৰলৈ যায়।" লগৰীজনীয়ে উত্তৰ দিয়ে। মই আহি ওচৰ পালোঁ, চকু পৰিল তাইহঁতৰ ওপৰত। মোক দেখি তাই এটি হুমুনিয়াহ কাঢ়িলে, মোৰ মনটো বেয়া লাগিল—হুমুনিয়াহে বুজাইছে তাইৰ অন্তৰৰ দুখ। মোৰ বুজিবলৈ বাকী নাথাকিল।

বন্ধত গাঁৱৰ কলেজীয়া বন্ধুসকলৰ মিলন হল। সকলোৰে আনন্দ, মযো মুখত হাঁহি মাৰিয়ে থাকোঁ, কিন্তু অন্তৰখন উদাস—যেন সি ক'ৰবাত পৰি আছে। বন্ধ খোলাৰ এসপ্তাহ আগতেই গুচি আহিলোঁ। বৌয়ে ঠাট্টা কৰিলে "বাপু তোমাৰ কিবা ডাঙৰ বস্তু বেয়াকৈ এৰি আহিছা হব পায়। চাবা, চহৰত বহুত লোভনীয় বস্তু আছে।" মই তেওঁৰ ইঙ্গিত বুজিলোঁ—ভয় লাগিল জানোচা তেওঁ মোৰ মনৰ ভাব ধৰিব পাৰিছে। মই অলপ গম্ভীৰ হৈ উত্তৰ দিলোঁ -'তুমি কি বুজিবা বৌ, কলেজৰ কিমান পঢ়া। লুইতেহে জানে বঠা কিমানলৈ বহে।' বৌয়ে একো নকলে।

ষ্টেচনত নামি খোজ দিছোঁ কেতিয়ানো সেই ফুলনিখন পাওঁ। ফুলনিৰ ওচৰ পোৱাৰ লগে লগে গাত এটা জোকাৰণি উঠিল, মনটো উদ্‌বিগ্ন—অন্ততঃ এবাৰো তাইক দেখিলে।......

খিৰিকীৰে কি সোমায়? মহ, ডাঁহ, চগা—কিছুমান উৰি ফুৰা পোক; আৰু তাৰ উপৰি সোমায় ডেকাসকলৰ চকুৰ উদ্‌ভ্ৰান্ত

দৃষ্টিবোৰ। ফুলনিৰ সমুখৰ খিৰিকীৰ ফাঁকেৰে মোৰ আকুল দৃষ্টি অলক্ষিতে গ'ল। যিয়ে নহওঁক লক্ষ্য ব্যৰ্থ নহল—নয়ন সাৰ্থক....।। তাই নীলা পৰ্দাখন আঁতৰাই মোৰ ফালে চাই আছিল। মই চোৱা মাত্ৰে পৰ্দাখন পেলাই দিলে। আধা-আধি চকুৰ আঁৰত তাইক ইমান ধুনীয়া দেখিলোঁ।... পূজাৰ বন্ধৰ সমস্ত আবৰ্জনা ক্ষন্তেকতে ক'ৰবালৈ উৰি গ'ল, নতুন উদ্দীপনা আহিল প্ৰাণলৈ। বাস্তৱিক—নাৰী—পুৰুষৰ উদ্দীপনা-দায়িনী, প্ৰেমিকেহে জানে,—বুজে তাৰ মোল।

ওচৰৰ দমকলটো গোটেই ছোৱালীজাক পানী নিবলৈ ভৰি পৰে গধূলি—মোৰ ফুৰাৰ সময়ত। মই ফুৰিবলৈ গৈছো সেই দমকলৰ ওচৰৰ চিৰ পৰিচিত ৰাস্তাটোৰে। "হিয়াই বিচাৰে হিয়া, ক'ত আছিল ভনী এইফাঁকি" বুলি তাইৰ লগৰীযাজনীয়ে তাইক সোধে। গোটেই ছোৱালীজাকে খিল্ খিল্ কৈ হাঁহে—মোৰো হাঁহি উঠে, ওঠত কামোৰ মাৰি ধৰি কথমপি সেইখিনি বেগাই পাৰ হওঁ—হাজাৰ হলেও কলেজ-ষ্টুডেণ্টতো। এটা সন্মান আছে—অন্ততঃ।

অস্ত্ৰেৰে যাক জয় কৰিব নোৱাৰি, মনেৰে তাক জয় কৰিব পাৰি। ধৈৰ্য্যৰতো এটা সীমা আছে। ঘহোঁতে ঘহোঁতে শিলো ক্ষয় হয়, এইটো আমাৰ মন, তাতে চঞ্চল ডেকা বয়স...।

"এটি ফুল দিবানে?" কোনো নথকা দেখি মই সুধিলোঁ তাইক। চাৰিওফালে চাই তাই ফুলনিৰ মাজৰ পৰা ক'লে— "আপুনি বৰ নিষ্ঠুৰ।" 'কিয়?' মই বৰ ব্যগ্ৰহৈ সুধিলোঁ। তাইৰ ধুনীয়া মুখখনলৈ চাই। "ৰূপ দেখি হাতত লব আৰু পিচমুহূৰ্ত্ততে মোহাৰি নেপেলাব নে?" তাই একেথৰে মোৰ ফালে চাই ক'লে—"কিন্তু তুমি জানা, ইযাত তাইৰ কিমান আনন্দ? নেচেৰি ফুলে সেই এটিবাৰৰ কৰ-স্পৰ্শকে লৈ কটাই দিয়ে তাইৰ জীৱন,—তাকে স্মৰণ কৰি সান্ত্বনা লভে,—সেয়ে জীৱনৰ চৰম ধ্যান" মই কওঁ। তাই এটি গোলাপ হাতত লৈ ক'লে—"এই গোলাপটো ভাল পায়নে-ইয়াৰ গোন্ধটো?" "ফুলটো" মই কওঁ "ই কাইলৈ মৰহি গলে

সৌন্দর্য্য নেথাকিব—তেতিয়া·'' তাই সোধে। "সৌৰভ" মই উত্তৰ দিওঁ। "তেন্তে ফুল নলৈ গোলাপী আতৰ শুঙিব পাৰে ?" তাই সোধে। আতৰত গোন্ধ আছে—ফুলৰ সৌন্দৰ্য্যতো তাত নাই; আতৰ কৃত্ৰিম কিন্তু ফুল অকৃত্ৰিম স্বাভাৱিক। আতৰ আমাৰ তৈয়াৰী—ফুল প্ৰকৃতিৰ দান'' মই কওঁ। "তেন্তে অকল গোন্ধ থাকিলেই নহয় ?" তাই সোধে। "নিশ্চয়।" মই কওঁ "গুণ আৰু ৰূপ একেলগে থকাই সৌন্দৰ্য্য।" 'মনত ৰাখিব" তাই কয় আৰু মোলৈ গোলাপটো দলিয়াই দিয়ে মোৰ বুকুত পৰাকৈ। আহ। কি অপৰূপ ৰূপ।...... দুয়ো চকুই চকুই চাই হাঁহি মাৰিলোঁ। 'বাঃ'' বুলি উঠিল এজোপা ফুলৰ আঁৰৰ পৰা তাইৰ লগৰীজনীয়ে। লাজত পৰিলোঁ—সকলো-বোৰ চুৰকৈ শুনি আছে। মই তৎক্ষণাত আঁতৰি গলোঁ—তায়ো সেমেনা সেমেনি কৰি আঁতৰি গ'ল। লগৰীয়ে আকৌ ঠাট্টা কৰিলে—"নকৰ কিয় অ '' আঁতৰি নাযাবা প্ৰিয় বুলি।'' "তই বৰ বেয়া দে' '' বুলি তাই লাজতে ৰঙাচিঙা পৰি কয়। "মই বেয়া নহয় অৱশ্যে ঈৰ্ষাপৰায়ণা—। বাপ তোৰ এই দৃশ্য দেখি কোন গাভৰুৱে সহ্য কৰিব পাৰে আনকি মযে তোক ঠাট্টা কৰিবলৈ লোভ সামৰিব নোৱাৰিলোঁ।' লগৰীজনীয়ে কয়। আৰু কি কলে মই নুশুনিলো—আঁতৰি আহিলো।

সিদিনা বৰ বৰষুণ।· মই কলেজৰ পৰা ওলাই দেখিলোঁ বালিকা প্ৰাইমাৰী ছুটী, সকলো গৈছে এজনী ছয় বছৰীয়া মান ছোৱালী বান্দি আছে। মই তাইক মোৰ ছাতিৰ তলত লৈ আহিলোঁ। "মোক আপুনি ঘৰত থৈ যাব দে" তাই মোক পোকা-থুকি মাতেৰে মৰম লগাকৈ কলে। "থম বাৰু, ভয় নাই" মই মৰমেৰে কলোঁ। দুয়ো আহি আছোঁ। "এইটো আমাৰ ঘৰ" বুলি সেই ফুলনিৰ কাষৰ ঘৰটো আঙুলিয়াই দিলে। মোৰ বুজিবলৈ বাকী নাথাকিল তাই তাইৰে ভনীয়েক। আগেয়ে জানিলে তাইক মই বায়েকৰ সম্বন্ধে কিবা-কিবি সুধিবই পাৰিলোঁহেঁতেন বায়েকৰ গাল কল্পনা কৰি তাইক এটি চুমাকে খাব পাৰিলোঁহেঁতেন—তেনেবোৰ অসংলগ্ন ভাব-

ৰোৰ মোৰ মনৰ মাজলৈ আহিল। যিয়ে নহওঁক তাইক 'পটিক'ত তুলি দিলোঁ। "আপুনি এতিয়া যাওক" তাই কোৱাৰ লগে লগে "কোন" বুলি বায়েক ওলাই আহিল আউলী বাউলী বেশেৰে। হঠাতে মোক দেখি থত্‌মত্‌ খাই দৰ্জ্জাৰ আঁৰালত থিয় হ'ল। ৰৰষুণ বতৰত আউলী-বাউলী চুলিৰে তাইক মই আজি এটি যেন নতুন ৰূপত দেখিলোঁ। এটি নতুন ৰূপ আজি মোৰ চকুত ধৰা পৰিল। মই আঁতৰি আহিলোঁ।—কিন্তু আহোঁতে তাইৰ সেই "নযযৌ নভষ্ঠৌ" অৱস্থালৈ কেৰাহিকৈ চাবলৈ পাহৰি নগলোঁ।

পিচদিনা আন দিনৰ দৰে ঘুৰিবলৈ যাওঁতে সেই সৰু ছোৱালী জনীযে দৌৰি আহি চিৰ পৰিচিতৰ দৰে মোৰ হাতত ধৰি "আমাৰ ঘৰলৈ আহক" বলি মোক টানি লৈ গ'ল। "কালি যে মোক থৈ গৈছে এখেতেই' আই" তাই মাকক কয়। হয় নেকি ?" বুলি কৈ মাকে মোক কলে—"আহা বোপা" এখন চকিত মই, আনখনত তেখেত বহিল। 'যা, বায়েৰক চাহ আনিবলৈ কগৈ।" তাই দৌৰি গ'ল। মোৰ কিবা কিবি বাতৰি আৰু পৰিচয় সুধি থাকোঁতে তাই তুকাপ চাহ আনি আমাৰ আগত থলে। দোকানত বহুত চাহ খাইছোঁ, কিন্তু ইমান সোৱাদ বোধকৰোঁ পোৱা নাছিলোঁ। আজি যেন চাহ কাপত নতুন সোৱাদ পাইছোঁ। চাহকাপত অকল চাহ, চেনি, গাখীৰে নাছিল—লগতে মিহলি আছিল তাইৰ অন্তৰৰ আবেগ খিনিও, সেয়েহে ইমান তৃপ্তিদায়ক হৈছে।

এতিয়া মই সিহঁতৰ তালৈ যাওঁ। সৰু ল'ৰা-ছোৱালীবিলাকৰ লগত তামচা কৰোঁ সেই সৰু ছোৱালীজনীক কোলাত লৈ চুমা খাওঁ—অনুভৱ কৰোঁ যেন তাইৰ বায়েকৰ গালতহে চুমা খাইছোঁ। কল্পনাই মোক বহুত দূৰলৈ নিযে।

এদিন গধূলিবেলা মই ল'ৰা ছোৱালীহঁতৰ লগত তাইহঁতৰ সমুখৰ চোতালখনত দুবৰিৰ ওপৰত খেলা কৰি আছোঁ। ওচৰৰ ল'ৰা-ছোৱালীবোৰে মোক এতিয়া আপোন বুলি ভাবে,—সিহঁতে মোৰ গাত উঠে, মযো মৰম কৰোঁ - ভাল পাওঁ। সেই সৰু

ছোৱালীজনীয়ে মোৰ কোলাত উঠিছে আৰু আইন কেইজনমানে মোৰ পিচফালে পিঠিত আউজি মূৰৰ চুলি লিৰিকি পিতিকি বং কৰি আছে। কিন্তু অলপ আঁতৰত এটি ছয় বছৰীয়া মান ল'ৰাই সজল নয়নে মোৰ ফালে চাই আছে অকলে অকলে। সি মোৰ ওচৰলৈ আহিবৰ ইচ্ছা কৰে, কিন্তু সাহস নকৰে। কাপোৰ কানিয়ে দৰিদ্ৰতাৰ পৰিচয় দিয়ে। ল'ৰাটো দখি মোৰ বৰ বেয়া লাগিল, তাক মোৰ ওচৰলৈ আহিবলৈ মাতিলোঁ। সি আহিবলৈ ইতস্ততঃ কৰিলে। এনেতে ইন্‌স্পেক্টৰৰ সাত বছৰীয়া ল'ৰাজনে তপৰাই মাত দিলে,--"তাক নলব, সি সৰু মানুহৰ ল'ৰা .বালে, সেই দেখি পিতাই তাৰ লগ হবলৈ আমাক বাধা কৰিছে।" মই কথা শুনি অবাক—"হায়ৰে ছনীয়া। অজ্ঞান সৰল শিশুক পিতাকে শিক্ষা দিছে উচ্চ-নীচ কি। ধন্য বৰ্ত্তমান গণতন্ত্ৰৰ যুগ। সাওঁৰা ছুপতীয়া নৌহওঁতেই জখিনীয়ে বাহ ললে। মোৰ ঘৃণা আহিল--বুজিলোঁ ইহঁতো কেঁটি সাপৰ ছানা।" বহাৰপৰা উঠি মই তাক মৰম কৰি মূৰত হাত বুলাই মাতি আনিলোঁ—"তই স্কুললৈ যাৱনে।" "ফলি-পুথি নাই সেই দেখি নাযাওঁ" সি তললৈ মুখ কৰি মূৰ খজুৱাই উত্তৰ দিলে। মোৰ বৰ ছুখ লাগিল। ঘৰ ক'ত বুলি সোধাত ওচৰৰ সেই পঁজাটো আঙুলিয়াই দিলে। মই তাক বজাৰলৈ লৈ গলোঁ। ফলি-পুথি আৰু এযোৰা চোলা-পটলুং কিনি দি স্কুললৈ যাবলৈ উপদেশ দিলোঁ। তাৰ মনত আনন্দৰ সীমা নাই, কাৰণ কালিৰ পৰা সি মইনাহঁতৰ লগত একেলগে স্কুলত বহিব পাৰিব - পঢ়িব পাৰিব। পাওঁতাৰ আনন্দত দাওঁতাৰো আনন্দ। মই যেন এখন ৰাজ্যহে জয় কৰিলোঁ, এনেভাব মোৰ মনলৈ আহিল। তাক ফলি পুথি দি ঘূৰি আহিলোঁ। কিন্তু মন ৰাজ্যত তুমুল সংগ্ৰাম আৰম্ভ হ'ল,—একেই মানুহ কিন্তু কিমান ব্যৱধান। সৰু মানুহ। ডাঙৰ মানুহ।

মই ফলি পুথি দিয়া কথাটো গোটেই গাওঁতে বাষ্ট্ৰ হৈছে। মোক লৈ মানুহৰ মাজত নানা গল্প-গুজৱ চলিছে। এতিয়া মই কলেজলৈ গলে তিৰোতা বোৰে বেৰৰ জেলোঙাৰে চায়, মতাবোৰে আগতে

ভুমুকি মাৰে, মোক নানা কথা সোধে। মোৰ গাৰ বৰণ ভুৰাৰ ধৰণ লক্ষ্য কৰে। গাভৰু বোৰে একোপাট দৃষ্টি-বাণ মাৰে মই যেন সিহঁতৰ মনত এটা ৰহস্যহে।

সিদিনা কলেজৰ পৰা আহোঁতে তাইৰ মাকে মোক সুধিলে—"হয়নে বোপা, তুমি বোলে সিহঁতৰ ল'ৰাটোক কলি-পুথি কিনি দিছা ?' "হয়" মই উত্তৰ দিওঁ। "ভাল হৈছে বোপা" বুলি সমৰ্থন কৰিলে তেওঁ। মই কলোঁ—"কব নোৱাৰি, কি জানি সিয়ে শেষত গৈ ডাঙৰ মানুহ হয়। দেশৰ কাম মানে কেৱল হৈ-চৈ কৰি ভোট বিচাৰি গাঁৱে গাঁৱে মিটিং কৰি ফুৰিলেই নহয়। দেশৰ জন-সাধাৰণক শিক্ষিত কৰি তোলাটোৱে আচল দেশ-সেৱা। ভুপুৰি বনতো বাঘ থাকে। সি, যি, কি নহওক সি অন্তত ক'লা আখৰ দুটি চিনি, বুঢ়া আঙুলি দেখুৱাতকৈ চহীটো কৰিব পাৰিব।"—এই বুলি কৈ আহিলো। তাই ভিতৰৰ পৰা সকলোবোৰ শুনি আছিল।

মই আহি সেই পঁজা-ঘৰটোৰ সমুখ পোৱা মাত্ৰে এজন বুঢ়াই মোক মাতিলে। মানুহজন বয়স হিচাবে বুঢ়া হোৱাৰ যোগ্য নাছিল ; কিন্তু কঠোৰ পৰিশ্ৰম আৰু মানসিক অশান্তিয়ে বুঢ়া যেন কৰিছে। মই বুজিলোঁ যে এওঁৱে ল'ৰাজনৰ পিতাক। মই ভিতৰ সোমাই গলো। বুঢ়াই এটা গছৰ মূৰা আগবঢ়াই দিলে মোক বহিবলৈ। মই চোলাৰ ইস্ত্ৰি নষ্ট হব বুলি নাভাবি কলেজীয়া ধং এৰি গাঁৱলীয়া ধৰণে এখন পিৰাত বহিলোঁ। মানুহজনে সুধিলে—"তুমি বোলে মোৰ ল'ৰাজনক স্কুললৈ যাবলৈ দিছা ?" "হয়" বুলি মই কলো। তেওঁ কলে—"বোপা, সেইটোৱে মোৰ একমাত্ৰ সম্পত্তি, তাক কিয় আঁতৰাই নিয়া ?" "নহয় ল'ৰাক পঢ়াব লাগে, নহলে"'' মই আৰু কব নাপালো, তেওঁ তৎক্ষনাতে উত্তৰ দিলে "তোমাক নকওঁ বুলিছিলো কিন্তু কওঁ শুনা বোপা" মই তেওঁৰ চেহেৰা আৰু মুখৰ আকৃতি দেখি বুজিলো যে তেওঁৰ অন্তৰত বহুত আঘাত গোটখাই আছে, সুবিধা পালে আগ্নেয়গিৰিৰ উদ্গীৰণ হোৱা দিব। তেওঁ

কথাষাৰ ধৰিলে—"এই যে দেখিছা বোপা, পকাঘৰ দুটা—সেইদুটা মোৰ—সৰু ভাই দুজনৰ ঘৰ। ডাঙৰ জন ইন্‌স্পেক্টৰ আৰু সৰু-জন দাৰোগা। সৰুতে আমাৰ পিতা মৰে—সেই দিন ধৰি মই খৰি বেচি ইহঁতক স্কুলত পঢ়ালো, নিজে নপঢ়িলো—সিহঁতেই ডাঙৰ হওক, কিজানি কিবা ধানত কিবা চাউল মিলেই। তুমি আচৰিত হৈছা বোপা ?"— মোৰ বিস্ময়ান্বিত মুখলৈ চাই তেওঁ পুনৰ কবলৈ আৰম্ভ কৰিলে—'নিজৰ বুকৰ তেজ পানী কৰি সিহঁতক কলেজত পঢ়ালো—দুয়োকে বি-এ পাছ কৰালো—ইন্‌স্পেক্টৰ কৰিলো—দাৰোগা কৰিলে'। কিন্তু আজি মোৰ দশা এই।" এই বুলি বুঢ়াৰ দুধাৰি চকুলো সোতোৰা গাল দুখনেৰে বাগৰি আহিল। মোৰ বৰ দুখ লাগিল, লগে লগে মোৰো দাদালৈ মনত পৰিল-- হায়ৰে, কিমান যে আশা-আকাঙ্খা বুকত লৈ দাদাই মোক পঢ়াব ধৰিছে

মনতে প্ৰতিজ্ঞা কৰিলো, নিশ্চয় দাদাৰ আদেশ বিনা প্ৰতিবাদে পালন কৰিম। মৰ্-কামৰ দক্ষিণাৰে মোক পঢ়াইছে। আজিৰ দিনৰ গোঁসাই ধোৱা বামুণে বাৰু কি আয় কৰিব পাৰে ? তথাপি দিছে—নিজৰ জীৱন মাৰি হলেও। কাহিনীটোৱে মোক বৰ ব্যগ্ৰ কৰিলে, সুধিলো--- "তাৰ পিচত ?" তেওঁ কলে— "তাৰ পিচত কামত সোমাল সিহঁত। —ডাঙৰ মানুহৰ ছোৱালী বিয়া কৰিলে। ভাই-বোৱাৰীহঁতে আমাৰ আপাৰ মাকক বান্দীৰ দৰে ব্যৱহাৰ কৰিব ধৰিলে। হাজাৰ হলেও ডাঙৰ জায়েক, — সন্মান পাব ছাৰি অপমান পোৱাত কাজিয়াৰ আৰম্ভ হ'ল। চোতালসৰা, চুৱাধোৱা আদি কামবোৰ তাইয়ে অকলে কৰিব লগীয়া হ'ল। তাই আপত্তি কৰে, মই কওঁ— হেৰ। বাৰীৰ তৰা আৰু সৰগৰ তৰা সমান হব খোজনে ? যাৰ ভাগাত যি, সি তেনেকৈ চলিবই লাগিব। তাই কিছু সাম্য হয, কিন্তু তথাপি কাজিয়া লাগে, কাৰণ ভদ্ৰলোকৰ তিৰোতা আহিলে তাইক জায়েক বুলি ব্যৱহাৰ নকৰে সিহঁতেও মোক সিহঁতৰ ভায়েক বুলি অইনৰ আগত চিনাকি দিবলৈ লাজ কৰে, কিয়নো মই খৰি বেচোঁ—সৰু মানুহ।

এদিন ইন্‌স্পেক্টৰে কলে—"দাদা, আমি আৰু লগে থাকিলে বেয়া হ'ব কাৰণ তাই হলে ঠাই ঠাই, গতিকে চুক্তি থাকোঁতে নাম লোৱা ভাল; এনেতে দাৰোগায়ো মাত লগালে—"এদিনতো বেলেগ হবই লাগিব, গতিকে বেচি চলি-পৰিব জঞ্জাল নোহোৱাতেই বেলেগ হোৱা ভাল।" মই আচৰিত হলো; কিন্তু কিছুদিন পিচত সেয়ে হ'ল। তেতিয়া তিনি ঘৰে তিনিটা খেৰী-ঘৰত থকা কৰিলো। মোৰ সেই খেৰী-ঘৰ খেৰী হৈয়ে ৰ'ল আৰু সিহঁতৰ ঘৰবোৰে মোট সলাই পকী হ'ল। হওক বোপা—যাৰ ধৰতত যি। কিন্তু সিহঁতে মোক নামাতে, সিহঁতক মৰম কৰিবলৈ সিহঁতে মোক অধিকাৰ নিদিয়ে। হাজাৰ হলেও ভাই, একোবাৰ মনত পৰে সৰু অৱস্থাৰ কথা— কেনেকৈ মই পইচাৰ অভাৱত ঘৰত চাউল নহলে নিজে নাখাই সিহঁতৰ বাবে ভাত থওঁ; সুধিলে কওঁ, মই খাইছো, তহঁতে খা। সেইবোৰ কথা মনত পৰিলে মোৰ অন্তৰ খন পুৰি মাৰে। হায়! সিহঁতক শিক্ষিত কৰি মই এতিয়া সিহঁতক মৰম কৰিব নোৱাৰো। বিদ্যাই সিহঁতক মোৰ বুকুৰ পৰা আঁতৰাই নিলে। সেই দেখি বোপা, মই হয়াক পঢ়িব নিদিম বুলি ভাবিছিলোঁ, কাৰণ সিয়ো যদি ডাঙৰ মানুহ হয়, তেন্তে মোক শেষকালত মুখত পানী কোনে দিব? কিন্তু তুমি আহি তাক কাঢ়ি নিলা---নিয়া বোপা কপালত যি আছে সেয়েই ঘটিব। তুমি, মই কেনেকৈ বাধা দিম । এই বুলি বুঢ়াই এটা দুখৰ হুমুনিয়াহ কাঢ়িলে। কলোঁ—"নহয়, আপুনি বাধা নকৰিব, সকলো শিক্ষিত তেনে নহয়--সকলো আমতে পোকে নধৰে নহয়। সি আথৰ কেইটা চিনক অন্তত:।" বুঢ়াই ক'লে—"যি কৰা কৰা বোপা, ভালেই হৈছে, কিন্তু মইযে খৰচ দিব নোৱাৰিম তুমি বেয়া পালা নেকি বোপা? বেয়া নেপাবা, মই এই কথা কাৰো আগত কব পোৱা নাছিলোঁ, আজি কৈ মনটো পাতল পাইছো। তোমাক কি দিম মোৰটো একো নাই""? বুঢ়াক কিহবাই যেন হেচি ধৰিলে আৰু তুনাই একো কব নোৱাৰিলে, কেৱল চকুলো টুকিলে। মই কলো, "একো দিব নালাগে, কি দিব লাগে? তালৈ মোৰ মৰম লাগে,

গতিকে দিছো, আপুনি চিন্তা নকৰিব।" "তুমি তাৰ কোনোবা দিনৰ ডাঙৰ ভায়েক আছিলা বোপা" তেওঁ কলে। মই এতিয়া যাওঁ বুলি কোৱাত তেওঁ কলে- "মাজে মাজে এই ভগা পজালৈ ফেলো নকৰি আহিবানে বোপা?" "বাৰু" বুলি কৈ মই উঠি আহিলো। বুঢ়াৰ কথাবোৰ ভাবি বৰ দুখ লাগিল। মনত পৰিল সিদিনাৰ সেই ঘটনা আৰু সৰু মানুহ, ডাঙৰ মানুহ। একে ভাই এজনে অজস্র ভেটি খাই অন্যায় উপায়ে ধন ঘটি মটৰ চলাই লোক চক্ষুত 'ডাঙৰ মানুহ' আৰু ন্যায়ৰ গাদীত থাকি, খৰি বেচি ন্যায় জীৱন যাপন কৰি, আন জন "সৰু মানুহ।" ধন্য মানুহৰ বিচাৰ। ধন্য মানুহৰ মন আৰু শত ধন্য সমাজ, --সভ্যতা।।

সিদিনাৰ পৰা ঘৃণা আহিল তাইৰ পিতাক দাৰোগাৰ প্রতি কিন্তু তথাপি মই যাওঁ তালৈ—তাইক এবাৰ চাবলৈ। মই টকি চাবলৈ যাওঁ। চিনেমাৰ পৰ্দাৰ ফালে থাকে মুখখন আৰু চকুহুটা থাকে তাইৰ মুখৰ ফালে, কান থাকে বক্তৃতাত কিন্তু মন থাকে তাইৰ চিন্তাত। বাস্তবিকে চিনেমা চাব নহয়— তাইক লাইটৰ পোহৰত বেলেগ ৰূপত চাবলৈহে মই চিনেমাৰ টিকট কাটো। চিনেমা হাউচৰ পৰা ওলাই আহিলো- সুন্দৰ জোনাক ৰাতি—ফৰকাল আকাশখন। তাই আৰু ভনীয়েক ময়না ওলাই আহিছে অকলে। মই ওচৰলৈ গৈ কলো—"ময়না, অকলে আহিছা? যাবা কেনেকৈ?" বায়েকে তৎক্ষণাত উত্তৰ দিলে—"জগতখনতো ইমান নিষ্ঠুৰ নহয় যে দুজনা নিৰাশ্ৰয়া ছোৱালী দেখিও এৰি যাব।" এই মিঠা ইঙ্গিতৰ বাবেই মই চিনেমাৰ শেষলৈ আছিলো। মই কলো—"যদি মই নাহিলো-হেঁতেন?" "আমিও আইহঁতৰ লগতে গলোহেঁতেন" তাই কয়। মই কলো—"মইতো চাকৰ নহয় যে কাৰবাক থবলৈ যাম।" "ভদ্র-লোকৰ ছোৱালীয়ে চাকৰৰ লগত নাযায়ো।" তপৰাই তাই উত্তৰ দিয়ে। তিনিও আহো খোজ কাটি। কিছুদূৰ অহাৰ পিচত তাই কয়—"ছোৱালী জীৱন ধিক?" মই ক'লো—"চুম্বকতকৈ লোহ

থিক!" তাই কেৰাহিকৈ চাই হাঁহি মাৰে। কিছুসময় দুয়ো খোজ কাটি আছো। ভগৱানক খাটো যেন ৰাস্তাটো আজিৰ কাৰণে আচলতকৈ দহগুণ দীঘল কৰে। ময়নাক মই কোলাত তুলি ললো। কিন্তু বায়েকে ধম্‌কি দিলে "নাম, কোলাৰ পৰা কোলাত উঠিবলৈ সিমান ভাগ্য তোৰ নাই।" এই বুলি কোলাৰ পৰা নমাই দিলে। মই তাইৰ মুখৰ ফালে চালো। কৃত্রিম খঙৰ ভাৱেৰে মুখখন হাঁহি-কান্দোনৰ মুখ যেন দেখি, তাতে জোনৰ পোহৰ পৰি বেচ্‌ ধুনীয়া হৈছে। ময়নাই বায়েকৰ ভয়ত অলপ আগবাঢ়ি গ'ল। এই সুযোগতে মই তাইৰ ওচৰলৈ আহি ·নীৰৱে কিছু সময় পাৰ হৈ গ'ল।.... ময়নাই "বাইদেউ" বুলি দূৰৈৰ পৰা চিঞঁৰ মাৰিলে। তৎক্ষণাৎ তাই মোৰ দুই বাহু আঁতৰাই বুকুৰ মাজৰ পৰা আঁতৰি গ'ল। মোৰ সুখৰ সপোন ভাগি গ'ল।.....

বৰ্ত্তমান মই প্রেমিক।

এদিনাখন মই গৈছো তাইৰ ওচৰলৈ। প্ৰায় গধূলি। তাই আজি মলিন-বদনা, যেন কিবা গভীৰ শোকে আৱৰি ধৰিছে। মই আচৰিত হৈ সুধিলো—"তোমাৰ কি হৈছে? গা অসুখ নেকি।" তাই চকু চল্‌চলীয়া কৰি কলে—"আপুনি মোক পাহৰি যাওক?" "তাতকৈ মোক মৰি যাবলৈ নোকোৱা কিয়, যদি তুমি বেয়া পাইছা?" মই কলো "আপুনি মোক পাগলী নকৰিব।" তাই কয়। "কিয়? কি কৰিলো?" বুলি আল্‌ফুলকৈ মূৰটো বুকুলৈ চপাই আনি অসংযত চুলি কেইডাল ওপৰলৈ তুলি দিলো। তাই বিহাৰ আঁচলেৰে বৈ অহা চকুলো দুধাৰি মচি কলে, "আমাৰ মিলন অসম্ভৱ। "কিয়? মই বৰ উৎকণ্ঠিত হৈ সোধো। "আপুনি বামুণ? তাই সোধে। 'হয়' মই কওঁ। "মই কি জানে? তাই মোৰ চকুলৈ চাই কয়। "কি? মই সোধো। "মই মুছলমান। তাই কথাষাৰ কৈ মোৰ মুখৰ ফালে একেথৰে চাই ৰয়। মোৰ মুখ কলা পৰি গল। অভিসাৰৰ উদ্দীপনা এক মুহূর্ত্ততে নাইকিয়া হল,—

জগতখন আন্ধাৰ দেখিলো। অজ্ঞাতে মোৰ চকুত পানী আহিল: তাই বিহাৰ আঁচলেৰে মোৰ চকুৰ পানী মচি দি কলে—"মই আপোনাক কৈছো, মোক পাগলী নকৰিব।" মই ভগা ভগা মাতেৰে কলো—"প্ৰিয়া মোৰ, তোমাৰ অবিহনে যে মোৰ হৃদয় শূন্য সোণ? মই য়ে বাচি নাথাকিম?" "কি কৰিব, ইযে খোদাৰ ভুল। যদি আমাৰ মিলনৰ বাট বন্ধ, তেন্তে প্ৰেমৰ বাট খোলা ৰাখিছিল কিয়?" "ই খোদাৰ ভুল নহয়—ই সমাজৰ ভুল, মানুহৰ ইচ্ছাকৃত ভুল।" "তেন্তে একে জাতিত নজন্মিলো কিয়?" "জাতি? ধৰ্ম? ইটো মানুহে সৃজন কৰা, সমাজ বন্ধনৰ বাবে—কিন্তু প্ৰেম সৃজন কৰিছে ভগবানে—মিলনৰ বাবে, সৃষ্টিৰ মঙ্গলৰ বাবে। মানৱ-হৃদয়ৰ সহজাত বৃত্তি প্ৰেম তাক মই নেওচিব নোৱাৰোঁ।" মই বীৰৰ দৰে উত্তৰ দিলো—"আমাৰ মিলন এটা দুৰ্ঘটনা বুলি ধৰি লওক।" "দুৰ্ঘটনাক পৰাজয় কৰিম।" "আপোনাৰ দাদা আছে, বৌ আছে, বন্ধু-বান্ধৱ, আত্মীয়-কুটুম সকলো আছে, তেওঁলোকক পৰিত্যাগ কৰি কেনেকৈ মোক গ্ৰহণ কৰিব? এতিয়াও ধৰ্ম আৰু সমাজ বিদ্যমান। যদিও আমি ধৰ্ম সমাজ নিজে গঢ়ি লৈছোঁ—তথাপি তাক ভাঙিব নোৱাৰো। মোৰ কাৰণে আপোনাক ধৰ্ম, সমাজ ত্যাগ কৰিবলৈ কবৰ মোৰ সত্ নাযায়। আপোনাৰ সুখেই মোৰ সুখ, মই আপোনাক দুখ দিব নোৱাৰোঁ, আপোনাৰ অমঙ্গল চিন্তিব নোৱাৰোঁ। আপোনাৰ অবিহনে মই জীয়াই থকা বিড়ম্বনা তথাপি এই আশাৰ মনত ৰাখিয়েই জীয়াই থাকিম,- যেনেকৈ এটিবাৰৰ কৰ স্পৰ্শই ফুল জীৱনৰ চৰম আনন্দ, তাকে লৈয়ে বেচেৰী সান্ত্বনা লভে, তেনেকৈ সেই তাহানিৰ জোনাক নিশাৰ আমাৰ মিলনৰ স্মৃতিকে লৈ মই আনন্দ লভিম—জীয়াই থাকিম ' ''।' আৰু কবলৈ নাপালে, মাকে "ৰাবিয়া" বুলি মাত দিলে, খৰ্ খৰ্‌কৈ চকুলোবোৰ মচিলে। মই বিষণ্ণবদনে ফিৰি আহিলোঁ। মই অহা পিনে তাই একেথৰে চাই ৰ'ল·······।

বৰ্ত্তমান মই বিৰহী—কবি—পাগল! ধৰ্ম আৰু সমাজৰ ওপৰত মোৰ ভীষণ খিয়াল, তাকে লৈয়ে মই লিখোঁ, তাকে লৈয়ে মই

আলোচনা কৰোঁ।—গালি পাবো কলমেৰে; সেই বাবে আজি মই জন-সমাজত লিখক বুলি পৰিচিত। নিৰ্ভীক লিখনিৰে মই সমাজক গালি পাৰো,—সমাজে তাক গ্ৰহণ কৰে আশীৰ্ব্বাদ বুলি। ৰস পায় পঢ়ি মোৰ লিখনিত; কিন্তু গমি নাচায়। বাস্তৱিক মানুহ সংস্কাৰৰ দাস—সমাজৰ অন্ধ-পথগামী।

বি, এ, পাছ কৰিলোঁ। 'অনাৰ্চ, নাপালোঁ। দাদাৰ আনন্দ বন্ধু-বান্ধৱৰ আনন্দ, বৌৱে সৰগ সুখৰ এখন কল্পলোক ৰচনা কৰিলে। কিন্তু মই? মোৰ বাহিৰত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ডিগ্ৰী আৰু ভিতৰত আগ্নেয়-গিৰি। একোবাৰ ভাবোঁ—সকলো এৰি দিম তথাপি তাইক মই পৰিত্যাগ কৰিব নোৱাৰিম। মানৱ হৃদয়ৰ প্ৰকৃত ধৰ্মক মই পৰিত্যাগ কৰিব নোৱাৰিম। মোৰ পৌৰুষ জাগি উঠে। বীৰৰ দৰে সগৰ্ব্বে যাবলৈ ওলাওঁ পুণৰ তাইৰ ওচৰলৈ। হায়! মই কি কৰিছো, এজনী বালিকাৰ সুকোমল হৃদযখনি চুৰমাৰ কৰিছো" এক মূহূৰ্ত্তত পাহৰি যাওঁ সমাজ পাহৰি যাওঁ ধৰ্ম। পিছ মূহূৰ্ত্তত মনত পৰে দাদালৈ, হায়! কেনেকৈ কাম কৰি দক্ষিণালৈ নিজে নাখাই মোক পঢ়ালে এটা আশা বুকুত বান্ধি—তেওঁৰ ভায়েক ডাঙৰ মানুহ হব: সুখত জীৱন নিব। দাদাই নাজানে যে তেওঁৰ ভায়েক কিমান সুখী এতিয়া। মনত পৰে সেই বুঢ়া জনৰ কথা,—বিজনি কৰি চাও তাক দাদাৰ লগত।—মনত পৰে সিদিনা তাৰ চোতালত মনে মনে কৰা প্ৰতিজ্ঞাৰ কথা। পাহৰি যাওঁ ক্ষন্তেকলৈ ৰাবিয়াক,—পাহৰি যাওঁ মোৰ প্ৰেমৰ করুণ কাহিনী। কৃতজ্ঞতাত মন উপচি পৰে....। ধৰ্ম, সমাজ, বন্ধু-বান্ধৱ সকলো পৰিত্যাগ কৰিব পাৰিম, কিন্তু দাদাক? দাদাক পৰিত্যাগ কৰিব পাৰিম? মোৰ মনুষ্যত্ব জলাঞ্জলি দিব পাৰিম? মই পগলা হওঁ, উত্তৰ বিচাৰি নাপাওঁ,—কোনটো মোৰ কৰ্ত্তব্য?

মোৰ বিয়া. দাদাৰ আদেশ। বৌৱে পাঁহৰি গৈছে নিজক আনন্দতে, কিন্তু মই? শূন্য হৃদয়খন কিলাবলৈ গৈছোঁ।...চহৰলৈ আৰু তাহানিৰ পৰা যোৱা নাই। ৰাবিয়াক পাহৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছো

"সৰলাক" মৰম কৰি। কিন্তু ক'তা, পাহৰিবতো নোৱাৰোঁ, বৰং দুগুণে মনত জাগে তাহানিৰ স্মৃতি।""হায়। মই কি নিষ্ঠুৰ।"" গাঁৱৰ হাইস্কুলৰ হেড্‌মাষ্টাৰ মই। ল'ৰাবোৰে ডাঙৰ সাহিত্যিক বুলি সন্মান কৰে, গাৱঁলীয়াবোৰে সৎচৰিত্ৰবান বুলি মান কৰে; কিন্তু মই জানো—মোৰ কবিত্ব কি, সাহিত্য কি আৰু চৰিত্ৰই বা কি। ''যন্ত্ৰৰ দৰে গতানুগতিক নীৰস জীৱনটো কটাই দিওঁ।

ৰাবিয়া অবিবাহিতা। আগৰ লাহ-বেহ নাই, সুন্দৰ কেকোৰা চুলিবোৰ অযত্নত শ্ৰীহীন, মুখখন মলিন। উদাস দৃষ্টিৰে চাই থাকে আকাশলৈ, পঢে মোৰ কৱিতা--গল্প। তাকে লৈয়ে সান্তনা লভে। তাইৰ লগৰী জেবিণা জনীয়ে যেতিয়া শহুৰ-ঘৰৰ পৰা আহি কাষত তাইৰ ল'ৰাটো লৈ সোধে- "ৰাবিয়া ভনী মিছাতে কিয় জীৱনটো মাটি কৰ? ভুলি যা পকৰৰ চলনা।" "তই জান ভনী, ফুলে এটি-বাৰৰ কৰ-স্পৰ্শকে লৈ কটাই দিয়ে তাইৰ চাৰাজীৱন, তাতে তাইৰ জীৱন, তাতে তাইৰ আনন্দ।" জেবিণা জনীৰ দুখ লাগে তাইৰ শৈশৱৰ লগৰী জনীৰ এই করুণ কাহিনীটো ভাবি। —তাই একোকে নাম।'ও—মৰম কৰি মাতি নিয়ে তাইৰ কমলৈ।

মই ফলি-পুথি কিনি দিয়া ল'ৰাজনৰ নাম মফিজ। পইচাৰ অভাৱত মেট্ৰিক পৰীক্ষাৰ ফিজ দিব পৰা নাই। সদায় তলমুৰা হৈ বাটেৰে যায়। ৰাবিয়াৰ চকুত পৰে, তাই তাক মাতি আনি সোধে- "মফিজ, তোৰ যদি পইচাৰ দৰকাৰ, তেন্তে মোক নকৱ কিয়?" "মোৰ কি অধিকাৰ আছে বাইদেউ, তোমাক টকাৰ কথা কবলৈ?" "অধিকাৰ?" তাইৰ মানস-পটত জাগি উঠে, তাহানিৰ মই কোৱা কথা—"জুপুৰি বনতো বাঘ থাকে।" তাইৰ প্ৰিয়তমৰ আধা কৰা কাম তাই শেষ কৰিব—তাই ভাবে। তাই কয় "শৰ্মাক পইচাৰ কথা কবলৈ তোৰ কি অধিকাৰ আছিল? শৰ্মাক যদি কোৱাৰ অধিকাৰ আছিল, তেন্তে মোকো আছে—শৰ্মা যদি তোৰ আপোন তেন্তে""। আৰু নকলে, কিজানি সি বুজি পায় তাইৰ অন্তৰৰ কথা। ৰাবিয়াই

তাক মৰম কৰে, টকা দিয়ে—পটিৰলৈ কয়।

সকতে মাতৃ-হাৰা মফিজে ৰাবিয়াক মাক যেন দেখে। ৰাবিয়াৰ ভিখাৰিণী সাজ-পোছাক দেখি সি দুখ কৰি কয়—"বাইদেউ, তুমি যদি এনে বেশে থাকা, তেন্তে মোৰ জীৱন মিছা—বিদ্যা-বুদ্ধি মিছা, ই কেৱল মোৰ গলগ্ৰহহে।" তাই কয়—"অন্তৰত সৌন্দৰ্য্য থাকিলে, বাহিৰত প্ৰসাধনৰ তাৰ প্ৰয়োজন কি?" মফিজে একো নামাতে—অন্তৰে অন্তৰে ৰাবিয়াক ভক্তি কৰে।

মফিজৰ বুঢ়া পিতাকে ৰাবিয়াক কয়—"যদি এবাৰ সেই শৰ্মা বাপাটোক পালোহেঁতেন......। হে খোদা, তাৰ মঙ্গল কৰা।" মৰমত বুঢ়াৰ চকুৰপানী আহে। বুঢ়াৰ কথাত ৰাবিয়াৰ অন্তৰ ভৰি পৰে—আনন্দেৰে, কাৰণ বুঢ়াই মোৰ মঙ্গল বাঞ্ছা কৰে—মোক মৰম কৰে। আনফালে তাইৰ চকুলো আহে—অতীতৰ কথাবোৰ ভাবি। তাহানিৰ সকলো ৰঙীন কাহিনী তাইৰ মনলৈ আহে; তাইৰ চকুৰপানী আহে। বুঢ়াই সোধে—"কিয় কান্দা আই।" তাই উত্তৰ বিচাৰি নাপায়, ওলাই আহে তাৰপৰা। বুঢ়াই বুজিবলৈ বাকী নাথাকিল, এটা হুমুনিয়াহ কাঢে, উহ আল্লা।"

বহুত বছৰৰ পিছৰ কথা। স্কুল বিভাগৰ ইনচ্‌পেক্টৰ চাহাব আহিব স্কুল চাবলৈ। মই ব্যস্ত অফিচৰ কামত, মাষ্টৰ কেইজন ব্যস্ত জলযোগত, মিটিঙৰ কামত, ল'ৰাবোৰ ব্যস্ত "ডেক'ৰেছনত।" ধুমধাম লাগিছে গাওঁখনত—"আজি বোলে ইনচ্‌পেক্টৰ চাহাব আহিব স্কুল চাবলৈ", মানুহবোৰে কোৱা কুই কৰে। গাঁৱৰ সকলো মানুহ আহিছে মাননীয় ইনচ্‌পেক্টৰ চাহাবক সম্বৰ্দ্ধনা জনাবলৈ।

সময় চাৰে এঘাৰটা। বাইজৰ জয়ধ্বনি, ল'ৰাবোৰৰ "শ্লোগান।" মটৰ আহি স্কুল প্ৰাঙ্গনত ৰ'ল। এগৰাকী মহিলাৰ সৈতে মাননীয় ইনচ্‌পেক্টৰ চাহাবে ৰাইজক নমস্কাৰ জনাই অফিচত সোমাল। মই চেয়াৰ এৰি দিলো। তেখেত বহিল। কেৰাণীয়ে কাগজ-পত্ৰ দাখিল দিলে। এনেতে সেই মহিলা গৰাকী লাহে লাহে চেয়াৰৰ পৰা ঢলি পৰি মূৰ্চ্ছা গ'ল। সকলো অবাক, মই প্ৰমাদ গণিলো।

চেক্রেটৰীয়ে ডাক্তৰ মাতিবলৈ তৎক্ষণাৎ বাহিৰ হ'ল। স্কুল ইন্স্পেক্‌টৰ নহৈ বেমাৰহে ইনস্পেকচন হব লগা হ'ল। ইনচ্‌পেক্টৰে বেমাৰীক মটৰৰ ভিতৰলৈ নিবলৈ আদেশ দিলে। বেমাৰীক মটৰৰ ভিতৰত্তু ভালকৈ শুৱাই ডাক্তৰে চিকিৎসা আৰম্ভ কৰিলে। মানুহবোৰে মটৰখন বেঢ়ি ধৰিলে। ডাক্তৰে গণ্ডগোল কৰিবলৈ মানা কৰি সকলোকে আঁতৰি যাবলৈ কলে। অলপ ঔষধ দি বিচিবলৈ দি ডাক্তৰে বাহিৰ ওলাল। মানুহবোৰ আঁতৰি গ'ল। মাষ্টৰ ছাত্ৰ সকলো দূৰত থিয় হৈ ৰ'ল। মটৰৰ ভিতৰত ইনচ্‌পেক্টৰ চাহাব আৰু মই। ইনচ্‌পেক্টৰক মই সুধিলো—"চাৰ, কেনে পাইছে। "কিছু ভাল" তেখেতে উত্তৰ দিলে। মই বেমাৰীৰ ওচৰলৈ গৈ মূৰৰ কাষত বহি তালপাতৰ পাতেৰে বিচিব ধৰিলো। বেমাৰীয়ে এবাৰ চকু মেলি চালে। মই সুধিলো "অলপ ভাল পাইছেনে?" বেমাৰী নীৰৱ। অলপ সময় পিছত এটা হুমুনিয়াহ কাঢ়িলে। মহিলা গৰাকী বুঢ়ী যদিও বয়স কম যেন বোধ হয়। মূৰৰ কেকোৰা চুলি দুই-চাৰি ডাল পকিছে যদিও চকু দুটা বেছ উজ্জ্বল—মুখত এটা বিষাদৰ চিন, তথাপি কমনীয়তা আছে। কিছুসময় পিচত বুকুৰ মাজৰপৰা এখন বজোৰা আয়না ওলাই আহি মোৰ ভৰিত পৰিল। মই তত্তালিকে তুলি ললোঁ। কিন্তু সি ফটো নহয় তাত কেৱল ধুনীয়া আখৰেৰে লিখা আছে, এই ফাঁকি—"বেচেৰী ফুলে সেই এটি বাৰৰ কৰ-স্পৰ্শকে লৈ কটাই দিয়ে তাইৰ জীৱন—তাকে স্মৰণ কৰি তাই সান্ত্বনা লভে—সেয়ে তাইৰ জীৱনৰ আনন্দ, ফুল জীৱনৰ চৰম ধ্যান।" মোৰ আৰু ঘটনা বুজিবলৈ বাকী নাথাকিল—এই মূৰ্চ্ছাৰ কাৰণময়ে। কথা-ফাঁকি পঢ়ি মোৰ চকুৰ পানী পিৰ্‌পিৰ্ কৰি বৈ আহি বেমাৰীৰ গালত পৰিল। বেমাৰীয়ে মোৰ ফালে চাই মোৰ তিতিত সাৰ্টটো মাৰি ধৰিলে। মই লাজ পাহৰি গলোঁ—পাহৰি গলোঁ যে মই এখন স্কুলৰ হেড মাষ্টৰ। মূৰটো কোলালৈ আনি জোৰেৰে চেপি ধৰি উচুপিব ধৰিলো। ইনচ্‌পেক্টৰ হতভম্ব হৈ চাই ৰ'ল। বেমাৰীয়ে কলে—

"মফিজ, তই সেৱা কৰ তোৰ জীৱনৰ আদিম গুৰুক।" বয়সৰ তাৰতম্য আৰু ভিখাৰিণী বেশত যদিও মই আগতে চিনা নাছিলোঁ; তথাপি শেষত চিনিলোঁ। বেমাৰি কোন? তেৱেঁ মোৰ যৌবনৰ প্ৰেমৰ প্ৰতিমা ৰাবিয়া, —মোৰ মৰমৰ প্ৰিয়া। ইনচ্‌পেক্টৰে বৰ উৎকণ্ঠিত হৈ সুধিলে—"আপুনি কি সেই মাধৱ শৰ্মা?" "হয় ময়েই সেই মহাপাপী" বুলি আৰু একো কব নোৱাৰিলোঁ। "আপুনি মোৰ খোদা, মোৰ গুৰু।" আজি পচিশ বছৰ আগৰ কথা এবাৰ মনত কৰক, ময়ে সেই মফিজ,—যাক এদিন আপুনি কলি-পুথি কিনি দি স্কুললৈ পঠাইছিল আৰু এওঁৱে সেই ৰাবিয়া, যাৰ অনুগ্ৰহত মই আজি এনে বেশে ইয়াত। আপুনি গছৰ পুলি কইছিল আৰু এওঁ তাক সাৰ গোবৰ দি ডাঙৰ কৰিছে। আজি মোৰ জীৱন সাৰ্থক। ইমান দিনে যাক বিচাৰিছিলোঁ আজি খোদাই হাতত মিলাইছে। মোৰ ভৰিত দীঘল দি পৰিল। আনন্দৰ চকুলো এধাৰি ইনচ্‌পেক্টৰৰ চকুৰেদি বৈ আহি মোৰ ভৰিত পৰিল। মৰম আৰু বিস্ময়েৰে মই তুলি ধৰিলোঁ। ই যে এক বিচিত্ৰ পৰিবৰ্ত্তন। "ৰাবিয়া", "ৰাবিয়া" বুলি পাগলৰ দৰে চিঞৰি উঠিলোঁ। মোৰ মনত পৰিল, তাহানিৰ কথা—"ফুলটো কাইলৈ মৰহি যাব—তাৰ সৌন্দৰ্য নাথাকিব তেতিয়া কি ভাল পাব?" মই উত্তৰ দিছিলোঁ ..."তাৰ সৌৰভ।" তেন্তে আজি... ?

—::—